Эксперымент

Неяк я спытаўся ў паэта Сяргея Законнікава:

— А чаму б вам не напісаць успаміны? Пагартайце любы часопіс: хто толькі ні згадвае "пра сваё басаногае дзяцінства" і "творчыя дасягненні"! А ў Вас жа сапраўды багатая на падзеі, прычым, агульнадзяржаўнага значэння, біяграфія...

Сяргей Іванавіч трохі падумаў і нейкім прыглушана-таемным голасам, як быццам ён вырваўся з самай глыбіні душы, мовіў:

— Ведаеш, сярод пісьменнікаў пануе такая думка: як толькі ты напішаш свае ўспаміны, дык амаль адразу і памрэш. Вось, напрыклад, мой сябар Болтач...

Валянцін Болтач (друкаваўся пад псеўданімам Блакіт) сапраўды памёр неўзабаве пасля таго, як апублікаваў успаміны ў часопісе "Дзеяслоў".

Аргумент Сяргея Законнікава на першым часе мяне пераканаў. Аднак душу грыз чарвяк сумневу: ну не можа быць сувязі-повязі паміж напісаннем успамінаў і смерцю. Паспрабаваў знайсці такую заканамернасць на прыкладах памерлых літаратараў і... не знайшоў. Проста зусім нямногія беларускія пісьменнікі пакінулі пасля сябе ўспаміны! Чаму? А можа, яны, як і Сяргей Законнікаў, асцерагаліся: напішаш — памрэш? Апублікаваў жа, напрыклад, Васіль Быкаў сваю аўтабіяграфічную "Доўгую дарогу дадому", і кніга стала ягоным апошнім прыжыццёвым выданнем...

Калі тэорыю нельга пацвердзіць дастатковай практыкай, дык я на свой страх і рызыку вырашыў зрабіць эксперымент на сабе. Напэўна, мала каго

зацікавяць нататкі пра маё жыццё: адно што пражыў ўсяго пяцьдзясят з невялікім хвосцікам, а другое — не такая ўжо я выбітная асоба, каб выклікаць у кагосьці інтарэс.

Аднак я ўсё ж зраблю спробу выкласці нешта на паперу. Па-першае, любы чалавек цікавы сам па сабе (нездарма кажуць: кожная асоба — гэта цэлы свет). Па-другое, у мяне ёсць дочкі, унукі, спадзяюся, будуць і праўнукі. Дык няхай хоць яны прачытаюць, што быў у іх такі продак, нешта рабіў, пра штосьці думаў...

Мае запісы — не зусім успаміны ў традыцыйным сэнсе. Чалавечая памяць непрадказальная. То яна выхапіць яркі фрагмент з дзяцінства, то азорыць зусім нядаўні эпізод жыцця. Так і ў мяне. Таму я не буду сядзець, як корч, за сталом і высмоктваць з пальца гэтыя фрагменты. Падкажа памяць — запішу, а не — дык, мусіць, так і трэба, бо не гэтак важна...

Як мяне хрысцілі

Гэтага, безумоўна, я не памятаю, але вось што расказалі бацькі.

Царквы ў вёсцы няма. Яе няма нават ва ўсім раёне, тым лікам і ў Старых Дарогах. Калі трэба каго-небудзь пахрысціць, вязуць немаўля ажно у Слуцк, а бывае, калі набіраецца цэлая плойма нехрышчоных, поп за грошы наведвае вёску сам.

Мяне хрысцяць разам з Валяй Сакавай, ейная сям’я чамусьці носіць мянушку Цыбулькіны.

Прачытаўшы кароткую малітву і папырскаўшы, поп (можа, з перапою?) выпускае мяне з рук, і я з галавой плюхаюся ў чан са “святою вадою”. Хросныя бацькі ў разгубленасці — такога зроду не было. Поп іх заспакойвае і як бы апраўдваецца:

— Добры знак. Усё жыццё будзе пад Боскай апекай...

Боль

Мой самы ранні ўспамін пра сябе як жывую істоту...

Я нават не ўсведамляю, у якім гэта было ўзросце. Мусіць, у гадавалым, бо ўпершыню дзяцей падстрыгаюць тады.

Раней маіх старэйшых братоў і сястру бацька падстрыгаў нажніцамі. А тут ці недзе пазычыў, ці купіў “машынку”. Цяпер такую не ўбачыш, хіба што ў даўнішнім кінафільме, дзе паказваюць, як гэты “агрэгат”, нібы камбайн на жытнёвым полі, паласуе галовы салдатаў-навабранцаў.

Бацька карыстаецца гэтай “машынкай” упершыню, таму валасы з маёй галавы вырываюцца купінамі, як з глебы лён. Я брыкаюся і крычу, бо мне вельмі балюча.

На самай справе чалавек прыходзіць у гэты свет не пры нараджэнні, а у той момант, які ўпершыню зафіксавала ягоная памяць. Звычайна свядомасць абуджаецца болем. Як правіла, у апошнія хвіліны жыцця з болем яна нас і пакідае.

Апілкі

У суседа цераз чатыры хаты, майго аднагодкі Мішкі (ён ўжо, як і бацька, мае мянушку Муха) ёсць цацачны грузавічок. У мяне ніякіх цацак увогуле няма. Але Муха часам дае мне пацягаць гэтую машынку за вяровачку.

Сёння ў нас ёсць што загружаць у кузаў, не толькі пясок. Нашыя бацькі ў адзін дзень парэзалі дровы, на зямлі засталіся апілкі. Спачатку мы забаўляліся каля майго двара. Бацька і старэйшы брат рэзалі дровы двуручнай пілой, таму апілкаў тут вельмі мала — і на два “рэйсы” не награбеш. Муха пазірае на мяне пагардліва, з насмешкай:

— Пайслі ка мне.

І сапраўды, каля Мухавага двара апілкаў цэлая гара. Ягоны бацька лічыцца багатым, працуе ў калгасе шафёрам, таму змог наняць нейкага дзядзьку з бензапі-

лой. Апілкі буйныя і светла-жоўтыя, як няспелыя кукурузныя зярняткі. Вазіць іх нам не перавазіць!

Я вельмі злую і крыўдую на свайго бацьку за тое, што ён пілаваў дровы двуручкай.

Гэта потым зразумею: чым менш апілкаў,тым цяжэй яны даюцца...

Крышкі

Жанкі, якія працуюць у калгасе, маюць магчымасць аддаць дзяцей у яслі. Мая маці на працу не ходзіць, бо ў яе шмат клопатаў дома: чацвярых малых дзяцей трэба і дагледзець, і накарміць.

Зрэшты, яслі — надта гучна сказана. Акурат насупраць нашай хаты жыве старая Яўхіміха. Да яе і прыводзяць дашкалят з усяе вёскі. Ніякіх нянечак ці выхавальніц, вядома ж, няма, адна толькі Кролька, якая жыве на Новым Шляху (так называецца вуліца), з раніцы прыходзіць сюды, каб гатаваць ежу.

Пакуль дзеці самі па сабе сноўдаюцца па двары ці на блізкім стадыёне, я — разам з імі, у адным кагале, і не адчуваю сябе непаўнавартым. Самота агортвае маё маленькае сэрца, калі Кролька кліча дзяцей на полудзень. Мне да Яўхіміхі нельга.

Я ўзбіраюся на высокую лаўку каля нашай хаты, быццам бы абыякава матляю нагамі, сам жа прагна ўнюхваюся ў спакуслівы пах згатаванай ежы...

Аднаго разу перад полуднем, калі я звыкла кіруюся да свайго двара, Кролька паблажліва прапануе:

— Ну хадзі ўжо сюды і ты...

Нічога адметнага ў той ежы няма — звычайныя крышкі, бульбяны суп, маці таксама яго гатуе. Чаму ж ён здаецца гэткім смачным?

У сваім жыцці я адведаю многа страў: тутэйшых і заморскіх, простых і далікатэсных. Аднак нішто не прынясе мне такую асалоду, як тыя крышкі.

Тады я перастану адчуваць сябе адарваным ад усіх, прыгнечаным, хоць Кролька болей і не пакліча мяне на полудзень....

Карысць навукі

Мне чатыры гады. Старэйшы брат Міша ўжо вучыцца ў школе, ведае літары і вечарамі спрабуе чытаць па складах. Я сяджу побач і паўтараю за ім услед.

Праз некалькі тыдняў Міша ўсе яшчэ “бэкае-мэкае”, а я ўжо чытаю бегла.

Бацькі не нарадуюцца, суседзі ідуць падзівіцца. Наведвае і старшыня калгаса. Дае мне нейкую газету (бо думае, што ў кніжцы я нешта вывучыў на памяць):

— Чытай.

У газеце дробны шрыфт, але зрок у мяне востры, і я “шпару” пра “вядучую ролю камуністычнай партыі” і “высокія надоі”. Узрушаны старшыня садзіць мяне ў свой “козлік” і робіць круг вакол вёскі — гэта мая ўзнагарода.

Калі прыязджае раённае ці абласное начальства, старшыня абавязкова вязе яго да мяне, каб падзвіліся на “вундэркінда”. Я чытаю тэксты, і за гэта мяне па завядзёнцы катаюць у ваколіцах вёскі. “Пакатацца на машынцы” — для мяне найвялікшае шчасце. І я раблю выснову: навука прыносіць карысць. Хай сабе і такую.

Шкода навукі

Разам з аднагодкамі ў школу мяне не бяруць, бо 1 верасня да сямі гадоў не хапае двух месяцаў.

— Ды яго трэба адразу ў трэці клас! — даводзяць дырэктару школы бацькі.

Дырэктар стаіць на сваім: нельга — значыць, нельга. Да таго ж першы клас перапоўнены (вёска яшчэ шматлюдная, шматгалосая). Так што ў школу трапляю толькі праз год.

Дзеці запамінаюць літары, спрабуюць чытаць па складах. Для мяне гэта даўно пройдзены этап, я ўжо наведваю бібліятэку і “бэкаць” не хачу.

Настаўніца злуе:

— Чытай па складах, як усе!

Я ўпарчуся, за што атрымліваю двойкі.

Тое ж і з пісьмом. Настаўніца патрабуе выводзіць палачкі і кручкі, а я ўжо ўмею пісаць літары. Гэтыя палачкі я стаўлю спехам, за адну хвіліну, таму яны пахілыя ці крывыя. І настаўніца зноў ставіць мне двойкі.

Бацька не задаволены, гатовы ўзяцца за рэмень, і я раблю другую выснову: навука прыносіць шкоду.

Суніцы

Першыя грыбы-мікольнікі (або каласавікі) ужо адышлі, ягады (гэтак у нас называюць чарніцы) пакуль што не паспелі, аднак мы, дзеці, усё адно цягаемся ў лес: уздоўж нядаўна пракладзенай электралініі пачалі ўспыхваць пунсовымі агеньчыкамі суніцы. У нашым гамузе я, чатырохгадовы, самы малы, хоць посуд маю не меншы, чым ва ўсіх: літровы слоік.

Спелых суніц пакуль што мала, дый збіраць іх не гэтак порстка, як ягады: да кожнай трэба сагнуцца, разгарнуць лісце, акуратна, каб не раздушыць, сарваць "агеньчык". Таму наш посуд напаўняецца марудна, тым болей што суніцы цераз адну мы кідаем у рот.

І вось, нарэшце, з поўнымі слоікамі шыбуем па дарозе дадому. Ззаду, уздымаючы кураву (гравейка з'явіцца не хутка), нас даганяе рэйсавы аўтобус. Пасажыраў у ім нямашака, бо прыйшла касьба і вяскоўцам не да паездак у райцэнтр.

Побач з намі аўтобус спыняецца, з яго жвава выскоквае малады кіроўца.

— Ну, хто мне прадасць свае суніцы? — гучна пытаецца ён. — Дорага заплачу! Ажно дваццаць капеек.

Мае старэйшыя сябры чмыхаюць і шыбуюць далей. Адзін толькі я спыняюся ў задуменні. Дваццаць капеек — гэта ж такія грошы! Каб іх атрымаць, трэба здаць у магазін ажно тры курыныя яйкі — па сем капеек за штуку.

У паўдзённую спёку я надта сасмяг, і раптам прыгадваецца, што ў магазіне пляшка сітра, якога мне ўдалося паспытаць толькі двойчы, акурат і каштуе дваццаць капеек. І гэтая згадка конча ўплывае на маё рашэнне. Я высыпаю свае суніцы ў папяровы пакет кіроўцы, атрымліваю светла-шэрую манету і з пустым слоікам даганяю сяброў.

— Прыдурак! — папракае Семкава Ніна, мая стрыечная сястра. — Ці ж варта было паўдня гарбаціцца за гэтыя капейкі?

"Гешэфт" і сапраўды атрымаўся не надта справядлівы, але я цешу сябе думкаю пра сітро...

Пройдзе час, мы павырастаем, і большасць з тых, хто хадзіў тады ў суніцы, застанецца ў вёсцы, будзе весці, мовіць так, натуральную гаспадарку. А я з'еду ў горад, у рэшце рэшт адкрыю "сваю справу". І хоць далёка не кожная здзелка станецца для мяне выгаднай, аднак піць я ўжо буду не толькі сітро...

Першыя радкі

Нарэшце аднакласнікі "падцягнуліся" да мяне, хтоніхто чытае досыць умела, і я ўжо ўпісваюся ў рамкі школьнай праграмы. Настаўніца ўпершыню ставіць мне пяцёрку. Шчасце маё настолькі вялікае, што па дарозе дадому нараджаецца верш. Памятаю толькі два апошнія радкі:

А калі вярталіся са школы,
Усе радасныя мы былі.

Калі чалавек шчаслівы, дык яму здаецца, што шчаслівыя ўсе навокал.

Жучок

Бадзяючыся па загуменнях ды навакольных абшарах, мы, чародка дашкалят, знаходзім на бульбяным палетку цікавага жучка. Ва ўсякім разе такога ніхто з нас дагэтуль не бачыў. Па абрысах ён падобны на хведарка, хіба што трошкі буйнейшы, і

спінка ў яго не чырвоная з чорнымі кропелькамі, а жоўтая з палоскамі, таксама чорнымі. Мне прыгадваецца, што плакат з выявай гэтага жучка вісіць на дзвярах калгаснай канторы. Да таго ж, я, адзін з усіх, ужо ўмею чытаць і пераказваю сябрам, што на тым плакаце напісана. А напісана там, што жучок называецца каларадскім, што ён дужа небяспечны для бульбоўніка, і таму, хто яго знойдзе, будзе выдадзена грашовая прэмія.

Узрадаваныя ад гэткай знаходкі, мы асцярожна, каб не раздушыць, засоўваем жучка ў каробачку ад запалак і ўрачыста шыбуем да калгаснай канторы. Мы яшчэ не ведаем, колькі грошай нам належыць атрымаць, аднак спадзяёмся, што на сто грамаў "падушачак" хопіць.

Хоць і малыя, аднак мы ўжо ведаем, што грошы выдаюць у бухгалтэрыі, так што адразу кіруемся туды. У бухгалтэрыі (і гэта для калгаса не зусім звыкла) працуюць не жанкі, а два мае суседы: кульгавы, з накінутай на вока белаю стужкаю франтавік дзядзька Хведзя, якога усе завуць па-простаму Хведзька, і Мікалай Сакаў, які мае мянушку Мурык — мусіць, за тое, што з яго ніколі лішняга слова не выціснеш.

Хведзька і Мурык з цікавасцю разглядваюць жучка: для іх ён таксма ў навіну. Калі ж мы пытаемся, якая ўзнагарода нас чакае ("Вунь жа на плакаце напісана!"), Хведзька спачатку рагоча, а затым дасведча тлумачыць, што "такія расходы ў калгасным бюджэце не прадугледжаны".

— Так што забірайце сваю кузурку і на ганку раздушыце яе пяткаю, — раіць Хведзька.

"Кузурку" мы, вядома ж, забіраем. Аднак душыць яе не збіраемся. Нас саміх душыць крыўда. Дарослыя дзядзькі — і такія хлуслiўцы. Навошта ж вешаць плакат, абяцаць прэмію, калі ў "бюджэце не прадугледжана"?

Ага, на плакаце напісана, што каларадскія жукі шкадлівыя для бульбы. Ну дык і мы таксама шкадлівыя

— ад злосці. Нясём жучка на той жа палетак і выкідваем яго ў бульбоўнік...

Пазней, недзе праз пяць год, мы зразумеем, што, робячы гэтую "шкоду", прыдбалі клопату для саміх сябе. Бацькі будуць спраноджваць нас на прысядзібныя загоны, каб мы сноўдаліся па разорах і абіралі з бульбоўніка, падобнага на маліннік, слізкіх чырвоных істот, а затым спальвалі іх, заліўшы саляркай...

"Карэспандэнт"

Некалькі "вершыкаў" накрэмзаў яшчэ. Другі старэйшы брат, Федзя, які ўжо вучыцца ў чацвёртым класе, кажа, што гэта не вершыкі, бо ў іх няма рытма і рыфмы. Ён тлумачыць мне, што гэта такое, і я "творча перапрацоўваю" сваю пісаніну.

Дасылаю яе ў газету "Піянер Беларусі". Пры гэтым не ўказваю, што вучуся ў першым класе. Праз два тыдні атрымліваю адказ: "Вашы вершы недасканалыя ў мастацкіх адносінах..." Я вельмі крыўджуся на газету і, назло ёй, вырашаю: "Пісаць болей не буду!"

Адказ з газеты напісаны на каляровым фірмовым бланку, усе сваякі круцяць яго ў руках, любуюцца, на тэкст ніхто ўвагі не звяртае. Мяне пачынаюць называць "карэспандэнтам".

У час застолля ці проста на падпітку дарослыя мужыкі даюць мне парады:

— От напісаў бы ты ў газету, што ў кароўніку стойлы не саломай падсцілаюць, а пясочкам, — кажа мой дзед Павел.

— А яшчэ пра тое, што ў буртах бульба згніла, а ў копнах лён сапрэў, — падхоплівае дзядзька Адам па мянушцы Шайдула.

Я ўжо ва ўсіх на слыху, і ніхто не згадвае, што ў тым лісце мяне зусім не пахвалілі...

Так я, хоць і падсвядома, засвоіў тое, што абралі сваім дэвізам сучасныя папсовыя спевакі і артысты: усё, што напісана пра цябе ў газетах (няважна, хваляць ці ганяць) — на карысць. Акрамя некралога.

Пастух

З першых свядомых дзён я — пастух. Спачатку прыстаўлены да чарады гусей, а калі маці пачынае працаваць на ферме, — і да цялят. Гусей у чарадзе з дзесятак. Цэлае лета я цягаюся за імі хвосцікам, віжую, каб не залезлі ў шкоду. Я вывучыў ужо характар кожнага гусяняці, ведаю, якое з іх шкадлівае. Найбольш мне падабаецца гусак — правадыр чарады. Белы, з шэрай аблямоўкай вакол вачэй, малады і дужы, таму заўсёды перамагае ў сутычках гусакоў з іншых чарод. Я гэтым вельмі ганаруся.

(Калі напрыканцы кожнай восені бацька збіраецца скручваць гусям шыі, я на цэлы дзень сыходжу з хаты, каб не чуць іх перадсмяротны енк...)

Змарнелы ад сонца, я драмлю. Абуджаюся ад гусінага крыку. Чарада забрыла ў калгасную бульбу, і малады аграном колам наладзіў сапраўдную бойню. Гусі ўцякаюць, перабіраючы лапамі картаплянік, некаторыя спрабуюць узляцець, але крылы ў іх перабітыя.

Я кідаюся ў сярэдзіну чарады (пэўна ж, не шпурне аграном кол у дзіцёнка), але і сам атрымліваю насаком пад с...

Затым я доўга-доўга плачу над белым гусаком, перабіраю пёры на нерухомых крылах, тулю ягоную галоўку да сваіх грудзей. Па шэрай аблямоўцы вакол вачэй сцякае кроў, якая пэцкае маю сарочку.

Пазней, калі буду траціць блізкіх людзей, я не адчую такога гора, як тады. Дзіцячы боль самы непасрэдны і востры.

Слодыч

У першым класе я закахаўся ў піянерважатую. Яна прыехала аднекуль здалёк і зусім не падобная да нашых прастакаватых вясковых дзевак. Нафарбаваныя вусны, ямачкі на шчоках, кароткая і вузенькая спаднічка. Дый імя-прозвішча ў яе не тутэйшыя, прыгожыя, як у кінаактрыс: Ларыса Чайкіна. Пры першай магчы-

масці я трымаюся бліжэй да піянерважатай, каб патрапіць ёй на вочы: магчыма, і яна мяне ўпадабае. Ларыса, вядома ж, на смаркача не звяртае ўвагі.

Раніцай я, як і звычайна, не хачу ісці ў школу, бо там нецікава і прымушаюць чытаць па складах. Маці выштурхоўвае мяне з двара на вуліцу:

— Ідзі вучыся, гультай!

Якраз у гэтую хвіліну па вуліцы ідзе ў школу Ларыса Чайкіна. Я ведаю, што яна кватаруе ў старой Агапкі на другім канцы нашай вялікай вёскі. А яшчэ ведаю, што да Ларысы заляцаецца інжынер з суседняга калгаса і завуць яго Паўлам. Ён шырокі ў жываце, адрузлы, і я не магу зразумець, што знайшла Ларыса ў гэтым целяпні. Аднак жа кожны вечар яны разам гуляюць за ваколіцай (употайкі сачыў за імі і бачыў, што цалаваліся). Я ненавіджу гэтага Паўла, і мне хочацца зрабіць яму якое-небудзь паскудства.

Маці, згледзеўшы піянерважатую, просіць у яе помачы:

— Вось палюбуйцеся, у школу ісці не хоча! Дык вы ўжо яго як-небудзь...

Ларыса робіць сур'ёзны твар, ад чаго ямачкі на яе шчоках знікаюць, і доўгімі пафарбаванымі позногцямі дакранаецца да майго вуха.

— Што ж гэта ты, а? — строга пытаецца Ларыса і стараецца зазірнуць мне ў твар.

Я адварочваюся, выкручваюся, таму пазногці піянерважатай сціскаюцца, як абцужкі, і Ларыса за вуха вядзе мяне ў школу.

Якія гэта шчаслівыя хвіліны! Я адчуваю нейкую няўцямную слодыч, хоць ранкі на мочках вушэй загояцца толькі праз тры тыдні. І мне вельмі шкада, што дарога да школы такая кароткая...

Ад каханага чалавека і пакуты ў радасць.

Пажар

Па вуліцы бягуць людзі — хто з вядром, хто з лапатай. Я нічога не разумею.

— А ты чаго стаіш? — на хаду крычыць мне, сямігадоваму, памочнік ляснічага па мянушцы Шмат. — У Карпея хлеў гарыць!

Бягу разам з усімі, хоць якая з мяне помач?..

Па дарозе з абрыўкаў людскіх фраз даведваюся: амаль у ясны дзень у хлеў дзеда Карпея ўдарыла маланка. Сам стары акурат стаяў каля сячкарні. Маланка прайшла скрозь яго і разарвала гумавы бот. Дзед загінуў, а хлеў загарэўся.

Полымя шугае, як над піянерскім кастром. Вакол мітусяцца мужыкі і бабы, над суседскім калодзежам безупынна скрыпіць "жураўель".

Раптам у людскую гаману ўрываюцца незразумелыя гукі: пук-пук, затым — бабах! Тыя, што стаялі бліжэй да хлява, кідаюцца ўрассыпную. Чуецца істэрычны крык:

— Гэта ж патроны і гранаты!

Хлеў згарэў датла: страляніна працягваецца да той пары, пакуль не застаюцца адны асмолкі. Добра, што хоць не занялася хата...

Дзед Карпей у апошнюю вайну быў партызанам. Таму зразумела, адкуль у яго гэты склад боепрыпасаў.

Стала ўжо завядзёнкай: як толькі ў вёсцы памірае былы ваяка, ці ў куратніку, ці пад памасніцай ягонай хаты дзеці знаходзяць аўтамат альбо патроны. Вунь і калі мае бацькі прадаюць бабуліну хату, новы гаспадар знаходзіць на страсе прасалідолены і акуратна загорнуты ў анучку пісталет і патроны да яго...

Маё пакаленне — адзінае ў гісторыі краіны, на якое не выпала ніякай вайны. Усім нашым продкам — ад далёкіх прашчураў да бацькоў — давялося бараніць сваю зямлю. Вось і дзед Карпей, і ўсе іншыя былыя ваякі, прыхоўваючы зброю, былі упэўнены, што яна яшчэ спатрэбіцца...

Кіно

Летам уся дзіцячая гайня — ад падшыванца да бэйбуса — таўчэцца каля калгаснага клуба. Большыя

садзяцца ў кола пад грушынаю і пляскаюць картамі. Звычайна гуляюць у “дурня”, а бывае, падахвочваюцца на “ачко”. Пасярэдзіне жывога кола ўзвышаецца кучка капеек, якую раз-пораз нехта падграбае да сябе.

Меншыя ганяюцца адзін за адным, бораюцца, страляюць з рагатак.

Аднак не гэта прыцягвае сюды дзятву з усіх ваколіцаў вялікае вёскі. У клубе “круцяць” кіно. Днём — для дзяцей, вечарам — для дарослых.

Металічныя кантэйнеры з кінастужкамі ўнутры прывозіць са Старых Дарогаў рэйсавы аўтобус. Ягоны кіроўца выкідвае іх проста на прыпынку, адначасна забіраючы ўчарашнія, прагледжаныя. Часам гэтыя кантэйнеры паўдня валяюцца на прыпынку без аніякага нагляду, і ніхто на іх не пасягне, хоць злодзеяў і проста прыдуркаў у вёсцы ўдостатку. І паспрабаваў бы хтонебудзь пасягнуць! Абавязкова знайшлі б усім кагалам і павырывалі б рукі. Бо кіно для ўсіх — гэта святое (тэлевізараў яшчэ ні ў кога няма).

Напачатку ў прылепленай да клуба кінабудцы трэба пераматаць, а дзе-нідзе і падклеіць стужкі, што месцяцца ў касетах. Такую адказную справу кінамеханік давярае толькі “абраным” падлеткам, за што яны маюць магчымасць паглядзець кіно бясплатна.

Бясплатна можа трапіць у клуб і той, хто прынясе з дому пасціланку. Штораў на клубных вокнах няма, і трэба хоць чым-небудзь захінуцца ад дзённага святла. Дык вось пасціланка — адзіны мой шанец, каб разам з усімі палюбавацца на экран. Дзіцячы білет каштуе 5 капеек, і такія грошы для мяне — як багацце Крэза. Балазе, нашая хата ад клуба недалёка, бегаю я хутчэй за ўсіх, таму пасціланку заўсёды прыношу першым...

Неўзабаве дзённае кіно для дзяцей скасоўваюць. Тады я ўпершыню чую гэтае мудрагелістае слова — “нерэнтабельна”. Цяперака і для дарослых, і для дзяцей кіно круціцца адначасна, увечары, і каштуе такая радасць ажно 20 капеек.

Майму сябру Віцю Канарэйку — анігадкі. Кінамеханік Валодзя па мянушцы Гурбель даводзіцца яму

нейкай раднёй, таму Віця заўсёды глядзіць кіно “без білета”. Нам жа, некалькім “галадранцам”, ад роспачы хоць сцяну грызі.

Урэшце мы знаходзім выйсце. Клуб пабудаваны немаведама калі, і бетоннага падмурка, як у цяперашніх будынках, пад ім няма. Нехта яшчэ задоўга да нас чамусьці зрабіў падкоп пад тыльнаю сцяною. Усунуцца ў гэтую дзірку нам, хударэбрым жэўжыкам, — як яшчарцы шмыгнуць пад камень. Пад падлогаю трэба прапаўзці тры-чатыры метры і патрапіш у катух каля грубкі. Зімою сюды складваюць дровы, а летам у ім пуста. Счакаўшы хвіліну-другую і скмеціўшы, што Гурбель не пазірае ў гэты бок, мы па чарзе “робім кідкі” ў залу, дзе раствараемся ў гурме.

Гурбель пра дзірку ведае. Калі-нікалі ён у цемры праціскаецца паміж крэсламі, зазірае ў твар кожнаму гледачу. Тых, каго ён абілеціў, Гурбель добра памятае. І калі чарга даходзіць да мяне ці да такога ж “галадранца”, кожны з нас атрымлівае насаком пад с... і, як корак, вылятае на клубны ганак.

Валаводзіцца з намі Гурбелю ўрэшце надакучвае. Тым болей што, каб паглядзець кіно на халяву, у дзірку пачынаюць сігаць нават тыя, для каго 20 капеек зусім не ў цяжар. А гэта значыць, не выконваецца план. Наш патаемны лаз Гурбель закалочвае дошкамі.

Аднак жа праз дзірку можна трапіць не толькі ў катух. Калі узяць трохі лявей, льга запаўзці пад сцэну. Яна на паўметра ўзвышаецца над падлогаю, і тут ужо можна сесці на кукішкі. За сцэнаю — экран. Паміж ссохлымі дошкамі ёсць шчыліны — акурат у велічыню зрэнкі. І мы, прымасціўшыся кожны да сваёй шчыліны, задраўшы галовы, пазіраем угару. Бачна толькі вузенькая палоска экрана, затое гук чуваць адмыслова.

Да гэта часу я добра памятаю сюжэты і назвы фільмаў, прагледжаных праз тую шчыліну: “Дзе генерал?”, “Два мушкецёры”, “Пагоня за ботам”, “Фантамас”, “Музыкі аднаго аркестра”... І гэта таму, што ўвайшлі яны ў маю існасць разам з падпамаснічным пылам і насакамі пад с...

А калі з’еду ў Мінск і мецьму магчымасць хадзіць у дыхтоўныя кінатэатры хоць штодня, за ўсё жыццё наведаю іх усяго разоў пяць — не болей...

Злодзей

“Перапапачваючы” паэтычныя зборнікі, што ёсць у вясковай бібліятэцы, натыкаюся на тоненькую кніжачку “Такія сэрцы ў нас”. Аўтар — Кастусь Цвірка. Пазначана, што гэта ягоны першы паэтычны зборнік. Чытаю анатацыю і не веру сваім вачам: Кастусь Цвірка нарадзіўся ў вёсцы Зялёная Дуброва, што на Старадарожчыне. Мой зямляк. Я проста агламошаны. Дасюль мне здавалася, што паэты могуць нарадзіцца дзе заўгодна (на Случчыне, у сталіцы, у нябёсах), але не на нашай зямлі. І вось на табе — Старадарожчына таксама мае свайго паэта!

Мяне гэта так усцешвае, што я вырашаю: гэтая кніжачка павінна быць са мною ўвесь час. Як талісман, як надзея на тое, што і ў мяне можа нешта атрымацца.

Калі ўзяць кніжачку афіцыйна, запісаць яе ў сваю картку, дык усё адно некалі давядзецца вярнуць. І я адважваюся на ўчынак, падобнага якому ў сваім жыцці (ні раней, ні потым) не вытвараў. Кніжачку я краду. Зрабіць гэта нескладана, бо яна тоненькая, маленькага фармату і зручна месціцца ў кішэні...

Колькі тыдняў нашу кніжачку пры сабе, хоць усе вершы ўжо вывучыў на памяць. Паступова ў душу закрадваюцца згрызоты. Па-першае, як ні круці — злодзей. Па-другое, зараз кніжачка толькі ў мяне, і ўжо ніхто не зможа яе пачытаць, і гэта, бадай, яшчэ болей жахліва. У рэшце рэшт такім жа таемным чынам пранашу зборнічак у бібліятэку і непрыкметна стаўлю яго на кніжную паліцу.

Пры кожнай наступнай ходцы ў бібліятэку першым чынам кіруюся да гэтае паліцы з надпісам “Паэзія”. Усё, што тут ёсць, я ўжо даўно перачытаў, аднак мне карціць даведацца, ці стаіць на месцы кніжачка “Такія сэрцы ў нас”. Стаіць як стаяла. Гэтак жа, як і ўсе астат-

нія паэтычныя зборнікі. Бібліятэкарка сказала, што з усяе вёскі да гэтае паліцы падыходжу толькі я...

Сорак год мінула з тае пары. Бывае, мне зноў хочацца наведацца ў вясковую бібліятэку, каб падысці да роднае паэтычнае паліцы і пераканацца, што тае кніжачкі Кастуся Цвіркі там няма: ці хто-небудзь узяў пачытаць, ці таксама скраў. Аднак у бібліятэку я не завітваю, каб не згубілася апошняя надзея. Хоць падсвядома адчуваю: тую кніжачку болей ніхто не краў і не ўкрадзе. На жаль...

Натоўп

Прачынаюся ад крыку на вуліцы. Выбягаю. Вакол нейкае жывёліны стоўпіліся мужыкі з каламі і дубасяць яе што маюць сілы. Такую істоту я ніколі не бачыў, хіба што ў буквары. Гэта бабёр. Ён чамусьці вялізны, як мядзведзь, а не такі цацачна-пушысты, як на малюнку. Бабёр, выскаляючы свае клыкі, спрабуе аскірзнуцца на мужыкоў, туды-сюды варочае галаву, аднак з месца зрушыцца не можа.

Адкуль ён тут? Да ракі Арэсы, калі напрасткі, кіламетраў дзесяць будзе. Да Любанскага вадасховішча — і таго больш. Што прымусіла звера праз такую далячынь прыйсці да чалавека?

Над гэтым ніхто не задумваецца. Мужыкі месяць і месяць бабра каламі, а калі хто-небудзь трапляе ў галаву, раздецца вокліч:

— Так яму, так!

Дзеці бегаюць вакол натоўпу, радасна вішчаць ад такой забавы, а мне вельмі шкада бабра, хочацца абараніць яго, спыніць гэты гвалт над жывой істотай.

Ды хто ж мяне, смаркача, паслухае?

Нарэшце бабёр, раскінуўшы ўшыркі лапы, заціхае. Мужыкі і дзеці мацаюць ягоныя клыкі, цягаюць за акрываўленую поўсць. І мне так хочацца, каб бабёр хоць на хвіліну ажыў і цапнуў каго-небудзь за руку...

...Пасярэдзіне вёскі ёсць копанка. Усе называюць яе Крыніцай, бо, паводле расказаў старэйшых, у самым

глыбокім месцы копанкі з-пад зямлі б’е струмень. Туды заплываць мала хто асмельваецца: лічыцца, што там жыве нячыстая сіла.

У Крыніцы купаемся мы, дзеці, а побач плаваюць гусі і качкі, таму вада жоўта-зялёная, як сітро. Каб спаласнуцца, пад вечар, бывае, сюды прыходзяць і дарослыя.

А ў гэты вечар каля Крыніцы збіраецца ледзь не паўвёскі. Мужыкі і дзеці, абстаўшы берагі, трымаюць у руках каменне і палкі.

Да Крыніцы немаведама чаму прыляцела дзікая качка. І зараз на яе ідзе паляванне. Свойскіх гусей і качак з вады павыганялі, так што вадаём роўны і пустэльны, калі не лічыць рэдкіх карчаг.

Дзікая качка, ратуючыся, нырае ў ваду, яе не відно з паўхвіліны, затым ейная галоўка вытыркаецца ў зусім нечаканым месцы, нават на супрацьлеглым беразе. Аднак ёй удаецца схапіць толькі глыток паветра, бо адразу ж у гэтае месца ляцяць каменне і палкі. Качка зноў вымушана ныраць, і людзі застываюць у напружаным чаканні: дзе ж яна з’явіцца на гэты раз і каму ўдасца яе дабіць?

Гэта падобна на нейкую забаву ці гульню. Гульню ў чужую смерць.

Калі галоўка на імгненне з’яўляецца над паверхняй вады, можна разглядзець, што яна зусім маладая: тоненькая шыйка, пёры быццам зліпліся, спляжыліся на тоненькім целе.

Забава працягваецца з паўгадзіны. Маё дзіцячае сэрца ад жалю абліваецца крывёю. Я азіраюся вакол сябе, каб хоць у нечых вачах убачыць спагаду. А яе ні ў каго няма (ці, можа, мне так здаецца?). Ва ўсякім разе і дзядзька Рубяжанец, вясёлы, дабрадушны ў жыцці чалавек, трымае ў руках палку, і мой сябар Віцька Канарэйка, які, здавалася, муху не пакрыўдзіць, збірае на беразе каменне.

Нарэшце ўсё заканчваецца. Качка знясільваецца, не паспявае схавацца пад вадой, і нечы ўдала запушчаны кавалак цагліны растлушчвае яе галоўку...

Ужо цямнее, і ўсе разыходзяцца, узрушана абмяркоўваючы падзею. А цельца качкі застаецца лёгка гайдацца на вадзе. Яно нікому не патрэбнае.

Страшная з’ява — натоўп. Варта ў чым-небудзь сэрцы запаліцца іскрынцы жорсткасці, як яна, іскрынка, разгараецца ў полымя і перакідваецца на іншых. І нічога немагчыма перайначыць.

Грыбы

Мой Старадарожскі раён здаўна славіцца самагонам і грыбнымі мясцінамі. Зямля тут няўдалая, не тое, што на суседняй Случчыне, дзе, кажуць, калі ўваткнеш у глебу кол, дык праз пэўны час на ім вырасце лістота.

Затое ў нас шмат лясоў. Дубовых, хваёвых, бярозавых, а часцей дык уперамешку. Вёска, дзе я нарадзіўся, называецца Пасека — з націскам на першым складзе. А я мяркую, што трэба ставіць на другім. Яшчэ ў першай палове мінулага тысячагоддзя пасяліліся тут мае прашчуры, пасекшы непралазны лес каля балота. Адсюль і “пас**е**ка”.

Шмат лесу — шмат грыбоў. Мая галава яшчэ ніжэй за папараць, а я ўжо, босы, тупаю па шышках ці сухім імху, шукаю грыбы. Грыбамі вяскоўцы называюць толькі баравікі. Усе астатнія — казлякі, і на іх ніхто не звяртае ўвагі.

Па грыбы я хаджу тройчы ў дзень. Першы раз — “на ранкі”. Маці будзіць нас, дзяцей, у чатыры гадзіны раніцы, і мы з бацькам шыбуем у зусім блізкі хвойнік. Аднак нас апярэдзілі. Паміж сосен амаль што ў цемры ўжо блукаюць людзі, падсвечваючы сабе ліхтарыкамі.

Другім разам я, паснедаўшы, іду ў лес ужо адзін: бацьку трэба на працу, старэйшым братам і сястры — у школу, а маці перабірае і сушыць нашую ранішнюю здабычу. Дзіўна, але я не баюся ні ваўкоў, ні дзікоў, мусіць, таму, што ніколі іх не бачыў. Хаджу я далёка, на Шушараўскія гаі, бо ў блізкім лесе усё павыграбалі за раніцу.

Калі дзень на зыходзе, бацька запрагае каня. На

калёсах — скрыня, у якой звычайна возяць бульбу. Мы ўсёй сям'ёй (тым лікам і маці) едзем у лес яшчэ глыбей. Бацька прывязвае каня да сухастоіны, а мы разыходзімся абапал дарогі з кашалямі, зносім і напаўняем грыбамі скрыню.

Да позняй ночы чысцім, перабіраем, натыкаем на нізкі. Іх з дроту не хапае, таму бацька нарабіў драўляных. Хоць грыбы ў агульнай кучы, кожны "свой" я памятаю. А іх у мяне за дзень — некалькі сотняў. Бывае, што і тысяча набіраецца.

Каб высушыць грыбы, печы і грубкі, што ў стопцы, мала, таму рэшткі мы нясём да бабы Каці. Праўда, і там звычайна "ўсё забіта": баба Каця і дзед Павел таксама на прызбе не сядзяць...

Калі грыбны сезон сыходзіць, у лесе з'яўляюцца зялёнкі і подзеленкі. Гэтыя грыбы ў вёсцы таксама паважаюць, бо іх можна заквасіць на зіму. У нашай стопцы амаль да вясны стаіць агромністая дзежка, якая нас корміць, гэтак жа, як карова і парсюк (у дзяцінстве толькі і наедку — грыбы, малако ды сала).

Сушаныя грыбы бацька сартуе на маладыя (шляпка ў іх белая спадыспаду) і старыя, пачарнелыя. Маладыя нарыхтоўчая кантора прымае па дзесяць рублёў за адзін кілаграм, а старыя — усяго па два. Розніца вялікая! Таму сабе, каб зімой кінуць у шчавель ці крышкі, адкладваецца толькі невялічкая кучка старых.

Сушаных грыбоў на здачу — больш за дзесяць мяшкоў з-пад бульбы. Грошай за іх хапае, каб хоць неяк дажыць да наступнага лета...

Калі зрэдку наведваюся ў родныя лясы, дык не веру сваім вачам: знаёмыя сцежкі пазарасталі, грыбоў — за дзень і дзве сотні не набярэш. А слова "казлякі" ніхто з маладых ужо і не ведае. Лісічкі, ababкі, асовікі, масьлякі і нават сыраежкі — гэта ўжо таксама грыбы. Куды ўсё падзелася? Адны кажуць, што шматлікія чароды дзікоў грыбніцу парушылі, другія — што лясы пастарэлі...

Для сябе асабіста я знаходжу іншае тлумачэнне. Цяпер, маючы пэўны дабрабыт, я зрэдку выбіраюся ў

лес дзеля забавы. А тады, у дзяцінстве, грыбы былі для нашай сям'і сродкам для выжывання. Прырода ўсё размяркоўвае мудра...

Подлы ўдар

На школьным перапынку немаведама з-за чаго паміж мной і Франіным Віцькам усчыняецца бойка. Віцька ці не лепшы мой сябар, жыве па суседству, яшчэ летась мы з ім не ў школу бегалі, а разам рабілі буданы ў лесе, рылі норы ў ямах для бульбы. І вось жа з-за нечага сашчапіліся. Я каржакаваты, як гаявік-чарнагаловік, намнога дужэйшы за Віцьку, доўгага і перахлябістага, нібы малады асовік.

Мы валтузімся ў школьным двары, нас абстаюць гэткія ж першакласнікі. Зрэшты, бойка нейкая дзіўная, нетыповая. Спачатку я валю Віцьку на зямлю, саджуся на яго і пытаюся:

— Ну, будзеш яшчэ?

Але біць — не падымаецца рука. Мы разам устаём, Віцька дае мне дзве-тры зубатычыны, і я зноў кідаю яго аб глебу.

— Ды ўрэж ты яму! — раяць гледачы.

А я не магу. І зноў адпускаю. І так — некалькі разоў, пакуль не сканчаецца перапынак. У мяне разбітыя губы і заплывае вока, а на Віцьку — ні драпіны. Адчуваю на сабе насмешлівыя позіркі дзяўчынак...

Пасля ўрокаў мы з Віцькам разам ідзём дадому. Ён — паперадзе, я — крыху ззаду. У мяне ўжо няма на яго злосці, адно што вярэдзяць душу кепікі аднакласнікаў. Я доўга-доўга збіраюся з духам, заплюшчваю вочы і б'ю Віцьку кулаком у вуха. Ззаду. Подла.

Віцька моўчкі паварочваецца, з дакорам пазірае на мяне і, нічога не сказаўшы, ідзе далей...

Потым мне не раз давядзецца ўдзельнічаць у розных бойках, вялікіх і малых, але ўсе яны будуць "чэснымі і высакароднымі", тварам у твар. І іх я амаль не запомню. А вось гэты подлы ўдар, як стрэмка, застанецца ў маім сэрцы да астачы жыцця.

З Франіным Віцькам боек у нас больш не было. Не дажыўшы і да пяцідзесяці, ён памёр. І ўжо ніколі не адкажа мне на той удар спадцішка. Так і застануся перад ім вінаватым.

Бойкі

Усё маё дзяцінства — суцэльныя бойкі. Вёска на вёску. Мы, пасецкія, варагуем з маладзёнамі суседніх Гасціно і Сінягова. Сыходзяцца "сценка на сценку", ладзяцца засады. У ход ідуць калы, ланцугі, каменне. У нашым кагале верхаводзіць Грыша Пiліпеня — здаровы, як бугай, старшакласнік. Мы, падшыванцы, бегаем ззаду, "падносім патроны".

Варажнеча ёсць і ў самой Пасецы. Нешта не падзялілі паміж сабой падлеткі Петрык і Міха, суседзі. А ў вёсцы на трыста двароў амаль што ўсе адзін аднаму радня — Усені ды Каралені. Вось і падзялілася хлапечая гурма на два лагеры. Я з братамі ў Міхавым.

У кожнага лагера — свае астраўкі тэрыторыі. Крый Божа ў адзіночку, выпадкова трапіць на чужую.

З часам варажнеча затухне, сыдзе на нішто, і мы будзем смела хадзіць у Сінягова на танцы.

Няма цяпер тых боек вёска на вёску, Міха заўчасна памёр, а Петрык, адслужыўшы на флоце, застаўся ў Расіі. Дый моладзі цяпер у вёсцы амаль няма.

Тым не менш досыць часта даходзяць да мяне з радзімы непрыемныя чуткі: кагосьці пакалечылі, кагосьці зарэзалі...

І я прыгадваю, што ў тых далёкіх дзіцячых бойках зусім не было ахвяр. Хіба што аднойчы Федзі Шагаеву нехта пырнуў нажом у сраку...

Вайна вайною...

1968 год. У вёсцы толькі і размоў, што нашыя войскі "напалі на Чэхаславакію". Людзі яшчэ не зусім адышлі ад мінулай, самай жудаснай вайны, таму, прыгнечаныя страхам, перамаўляюцца напаўголасу. Колісь немцы

спалілі Пасеку амаль дашчэнту, засталіся толькі тры хаты, і тым, хто выжыў, доўгі час давялося шукаць прытулак у зямлянках. Вось і зараз старая суседка Хведарыха кажа маёй маці:

— Я свайму чалавеку загадала яму на гародзе капаць, а бярвенні шчэ з леташняе зімы ёсцека...

Усе мужыкі, якія яшчэ ў сіле, штодня збіраюцца на стадыёне і ходзяць строем. Нават школьнага завуча Ярашэвіча, які кватаруе ў майго дзядзькі Семкі, не абмінуў гэткі лёс. Ён зусім малады, аднак высокі, пузаты, таму ў шарэнзе стаіць першым. Нам, дзецям, вельмі смешна назіраць, як Ярашэвіч пад каманду "аць, два, левай" няўклюдна перастаўляе ногі, несучы перад сабою чэрава. Смешна яшчэ і таму, што загады аддае несамавіты, плюгавы мужычок — калгасны канюх Цурэлік. Усе дзецюкі ў цывільным, і толькі ён адзін у вайсковай форме — пілотка, гімнасцёрка, галіфэ (мусіць, захоўваў з далёкіх часін дэмабілізацыі). На пагонах — барвовыя сяржанцкія лычкі. Цурэлік літаральна ўпіваецца сваёю ўладаю, і асабліва над Ярашэвічам, які штогод распякае яго на бацькоўскіх сходах за гультаяватую дачку...

І вось наспявае дзень, калі "прызыўнікоў" з усіх навакольных вёсак звозяць да сельсавета. Воддаль стаяць тры грузавікі з нарошчанымі бартамі. У стракатым натоўпе — галашэнне, слёзы, разітальныя словы.

Дзе я ўсё гэта ўжо бачыў? Ды ў кінафільме, у той сцэне, дзе мужыкі выпраўляюцца на сапраўдную вайну.

У натоўпе мітусіцца рыжавалосы хлопец, ён, пэўна, з іншай вёскі, таму пытаецца ў мяне, паказаўшы пальцам на адзінокую прыгорбленую хацінку цераз дарогу, акурат насупраць сельсавета:

— Чыя гэта хата?

Я ківаю ў бок кульгавай Марынкі, якая стаіць непадалёку, абапёршыся на кіёчак.

Хлопец падбягае да яе. Усяе размовы я не чую, адно толькі далятаюць абрыўкі фраз:

— Учора пабраліся... Нават пераспаць не паспелі... Нам бы хоць на пятнаццаць хвілін... Як жа без дзяцей... А раптам мяне заб'юць...

Крыху воддаль стаіць тая самая нявеста, зусім яшчэ дзяўчо. Краёчкамі хусцінкі яна прыкрывае ўсчырванелы твар, хаваючы ці то слёзы, ці то сорам.

Марынка, па ўсім бачна, дае згоду і кідае маладой пары ўслед:

— Дзверы не зачынены...

Я хоць і малы, але здагадваюся, для чаго ім спатрэбіліся тыя "пятнаццаць хвілін", таму пачуваю сябе няёмка — нібы дакрануўся да чужой таямніцы.

Зрэшты, усё натуральна. Вайна вайной, а дзяцей нараджаць трэба.

Лазня

Калгасная лазня месцілася на самым ускрайку вёскі, амаль што ў лесе. Драўляная, дзе-нідзе спарахнелая, з двумя падслепаватымі акенцамі. Жанкі і мужыкі пачаргова ходзяць сюды штодзень.

У жаночы дзень, зрабіўшы лесам абыходны манеўр, да лазні падбіраюцца абэлтухі-перарасткі і лезуць на гарышча. Мы, жэўжыкі-хвосцікі, — за імі.

У столі ёсць дзірка. Не надта вялікая, можа, на два пальцы. Бэйбусы па чарзе прыстаўляюць да гэтае дзіркі лупэткі і, налюбаваўшыся жаночымі вабносцямі, усклікваюць:

— Ну і фігурка ў вучыцелкі!

— А ў Ганулькі такія цыцкі!..

Нарэшце паназіраць за голымі цёткамі даюць і нам, малым. Не маючы ніякай асалоды ад жывога эратычнага кіно, кожны з нас, тым не меней, адарваўшыся ад дзіркі, пераймаючы большых, пацвярджае:

— Ну і цыцкі!..

Гэтым летам лазня не працуе: правалілася падлога, патрэбен рамонт. Уласных лазняў у вёсцы ні ў кога няма — савецкая ўлада прывучыла жыць, тым лікам і мыц-

ца, гамузам. Таму пакуль што людзі пазбаўляюцца ад бруду хто як можа: ці плёхаюцца ў начоўках, ці выліваюць на сябе вядро вады.

Вучыцелка-фізічка, што прыехала ў школу летась і кватэруе ў Мацака, абрала больш камфортную працэдуру. Акурат каля лазні, там, дзе калгас здабываў гліну, з'явілася копанка, якую мы, каб адрозніваць ад Крыніцы, называем Катлаванам. Вада ў ім чыстая, хоць і трохі жаўтаватая. Вучыцелка прыходзіць сюды, поўнасцю загаляецца, ступае па калені ў ваду і няспешна, з асалодай, мыецца. А то яшчэ і праплывае ад берага да берага.

Вядома ж, ці з лесу, ці з-за ўзлобку за вучыцелкай назіраюць дзесяткі дзіцячых вачэй. Яна гэта разумее, аднак нікольки не саромеецца, наадварот, выстаўляе сваё цела ў самых панадных ракурсах. Якая ўжо дзірка на страсе ў лазні! Тут цэлае шырокафарматнае кіно! Аднак жа з кожным разам паглядзець яго прыходзіць усё меней бэйбусаў, не кажучы пра смаркачоў. Надакучвае. Напрыканцы лета за голай вучыцелкай увогуле ніхто не віжуе.

Падлогу ў лазні адрамантавалі, а дзірка ў страсе засталася. Чамусьці, аднак, цяпер ніхто не лазіць на гарышча, каб "пабачыць цыцкі" ці нешта яшчэ...

"Даць чалавеку ўсё, значыць, загубіць чалавека", — гэта мая любімая паказка. Ну, можа, не загубіць, ды ўсё ж перанасыціць можна.

Стымул

Настаўнік беларускай мовы і літаратуры Іван Кандратавіч Жукавец, чалавек сталага ўзросту, ні з таго ні з сяго на ўроку прапануе нам, пяцікласнікам:

— Хто напіша верш, таму пастаўлю пяцёрку.

Ці ж гэта для мяне праблема? Рыфмаваць словы з любой нагоды я люблю. Праз дзесяць хвілін тут жа, на ўроку, выдаю тры слупкі.

Вось зіма надышла,
Снег у полі ляжыць,
Замярзае вада,

Ручаёк не бяжыць...

Вершык прастакаваты, але, як кажуць, “у нашым калгасе я ўжо класік”. Настаўнік, як і абяцаў, ставіць пяцёрку.

Мне такі расклад дужа падабаецца. Дома лезу на печ і за вечар крэмзаю яшчэ з дзесятак падобных опусаў — на палову школьнага сшытка. На наступным уроку іх зачытваю. За кожны верш настаўнік ставіць пяцёрку — ледзь хапіла клетачак у класным журнале. З гэтага часу мяне пачынаюць лічыць паэтам.

Цікава, калі б некаторым беларускім літаратарам, і колішнім, і сучасным, не плацілі б ганарараў, не выдзялялі б кватэр, не давалі б прэмій, ці пісалі б яны свае творы?..

Цэлы клас паэтаў

Мой “творчы поспех” выклікае ў аднакласнікаў непрыхаваную жадлівасць: Іван Кандратавіч увогуле скупы на вышэйшую адзнаку, а тут такая халява! Хтоніхто спрабуе карпатліва рыфмаваць словы, але плёну ад гэтага мала. І тады мой сусед па парце Валодзя Усеня па мянушцы Бычок (на жаль, неўзабаве загіне пад коламі матацыкла) просіць:

— Напішы вершык для мяне!

А чаму б і не? Мне гэта не цяжка. Складаю для яго адзін слупок. Бычок зачытвае яго настаўніку і таксама атрымлівае пяцёрку!

Што тут усчынаецца! Ледзь не ўсе аднакласнікі на перапынку пруцца з просьбамі:

— І для мяне напішы!

Да наступнага ўрока я прыношу і раздаю паўтара дзесятка “вершыкаў”, каму адзін слупок, а каму нават і два. Як вынік, урок падобны на паэтычныя чытанні, а клас — на літаратурны гурток.

Наіўны Іван Кандратавіч... Ён так і не здагадваецца пра масавую ашуку і раздае наваспечаным “паэтам” столькі пяцёрак, на колькі не разгавейваецца за цэлую чвэрць.

Натхнёны гэтакім “творчым імпэтам” вучняў, настаўнік вырашае зладзіць агульнашкольную вечарыну, прысвечаную творчасці Янкі Купалы. “Цвіком праграмы”, зразумела ж, павінна быць дэкламацыя ўласных вершаў вучнямі пятага класа...

Вечарына ўдаецца. Іван Кандратавіч дужа задаволены, старшакласнікі ў адкрытую пасміхаюцца і нават рагочуць: ведаюць, што гэта за “паэты”...

Зараз у Беларусі столькі пісьменнікаў — ажно на два саюзы хапае. І камусьці, напэўна, таксама вельмі смешна назіраць за гэтымі суполкамі, у якія палезлі і жук, і жаба, акурат як мае “паэты”-аднакласнікі.

Асадзі назад!

Свой “паэтычны сшытак” дасылаю ў раённую газету. Час выходзіць на шырокі прасцяг! Не сумняваюся, што наступная літаратурная старонка цалкам будзе забіта маімі вершамі, бо рэдактар раёнкі — малады паэт Мечыслаў Шаховіч, які толькі што надрукаваўся ў калектыўным зборніку “Рунь” (я ўжо добра знаёмы з усімі паэтычнымі навінкамі і нават ведаю, што зборнікаў пад назвай “Рунь” ажно два. Гэтай дасведчанасцю потым, пры сустрэчы, я вельмі здзіўлю Шаховіча).

Аднак на чарговай літаратурнай старонцы сваіх “твораў” чамусьці не знаходжу. Ёсць толькі паэтычны агляд за подпісам таго ж Мечыслава Шаховіча. Мне прысвечаны ажно шэсць абзацаў, і пачынаюцца яны так: “Дваццаць пяць вершаў даслаў у рэдакцыю вучань Пасецкай школы Аляксандр Усеня, але ніводнага з іх мы не можам падрыхтаваць да друку...” Вось табе і выйшаў на прасцяг!

Дзіўна, але ні Іван Кандратавіч, ні школьнікі, якія, безумоўна, прачыталі рэцэнзію, з мяне не насміхаюцца і тым болей не здзекуюцца. Для іх я па-ранейшаму застаюся “паэтам”. Анягож: пра яго нават у газеце напісалі, хай сабе і без пахвальбы!

Неўзабаве Іван Кандратавіч паведамляе, што званілі з раёнкі, прасілі, каб у пэўны дзень я пад’ехаў у рэдак-

цыю. Рэдакцыя месціцца акурат насупраць аўтавакзала, так што шукаць яе доўга не даводзіцца.

Пасля знаёмства з рэдактарам і нядоўгай размовы з ім Шаховіч кажа:

— Тут да нас вядомыя пісьменнікі з Мінска прыехалі — Ян Скрыган і Анатоль Астрэйка. Ты можаш паказаць ім свае вершы. Пісьменнікі у сельгасаддзеле.

Лёгка ўявіць, з якім хваляваннем я адчыняю дзверы таго кабінета! Пра Яна Скрыгана я чуў мала, бо больш чытаў паэзію, а не прозу. Затое Анатоль Астрэйка для мяне — легенда. Ягонага "Дзеда Міхеда" я ведаю назубок і заўсёды чытаю ўрыўкі на школьных канцэртах.

Пісьменнікі сядзяць каля акна, па абодва бакі ссунутых ушчыльную двух сталоў. Пазнаю іх па кніжных партрэтах. Мусіць, "абавязковую праграму" слынныя літаратары ўжо выканалі і зараз чакаюць, калі іх павязуць у Мінск ці паклічуць на лёгкі банкет. Зрэдку перакідваюцца словамі. Мусіць, Шаховіч папярэдзіў іх, што зойдзе пачынаючы паэт, таму Ян Скрыган прапануе:

— Ну, паказвай, што прынёс.

Я працягваю яму агульны сшытак з акуратна перапісанымі загадзя вершыкамі. Скрыган колькі хвілін моўчкі гартае сшытак, дзе-нідзе прабягае вачыма па двух-трох радках.

— Ну, што, хлопча, вершы слабенькія. Раю пабольш чытаць, вучыцца ў класікаў.

Во даў параду! Ведаў бы ён, што я прачытаў ужо столькі, што не кожны на плячах панясе...

Ад Астрэйкі, які гартае нейкі часопіс, я ўвогуле не чую ніводнага слова. Госці рэдакцыі зноў пачынаюць размову паміж сабой, даючы мне зразумець, што пяціхвілінная "аўдыенцыя" скончылася.

Вось такім было яно, маё першае знаёмства з жывымі пісьменнікамі.

Потым мне самому не раз давядзецца чытаць і рэцэнзаваць творы пачаткоўцаў. Добра памятаючы тую рэцэнзію і тую сустрэчу, вазьму сабе за правіла: хай

нават творы нікуды не вартыя, абавязкова трэба не пашкадаваць часу, зрабіць падрабязныя заўвагі, хоць бы нават і крытычныя. А яшчэ лепей — знайсці дватры ўдалыя радкі і за іх пахваліць...

Мянушкі

У нашай вёсцы кожная сям'я і кожны чалавек маюць сваю мянушку.

Калі сям'я, дык Макрэнікі, Узбекі, Чырвонцы, Махтулі, Цурэлікі...

Калі дарослы чалавек, дык Калаўрэнт, Кардэй, Рыба, Сербіянка...

Мянушкі маюць і ўсе дзеці (такое ўражанне, што яны з імі і нараджаюцца): Клоп, Сроль, Злодзей, Карась, Цык...

Наша сям'я носіць мянушку Цецерукі. Баба Каця расказала, што колісь мой прадзед, які жыў у суседняй вёсцы Асавец, надта добра скакаў. Быў ён дробненькім, жвавым, дык людзі і казалі: "Глядзі, як падбрыквае, быццам цецеручок". Адтуль і пайшло.

Калі хто-небудзь з равеснікаў хоча мяне раз'ятрыць, ён адбягае як далей і пачынае дражніць:

— Цецярук, цецярук,
Хадзем у апенькі.
— Не пайду, не пайду,
Бо я маладзенькі.

Мне гэта дужа не падабаецца, і гора таму "дэкламатару", калі ён не паспявае ўцячы...

Мой бацька мае мянушку Валавянік. Ягоныя продкі былі знакамітымі на ўсю акругу варажбітамі. А дзед Прахор любіў варажыць на расплаўленым волаве. Бацька дужа не любіць сваю мянушку, таму яго абзываюць гэтак толькі "за вочы".

Дзіўна, але, бадай, толькі ў мяне, аднаго на ўсю вёску, мянушкі няма. Калі хто-небудзь скажа проста "Сашка", дык ужо зразумела, што размова ідзе пра мяне, хоць Сашаў у вёсцы не адзін дзесятак.

Аднак жа гэта нікуды не варта, каб чалавек — дый

без мянушкі. І хоць ужо вельмі запознена, ажно ў дзесятым класе, мне ўсе-такі прысабачаць "паганяйла": Паэт. Абзыванка не самая крыўдная, і я ўспрыму яе раўнадушна.

Адкуль пайшлі нашыя прозвішчы? Адтуль, з сівое даўніны, з язычніцтва. Мянушкі і былі прозвішчамі — адметнымі, красамоўнымі. А цяпер — суцэльная бязлікасць: два прозвішчы на ўсю вёску. І, напрыклад, калі пачую я "Валодзя Караленя", гэта мне нічога не скажа. А пачуўшы "Валодзя Махтуля", я прыгадаю, што ў яго быў самы вялікі ў вёсцы сад і што ніхто з нас, дзяцей, не змог сарваць аніводнага яблыка, бо ў тым садзе былі высачэзны плот і вельмі злыя сабакі.

Украдзеная перамога

Росту я невялічкага (на фізкультуры — перадапошні ў шарэнзе), затое каржакаваты, шырокі ў плячах, як бяроза з камля. Фізкультура — мой любімы прадмет.

На раённай спартакіядзе школьнікаў сярод сваіх равеснікаў-пяцікласнікаў я паказваю лепшыя вынікі ва ўсіх дысцыплінах: бег на 100 і 1000 метраў, скачкі ў даўжыню, кіданне гранаты.

Ідзе ўрачыстае ўзнагароджанне. За першае месца ўручаецца кніга Якуба Коласа "Дрыгва". Я атрымліваю яе адзін раз, другі, трэці... А ў чацвёрты раз (за кіданне гранаты) чамусьці выклікаюць зусім іншага. Я — быццам бы толькі другі.

Пасля цырымоніі падыходжу да галоўнага суддзі, ледзь не слёзна пытаюся:

— Як жа так? Я ж кінуў на дваццаць метраў далей...

Ён няўцямна пазірае на мяне:

— Табе што, трох кніг "Дрыгва" мала? Ты хоць бы адну пачытай...

Ведаў бы ён, што гэтую кнігу я адужаў яшчэ ў трэцім класе і што зусім не яна для мяне — галоўнае...

З трох "пераможных" кніг сёння ў мяне не захавалася ніводнае. І ў памяці, мусіць, даўно сцерліся б тыя

спаборніцтвы, калі б не гэтая скрадзеная перамога. Потым я яшчэ шмат чаго страчу, многае ў мяне скрадуць — і пра ўсё гэта я забуду. А вось пра гэты крадзеж — не. Я ўпершыню зразумеў, што жыццё, як і спаборніцтва, не заўсёды справядлівае...

Самы дужы

Сярод сваіх сяброў-равеснікаў я — самы спрытны і дужы. Пабораць мяне не ўдаецца нікому. Каля клуба, дзе паўсядзённа ладзяцца зборышчы, старэйшыя хлопцы "цкуюць" нас, малых, адзін на аднаго. Калі мне пачаргова ўдаецца пакласці ўсіх на лапаткі, выстаўляецца ўмова, што я буду барацца толькі адною рукою альбо адзін супраць траіх. І ўсё роўна я перамагаю. Таму біцца (не барацца!) са мною ніхто не асмельваецца. Даходзіць да таго, што абэлтусы, каб пазабаўляцца, мяне падбухторваюць:

— Пакажы яму кулакі!

І тады, напрыклад, Віцька Канарэйка пачынае плакаць...

Маё панаванне працягваецца доўга, да падлеткавага ўзросту.

На спляжаным стадыёне мы гуляем у футбол. Мой аднакласнік Валодзя Журко па мянушцы Камель наўмысна робіць мне падножку. Я ўскокваю, сціскаю кулакі і набліжаюся да яго. Дзіўна, але ён не кідаецца бегчы, таксама сціскае кулакі, і я заўважаю, што яны нават большыя, чым у мяне. І гэта пры тым, што сам Камель на паўгалавы за мяне вышэйшы, а ягоныя плечы — як засланка. Нашыя позіркі сутыкаюцца, і я разумею, што мне лепей адступіць.

Я ўжо ведаю: з гэтага моманту ніхто не будзе баяцца мяне гэтак, як раней.

Жыццё кожнага чалавека складаецца з перыядаў і этапаў. Часцей за ўсё яны пераходзяць адзін у адзін незаўважна, плаўна, а бывае, што гэтаму спрыяе яскравы, адметны эпізод. Вось як у мяне. Тады, на футболе, я ўцяміў, што маё панаванне скончылася.

Ад “А” да “Б”

Мой любімы занятак — чытаць. У бібліятэцы я ўжо даўно “пералапаціў” усю паэзію, перакінуўся на ваенную прозу. Найболей кніг чамусьці — пра партызанаў. У мяне складваецца ўражанне, што менавіта яны перамаглі ў той вайне.

Адна бяда: бібліятэкарка, мясцовая паўпісьменная жанчына, адчыняе бібліятэку, калі ёй уздумаецца. А бывае, што і цэлы тыдзень на дзвярах вісіць замок. Я ўжо хачу напісаць скаргу ў раённую газету, аднак баюся, што тады бібліятэкарка ўвогуле не дапусціць мяне да стэлажоў.

Таму, як выйсце, калі мне ўсё ж удаецца “застукаць” бібліятэкарку на месцы, набіраю кніг, колькі магу панесці.

Прынамсі, аднаго разу тое, што бібліятэкарка не разбіраецца ў літаратуры, ідзе мне на карысць. Прыношу дадому “Воспоминания и размышления» Г. Жукава — з кілаграмы два вагой. Яе прачытвае бацька, былы партызан. А гэткіх жа ваяк у вёсцы нямала. І пайшла кніга “па руках”, у рэшце рэшт канцы яе згубіліся...

Завядзёнка ў бібліятэцы такая: калі губляеш кнігу, трэба прынесці хоць якую замену. А ў мяне толькі і ёсць адна ўласная кніга — казка “Серая шейка”. Яе і прынёс. Бібліятэкарку гэта цалкам задавальняе.

“Праглытваю” дзе-тры кнігі за дзень. Чытаю нават пры месячным святле, бо электрычнасць бацькі эканомяць.

З’яўляецца жаданне перачытаць ўсе кнігі ў бібліятэцы. Каб не прапусціць ніводнай, вырашаю браць іх па алфавіту. Літару “А” адужваю без асаблівых праблем. Напачатку лёгка даецца і “Б”, пакуль не трапляецца нейкая манаграфія пра камяні. Ну такая нудота! Падазраючы, што падобная “манаграфія” ў бібліятэцы не адна, адмаўляюся ад сваёй задумы...

Прыгадваючы зараз тую неадольную цягу да друкаванага слова, вельмі шкадую, што столькі часу было патрачана на пустое, непатрэбнае. І як важна, каб побач

своечасова знайшоўся чалавек, які мог бы нешта падказаць, параіць, накіраваць неўтаймаваны імпэт у карыснае рэчышча.

“Сляпенда”

Беспрасветнае чытанне прыносіць непрыемнае наступства: у мяне стаў пагаршацца зрок. Прызнацца ў гэтым я магу толькі самому сабе. У вёсцы з бязлітаснай пагардай ставяцца да заганных і хібных. Калі ты гарбаты ці картавы, дык усё жыццё не абярэшся кпінаў і здзекаў. Такая ўжо грубая сялянская “далікатнасць”. Можа, таму ў вёсцы няма ніводнага, хто насіў бы акуляры. Хіба што настаўнікі.

Паказваць, што я “не зусім добра бачу”, мне нельга ніяк. Калі дагэтуль не меў мянушкі, дык цяпер абавязкова будуць дражніць якой-небудзь “сляпендай”. А пра тое, што пахіснецца аўтарытэт, і казаць няма чаго.

Каб утаіць свой недахоп, іду на розныя хітрыкі. Раз пораз у школу наведваюцца дактары з райцэнтра, праводзяць медыцынскі агляд. Настаўнікі папярэджваюць пра гэта загадзя. Я тады раптоўна “захворваю” ці знаходжу яшчэ якую-небудзь нагоду, каб застацца дома.

У класе я сяджу не перадапошняй парце. Тое, што настаўнікі пішуць на дошцы, бачыцца мне, бы ў тумане. Касавуруся ў сшытак суседа, Валодзі Бычка, занатоўваю заданне, якое ён паспеў перапісаць з дошкі.

Становіцца зусім жахліва, калі мяне ў старэйшых класах пачынаюць пасылаць на раённыя алімпіяды па фізіцы ці па матэматыцы. Класы ў райцэнтры прасторныя, і мне не заўсёды ўдаецца ўладкавацца за адну з першых партаў. Заданні пішуцца на дошцы. Я, вядома ж, не бачу ніводнае літары ці лічбы. Спісаць няма ў каго: кожны сядзіць за асобнай партай. Што рабіць? Я падымаю руку, кажу, што мне трэба ў прыбіральню. Атрымаўшы дазвол, як мага павольней набліжаюся да дошкі, і пакуль іду міма яе, паспяваю зафіксаваць у памяці напісанае. Гэткі ж манеўр раблю на зваротным шляху...

Яшчэ цяжэй захоўваць сваю таямніцу ў дапрызыўным узросце. На медыцынскую камісію трэба ехаць у раённую паліклініку, і тут ужо на “хваробу” не спашлешся. У кабінеты нас заводзяць па некалькі чалавек адразу. Акулісту я правільна называю літары толькі ў першых радках табліцы. (Меў бы яе дома, дык вывучыў бы назубок, але дзе тую табліцу ўзяць). Сябры, якія знаходзяцца ў гэтым жа кабінеце, пачынаюць на мяне касавурыцца: няўжо сляпы? Доктарка, каб не затрымліваць “паток”, кажа:

— З табой мы папрацуем асобна, а пакуль пасядзі ў калідоры.

Калі ўсе праверыліся, зноў запрашаюць мяне. Тут ужо саромецца не выпадае, бо ў кабінеце, акрамя мяне ды доктаркі, нікога няма.

— Ну, што табе сказалі? — пытаюцца паплечнікі (хто са спагадаю, а хто зларадна), калі я выходжу з кабінета, сціскаючы ў кулаку рэцэпт на акуляры.

— Ды ўсё нармалёва! — бадзёра-выдавана адказваю я. — Проста на святло папярэдне наглядзеўся, дык і замільгацела ў вачах.

Суразумоўцы вераць, і да наступнай медыцынскай камісіі мне можна не хвалявацца...

Тое, што я “сляпенда”, мне ўдасца ўтойваць нават пад час вучобы ва ўніверсітэце — ажно да тае пары, пакуль не давядзецца, наведваючы ваенную кафедру, страляць з аўтамата па мішэнях.

Колькі марных патуг і душэўных сіл трацім мы на тое, каб у чужых вачах выглядаць “гэткімі, як і ўсе”, ні ў чым не заганнымі, паспяховымі! А куды прасцей было б заставацца самімі сабою, не абцяжарвацца чымісьці думкамі і меркаваннямі пра ўласную асобу, не “спатыкацца” ад пагардлівых позіркаў. І жыць бы стала больш камфортна і зручна.

Валёнкі

Калі сказаць, што нашая сям’я жыве бедна — дык не сказаць нічога. Яна жыве проста ў нішчымніцы.

Асабліва гэта тычыцца вопраткі. Найболей шанцуе старэйшаму з братоў — Мішы. Бывае, што сваякі ці суседзі даюць нам якую-небудзь паношаную кашулю, і яна дастаецца старэйшаму. Калі ж зрэдчас купляецца абнова, дык абавязкова навырост — і таксама для яго.

Пасля Мішы ягонае адзенне пераходзіць да другога брата — Федзі. І, зразумела, даношваю ўсё гэта я. Лёгка ўявіць, якія ашмёткі мне дастаюцца...

Урэзалася ў памяць, як жанкі каля крамы выгаворваюць маці за мой знешні выгляд: груба пашытая світка, дзіравыя, сатлелыя чаравікі, завостраныя ўверх, як лыжы, бо на тры памеры большыя, чым трэба. Нават мне, трохгадоваму, робіцца сорамна за сябе і крыўдна за маці.

Асабліва падкасіла нястача, калі я пайшоў у школу. Аднаго разу восенню мае адзіныя чаравікі распаўзліся па швах, як гуркі-жаўклякі на градзе. Я мог бы хадзіць на заняткі і без абутку, мне звыкла, але ж босага у школу не пускаюць...

І тады давялося бацьку выцягваць з-пад страхі рыжыя дзедавы валёнкі, якія бераглiся на зіму — як "недатыкальны запас". У іх я і шаргачу па восеньскай лістоце, сяджу за партай, варушачы сапрэлымі пальцамі на нагах. (Мне і цяпер дзіўна, што ніхто з аднакласнікаў не звяртаў увагі на мой абутак, не паказваў пальцам і не ладзіў кепікі).

Затое зімою ў гэтых валёнках я адчуваю сябе як кум каралю! Асабліва, калі гуляем у "хакей": выразанымі з бярозавых загагулін кульбакамі-"клюшкамі" ганяем па лёдзе Крыніцы замерзлы каравяк. Канькоў ні ў каго няма, боты слізгаюць, а я ў сваіх рыжых валёнках бегаю па лёдзе, як па пяску!

Кажуць, што Бог наканоўвае ўсім пароўну. А калі не пароўну, дык тое, што чалавек заслугоўвае ("...і апошнія стануць першымі"). Дзяцінства ў мяне было нішчымным, затое на схіле жыцця маю неблагі дабрабыт. Аднак жа хоць і магу зараз купіць самыя дарагія італьянскія чаравікі, аддаў бы любыя грошы, каб прыдбаць тыя рыжыя дзедавы валёнкі. Толькі дзе яны цяпер?..

Макрэнік

Ён жыве на другім канцы вёскі, таму сутыкацца з ім мне даводзіцца толькі зрэдчас, калі стары па цэнтральнай вуліцы, дзе стаіць наша хата, клыпае ў краму. Ягоная хада запаволеная, ногі не ступаюць, а шаркаюць па зямлі. Чамусьці ён заўсёды ўціскае галаву ў плечы, і ў мяне такое адчуванне, што гэта не ад старасці, а па нейкай іншай прычыне. А яшчэ здзіўляе, што ён ніколі са мною не здароўкаецца. Хай сабе я і малеча, аднак жа ў вёсцы такая завядзёнка: вітацца з любым сустрэчным, хоць бы нешта буркнуць пад нос, але не размінуцца моўчкі.

Я не ведаю прозвішча гэтага старога, ўсе завуць яго Макрэнікам. Аднаго разу я ўсё ж пытаюся ў бабы Кацi, што гэта за чалавек і чаму ён староніцца людзей, гэтак жа, як і яны яго.

Баба Каця хоць і без выяўнай злосці, аднак з непрыхаванай агідай адказвае:

— Дак ён жа столькі шкоды колісь людзям нарабіў! Кансамолец засраны...

Высвятляецца, што ў 20-30-я гады Макрэнік быў мясцовым актывістам. Разам з гэткімі ж “кансамольцамі” выграбаў збожжа з сусекаў, ссылаў кулакоў у Сібір.

— Сам гультай, рабіць не хацеў, дак людзей грабіў, — не сунімаецца баба Каця. — За што ж яго любіць-паважаць?

Дзіўна, але з тае пары я пачынаю шкадаваць гэтага старога Макрэніка. Ці ж ён адзін быў адурманены бальшавікамі? Ці толькі ягоная віна, што насельнікі вёскі (лічы, радня) амаль адначасна сталі ворагамі?

Калі ў чарговы раз Макрэнік, не пазіраючы ў мой бок, шаркае да крамы, я знарок падбягаю да яго блізка-блізка і голасна кажу:

— Добры дзень!

На першым часе Макрэнік падазрона зыркае на мяне з-пад ілба, нічога не адказаўшы, тупае далей.

Яму, мусіць, здаецца, што нават і во гэты смаркач

здзекуецца з яго, зларадніча, каб упікнуць за колішнія грахі. Аднак ужо трэцім разам я заўважаю ў ягоным паглядзе нейкі агеньчык надзеі, акурат як у шчанюка, калі гаспадар спачатку паб'е яго за правіну, а потым змякчэлым голасам пакліча да сябе. Макрэнік, хоць пакуль што і з недаверам, але ўсё ж кідае мне свой "дзень добры". Магчыма, ён спадзяецца, што я сапраўды нічога не ведаю пра людскую агіду да яго і проста выказваю павагу да ягонай старасці.

Ва ўсякім разе пры наступнай сустрэчы ён ужо першы вітаецца са мною, і ягоныя плечы не здаюцца задужа прыгорбленымі, а хада — хваравіта-запаволенаю...

Калі навука знаходзіцца ў пастаянным пошуку, расхінае новыя далягляды ("чым больш я ведаю, тым больш не ведаю"), дык праваслаўе дае адказы на ўсе пытанні вернікаў. І толькі ў адным багасловы не могуць прыйсці да адзінай думкі. Тое, што ў Боскім царстве, у раі, праведнікі будуць вечна ўпівацца асалодаю, — гэта бясспрэчна. А як наконт пекла, дзе грэшнікі павінны таксама вечна пакутаваць? Ці ж гэта справядліва: пражыў чалавек на гэтым свеце некалькі дзесяткаў год, хай сабе і грашыў бязмежна, а расплочвацца за грахі ягонай душы патрэбна вечна?

"Бог ёсць любоў" — так даводзіць нам рэлігія. Чаму ж ён, Бог, дае чалавеку магчымасць нарадзіцца, хоць загадзя ведае, што ён будзе грэшнікам і ў рэшце рэшт ягоная душа навекі патрапіць у пекла? Дык, можа, не навекі? Можа, даецца ўсё-такі нейкі пэўны тэрмін у пекле, як для злачынцаў — у калоніі строгага рэжыму?

У маладосці Макрэнік здзейсніў грэх, які атруціў астатняе ягонае жыццё, па сутнасці яно стала тым жа пеклам. Нават на пахаванне прыйшлі толькі суседзі ды блізкая радня.

"Бог ёсць любоў..." Чалавек — падабенства Бога. Аднак ці можа ён, грэшны, спадзявацца на Боскую любоў, на "нявечнасць пекла", калі тут, на гэтым свеце, не хоча прабачыць грэх свайму бліжняму і стварае для яго "пекла" да самае смерці?

Музыка

Ужо даўно сцямнела, але мы, падшыванцы, як і зазвычай летам, ладзім забавы на поплаве, за ваколіцай вёскі. Раптам на блізкім даляглядзе неба пачынае паступова святлець, а затым і ўвогуле запаўняецца полымем.

— Сцірты гараць! — здагадваецца нехта, і мы гурмою бяжым у той бок. Вядома ж, не для таго, каб тушыць, а каб зблізку палюбавацца рэдкім відовішчам. Мы імчымся навыперадкі, хоць босыя ногі балюча апякае свежая пожня. Калгас толькі што скасіў збажыну, а салому пасцягвалі і склалі ў сцірты. І вось цяпер яны чамусьці загарэліся.

З боку сціртаў насустрач нам няспешна крочыць Муз**ы**ка, мой сусед цераз вуліцу. Бачна, што ён хацеў збочыць, каб не патрапіць нам на вочы, аднак, мусіць, не паспеў, таму выдавана-спакойна пытаецца:

— Куды гэта вы нясецеся?

— Гляньце, дзядзька, салома гарыць!

Музыка азіраецца і ўскліквае:

— Ажно і праўда!

Аднак, хоць ён і дарослы, чамусьці не спяшаецца з намі на пажар, а шыбуе ў вёску...

Сцірты згараюць да апошняй саломінкі. Хоць людзей сюды набегла-наехала шмат, аднак даць рады пякельнаму агню ўжо немагчыма.

Назаўтра раніцай каля калгаснай канторы стаіць міліцэйскі “козлік”. Ні ў каго няма сумневу, што сцірты нехта падпаліў. Наўмысна. Калі б загарэлася адна, дык можна было б спісаць усё на якога-небудзь курцапалюбоўніка. А тут — адразу тры.

Міліцыянеры ходзяць па дварах, апытваюць людзей. Вяскоўцы шэпчуцца, што падпаліць мог толькі адзін чалавек — Музыка. Ён ужо не ўпершыню “пускае пеўня” на калгасную маёмасць — аднаго разу за гэта нават і адсядзеў. А яшчэ Музыка — несусветны злодзей. Калі ў кагосьці нешта прападзе, шукаць зламысніка доўга не трэба...

Музыку першым чынам “бяруць у абарот” і міліцыянеры. Аднак вымушаны адступіцца, бо ў яго ёсць... алібі. Высвятляецца, што Музыка разам з іншымі людзьмі залазіў у кузаў машыны, якая кіравалася на пажар.

У рэшце рэшт зламысніка так і не знаходзяць.

І толькі адзін я, смаркач, здагадваюся (не, нават цвёрда ведаю), што тыя сцірты сапраўды падпаліў Музыка.

Нас, дзяцей, міліцыянеры не апытвалі. І дарэмна. Калі б пацікавіліся, хто-небудзь абавязкова прыгадаў бы тую неспадзяваную сустрэчу з ім на калючай пожні, яшчэ задоўга да таго, як уся вёска кінулася тушыць пажар.

А мяне асабіста насцярожвае якраз “алібі” Музыкі, тое, што ён “разам з іншымі людзьмі залазіў у кузаў машыны”. Навошта перціся на пажар, калі з паўгадзіны таму ён ужо быў там, побач?

А было, мусіць, так. Музыка падпальвае сцірты, а па дарозе ў вёску нечакана натыкаецца на дзяцей. Гэта ж відавочныя сведкі! Аднак ёсць надзея, што дзеці ні пра што не здагадаюцца, дый распытваць іх сапраўды ніхто не будзе. Музыка вяртаецца ў вёску і разам з усімі садзіцца ў машыну. Адно што паказвае: глядзіце, я тут ні пры чым, толькі што з хаты выскачыў. А другое — трэба абавязкова ва ўсіх на вачах патаптацца каля тых палаючых сціртаў. Інакш жа чым ён зможа растлумачыць свае сляды, якія міліцыя абавязкова знойдзе?

Свае здагадкі я выказваю маці. Яна хапаецца за галаву і крычыць:

— Маўчы, нягоднік! Забудзь пра ўсё, што бачыў! Хай сабе Музыку пасадзяць. Дык ён жа, калі выйдзе, спаліць нашу хату!

І я разумею: сапраўды спаліць. Такога ворага, як Музыка, не пажадаеш нікому.

Нават цяпер, праз некалькі дзесяцігоддзяў, гэты выпадак вярэдзіць маю душу. Я так і не магу прыйсці да пэўнай высновы, ці правільна я зрабіў, што не падышоў да следчага і не расказаў яму пра ўбачанае. І

чамусьці не пакідае адчуванне, што тыя сцірты я падпаліў сам...

Медаль

У нашую хату Музыка, хоць і сусед, наведваецца толькі зрэдчас. Мае бацькі (зрэшты, як і большасць вяскоўцаў) яго не любяць — зладзеяваты. І вось прыцёгся — ужо на добрым падпітку.

Неяк атрымліваецца, што я застаюся з ім сам-насам: бацькі, мусіць, наўмысна сышлі з хаты, каб не слухаць ягоны п'яны славаблуд.

Мяне ўжо стала называюць "карэспандэнтам", бо пстрычкі-заметкі пра школьнае жыццё друкуюцца ў раёнцы часта. А яшчэ — невялічкія замалёўкі пра ветэранаў вайны. Іх у вёсцы шмат, асабліва былых партызанаў. І хоць ваявалі яны "з адною вінтоўкаю на пяцярых", медалёў маюць (большасцю юбілейных) — на ўсе грудзі.

Музыка з непрыхаванаю крыўдаю звяртаецца да мяне:

— От ты, караспандзент, усіх абпісаў, а пра мяне, суседа, ні слова.

— А хіба ж, вы, дзядзько, ваявалі?

— А то як жа! І не так, як етыя парцізаны, што ў лесе ад паліцаяў хаваліся ды людзей грабілі, а на фронце!

— Няўжо праўда? — не веру я сваім вушам. Музыка, злодзей, п'яніца — і франтавік!

— У мяне і награда ёсцека! — горда кажа Музыка. — От сяйчас пакажу...

Ён падхопліваецца з-за стала, выскоквае з хаты і праз дзве-тры хвіліны сапраўды прыносіць у жмені медаль. І не абы-які, юбілейны, а "За баявыя заслугі"!

— Ну то раскажыце, дзядзько, як ваявалі.

Нашая размова зацягваецца. Ніякіх подзвігаў Музыка, вядома ж, не здзейсніў, бо прыхапіў толькі канец вайны. А тады, напрыканцы, узнагароды раздаваліся шчодра. Дый медаль "За баявыя заслугі" — гэта не "За

адвагу", што ўручаўся за канкрэтны подзвіг.

А трэба сказаць, што Музыка, хай сабе і ў іншым, сапраўды герой. Ягоная жонка Ева нарадзіла ажно адзінаццаць дзяцей. Яны, дзеці, вельмі саромеюцца за сваіх бацькоў, бо Музыку ўсе лічаць шкоднікам і злодзеем, а Ева не прасыхае ад самагонкі.

Пісаць пра Музыку ў газету (тым болей з фатаздымкам) я не збіраюся. Адно што нямашака яркіх эпізодаў, другое — вяскоўцы мяне не зразумеюць. Пра такога прайдзісвета — і ў газету! Гэта ж ганьба!

Аднак жа ў хлапечай гурме я расказваю пра Музыку як франтавіка, і ўсе дзівяцца. Ніхто і падумаць не мог, што ненавісны для ўсіх Музыка ваяваў і тым болей — мае медаль. У розныя прэзідыумы яго, вядома ж, не запрашалі...

Пад час свайго аповеду заўважаю, з якім захапленнем і ўдзячнасцю пазірае на мяне адзін з сыноў Музыкі — Васіль. Ён, мусіць, і сам не ведаў пра "гераічнае мінулае" свайго бацькі. Дый не гэта галоўнае. У яго з'явілася падстава, каб хоць за нешта ганарыцца родным чалавекам, якога ўсе ганьбяць і ніхто не паважае.

Потым я буду не раз чуць, як Васіль пераказвае мае словы сваім сябрам, якія не прысутнічалі пры той размове. А да мяне з гэтае пары ён будзе ставіцца з асаблівай павагай.

Васіль адслужыць у арміі, у Афганістане, будзе паранены і сам атрымае ўзнагароду. Затым адбудуе дыхтоўны дом побач з нашай хатай, і калі я буду раз-пораз наведваць бацькоў, заўсёды клікацьме мяне на чарку...

Яно, можа, для чалавека і галоўнае, каб ніхто не пасягаў на ягоную годнасць і была магчымасць хоць нечым ганарыцца.

Крыўда

Восенню, калі ў калгасе прыходзіць час выбіраць бульбу, заняткі ў школе спыняюцца. Нават нас, вучняў малодшых класаў, выганяюць на палеткі. Для большасці

гэта ў радасць: лепей бавіць час у гаманлівай талацэ на прыродзе, чым праседжваць штаны у тлумным класе. Да таго ж, у полудзень можна на кастры падсмажыць прыхопленае з дому сала, а затым, скруціўшы з сухога лісця “казіную ножку”, самавіта пыхкаць дымам — акурат як мой дзед Павел.

А яшчэ можна зарабіць такую-сякую капейку. Хай сабе і невялікую, аднак жа для нашае сям’і і яна спатрэбіцца. Таму не дзіва, што сярод аднакласнікаў я ў перадавіках.

Бульбу, вывернутую наверх капалкай, мы збіраем у вёдры і зносім яе да грузавіка. Каля яго стаіць настаўніца, звычайна класная кіраўніца, і адзначае ў сваім сшытку кожную ходку. У нас класная кіраўніца — маладая, толькі што з інстытута, настаўніца фізкультуры. Яна на дзіва прыгожая, гонкая, а ў дадатак яшчэ і апранутая ў трыко, якое спакусліва аблягае ейныя панадныя формы. Старшакласнікі нам зайздросцяць: іхнія настаўніцы-ўчотчыцы — нашы, вясковыя. І прыйшлі яны на поле ў кухвайках і шараварах.

Па праўдзе кажучы, у сваю класную кіраўніцу я трохі закаханы. І гэта спрыяе маёй руплівасці, бо хочацца часцей апынуцца каля грузавіка з поўным вядром, пабачыць яе зблізку дый самому патрапіць на ейныя вочы.

Настаўнікі палуднуюць асобна ад дзяцей, і аднаго разу каля кастра нехта з нас дастае чакушку самагонкі. Здзівіць гэтым нельга, бо ва ўсіх дома стаіць не адзін гляк такога пітва, і нават кожны з нас, недаросткаў, ведае ягоны смак. Чакушка ідзе па кругу. Двух-трох глыткоў хапае, каб забыць і пра бульбу, і пра цэрбераў-настаўнікаў. Мы гурмою ідзём блукаць па лесе, распальваем яшчэ адно вогнішча і дамоў вяртаемся толькі надвячоркам...

Назаўтра — “разбор палётаў”. Мая каханая фізручка лічыць, што менавіта я падбіў усіх на “самаволку”. Як пакаранне — “спісвае” ўсю бульбу, якую я выбраў у той дзень. А гэта — ні многа ні мала — 70 вёдзер. Больш як паўтоны! Грошай за працу я не атрымаю, што мяне вельмі засмучае. Смутак ператвараецца ў гора,

калі праз два дні “бітва за ўраджай” заканчваецца, і па школе разносіцца абвестка, што “перадавікі вытворчасці” будуць узнагароджаны экскурсіяй у Мінск, дзе наведаюць цырк ліліпутаў. Вывешваецца спіс шчаслівўчыкаў з іхнімі “працоўнымі паказчыкамі”. Мяне ў гэтым спісе няма. Мне не хапае акурат тых сямідзесяці спісаных вёдзер!

Ну, недаатрыманыя грошы — яшчэ паўбяды. Але ж экскурсія ў сталіцу! Я ж яшчэ, калі не лічыць райцэнтра, ні разу не быў у горадзе, не бачыў ніводнага шматпавярховага будынка. А пра цырк ужо і казаць няма чаго...

Адчай мой настолькі вялікі, што ў перапынку паміж урокамі я асмельваюся зайсці ў перапоўнены настаўніцкі пакой і з парога пачынаю выказваць сваю крыўду. Спачатку мяне ніхто не заўважае, тым болей не слухае, а затым гамана паступова заціхае, і чуваць толькі мой узрушаны дзіцячы голас. Я, мусіць, яшчэ і плачу, бо вочы настаўнікаў напаўняюцца спагадаю і шкадобаю. І толькі ў адным позірку я скрозь слёзы заўважаю непадробнае здзіўленне. Фізручка ніяк не можа ўцяміць, з-за чаго гэты сыр-бор. Ну, недаплацілі хлопчыку крыху, ну, не наведае ён сталіцу. Што ў гэтым страшнага? Для яе самой такія грошы — сапраўды капейкі, а Мінск за час вучобы, магчыма, гэтак абрыд, што і бачыць яго не хочацца...

Грошы мне, вядома ж, не вярнулі, затое на экскурсію ўзялі. Ад яе ў мяне засталося столькі ўражанняў, колькі не было потым ні ад егіпецкіх пірамід, ні ад Парыжа з ягоным Луўрам, ні ад рымскага Калізея...

Як усё адносна ў нашым жыцці! Тое, што для некага здаецца звыклым і будзённым, не вартым увагі, іншага чалавека можа зрабіць самым шчаслівым на свеце.

“Вусаты”

Мой дзед Павел мае мянушку Вусаты. У яго сапраўды шыкоўныя, выгнутыя сярпом вусы, як у Будзённага, толькі рыжыя. Сваім дзедам я ганаруся, бо ў вёсцы яго

ўсе паважаюць. Ён негаваркі, памяркоўны, амаль ніколі не выпускае з роту самакрутку. Праўда, узацяжку не курыць.

А паважаюць майго дзеда за тое, што ён — каваль. У вёсцы няма больш запатрабаванай прафесіі. Каму трэба каня падкаваць, каму абады нацягнуць на калёсы, а каму і звычайнай качаргою разжыцца. Зрэшты, болей мой дзед працуе на калгас. Таму і ягоная несамавітая кузня месціцца побач з калгаснай майстэрняй, каб механізатары далёка не бегалі, калі спатрэбіцца выкаваць-падагнаць якую дэтальку.

Седзячы на бервяне перад уваходам у кузню, я люблю назіраць за дзедавай працай: як гулка вухкае молат, як znічкамі ляцяць пад столь іскры, як змяюкай шыпіць у вадзе распаленае жалеза... Дзед раз-пораз кідае на мяне хітры пагляд і ўсміхаецца ў свае рыжыя вусы.

Дзедава сядзіба — побач са стадыёнам. Ён паставіў амаль трохмятровы плот, каб футбольны мяч не залятаў у сад, па велічыні другі ў вёсцы. Праўда, плот не дужа замінае таму, хто хоча паласавацца жытнікамі ці белым наліваm. Ён знарок запулёўвае мяч у сад, каб мець падставу пры дапамозе іншых пералезці цераз плот, вярнуцца не толькі з мячом, але і з поўнай пазухай яблык. Калі ж проста на футбольным полі ў кагосьці атрымліваецца няўдалы ўдар, яму раяць:

— Ідзі да Вусатага!

Гэта значыць, ён, майстар-каваль, выправіць табе нагу.

У свае семдзесят з хвосцікам дзед усё яшчэ мацак, кузню не пакідае. Бывае, што начамі ён наведваецца да маладых жанок — развядзёнак ці ўдоў. Найчасцей, кажуць, да 40-гадовай Сілінскай, якая жыве з прыдуркаватым сынам на самым ускрайку вёскі, амаль у лесе. Ва ўсякім разе баба Каця найболей раўнуе свайго мужыка менавіта да яе і, адолеўшы ноччу немалы шлях, стукае кіёчкам у вокны ёйнай хаты.

На вяселлях ці на хрэсьбінах дзеда ніхто не можа перапіць. Аднаго разу ён на спрэчку перакульвае ў гор-

ла ажно дзесяць “хрушчовікаў” першаку (што такое старадарожскі пяршак, мусіць, тлумачыць не трэба: гэта амаль спірт). Затым завальваецца ў хляве, счарнелы, пластом ляжыць трое сутак, падымаецца і, не пахмелены, ідзе ў кузню...

“Патухае” дзед літаральна на вачах, амаль імгненна. У яго выяўляецца рак.

За два дні да смерці мы з братамі колем дровы у дзедавым двары. Сам ён ужо не можа падняць не толькі молат, але і сякеру. Схуднелы, ссохлы, дзед сядзіць на прызбе і моўчкі назірае, як мае старэйшыя браты заліхвацка распраўляюцца з цурбакамі. Калі за сякеру бяруся я, у мяне гэта атрымліваецца не так спраўна, бо пакуль што не стае сілы. Але за мною дзед сочыць асабліва ўважліва, і я гэтаму не здзіўляюся, бо ведаю: я ж ягоны любімы ўнук. А яшчэ я заўважаю, як па разоры-маршчынцы дзедавае шчакі спаўзае да рыжых вусоў ашчадная слязінка. І я да гэтага часу не магу зразумець, што яна высвечвала...

Паміраць, безумоўна, страшна. Тым болей тады, калі ты разумееш, што справа, якой ты прысвяціў усё сваё жыццё, не будзе мець працягу...

Кавалём я, вядома ж, не стану. А праз дзесятак гадоў ад дзедавай кузні не застанецца і следу.

Рэабілітацыя

Аднаго разу да майго розуму даходзіць, што дзед Павел зусім не любіць савецкую ўладу. Я выказваю яму сваё абурэнне, бо ўжо стаю на чале школьнай піянерскай арганізацыі, а старая Алёнка, падобная на вядзьмарку, называе мяне “анціхрыстам”.

У адказ на маё абурэнне дзед, літаральна выціскаючы з сябе словы, упершыню распавядае пра сваю маладосць.

Ягоны бацька, Хведар, жыў заможна. Шмат зямлі, хатняй жывёлы. Аднак жа парабкаў не трымаў. І сам гарбаціўся, як пракляты, і дзяцей сваіх прымушаў працаваць да сёмага поту.

Затым прыйшлі бальшавікі. Аднойчы да Хведара прыехалі на падводах, павыцягвалі з хаты ўсю маёмасць, забралі жывёлу. Сусед, таксама з “багацеяў”, паспеў паклікаць вясковых музыкаў, і калі пачалі ўсё выцягваць і з ягонай хаты, папрасіў:

— Грайце, хлопцы...

І яны зайгралі. Паланэз Агінскага. Мой дзед асабліва запомніў, як жалобна гучалі цымбалы... Сабралася шмат народу. Многія плакалі, бо таго суседа пасадзілі на падводу разам з сям’ёй і некуды павезлі. Болей іх ніхто ніколі не бачыў.

Забралі і Хведара разам з ягонымі сынамі. Пратрымаўшы некалькі месяцаў у астрогу, усё ж выпусцілі...

Сапраўды, майму дзеду ёсць за што не любіць савецкую ўладу. Дзеду здаецца, што і яна, гэтая ўлада, таксама не любіць яго да гэтага часу. І таму ён вельмі здзіўляецца, калі на парозе ягонае хаты нечакана з’яўляецца фотакарэспандэнт з раённай газеты, каб зрабіць здымак “вядомага на ўсю акругу каваля”.

Праз некалькі дзён гэты здымак з подпісам на дзесяць радкоў з’яўляецца ў газеце. Дзед бярэ яе дрыжачымі рукамі (мне нават здаецца, што на вочы нагарнуліся слёзы) і надоўга сыходзіць некуды з хаты. Я ніяк не магу зразумець ягоных паводзін: ды такіх, пра каго раёнка пісала-перапісала, — у вёсцы цераз аднаго. Пра што ёй яшчэ пісаць?..

Пытаюся ў бабы Каці:

— Што здарылася з дзедам?

Баба Каця цяжка ўздыхае і тлумачыць:

— Ета ж ён, унучак, лічыць, што прызналі яго, прасцілі за тое, што кулаком быў...

Глядзі ж ты: столькі гадоў насіў дзед у душы віну за сваё “сацыяльнае паходжанне”. І толькі бляклы здымак у газеце нарэшце стаў для яго раэбілітацыяй...

Гаючая зямля

Летам у калгасе рабочых рук не хапае, і раніцай да канторы, “на нарад”, прыходзім і мы, дзеці. Усё адно на

канікулах няма чым заняцца, а лішняя капейчына не зашкодзіць. Каго пасылаюць на зерняток, хтосьці запрагае каня і возіць з лесу зялёны мох на подсціл для цялят, камусьці наканавана браць сахор і ісці “на сянаж”.

На гэты раз мне выпадае акурат сянаж. Трэба стаяць у кузаве грузавіка і разграбаць сахаром сечку, якая сыплецца з крывуліны-трубы касілкі.

Дзень ужо на зыходзе, я, стомлены, трачу канцэтрацыю і запулёўваю сахаром не ў сянаж, а сабе ў сцягно — спераду. Напачатку болю не адчуваю, але затое, як мне здаецца, чую скрыгат жалезнага зубца аб косць!

Да вёскі, а тым болей да бальніцы, далёка, дый наўрад ці туды мяне хто-небудзь павязе. Крыві мала, бо зубец, мусіць, не закрануў жылы. Таму я працягваю разграбаць сянаж, пакуль ён не напаўняе кузава паверх бартоў.

Бінту ў мяне, вядома ж, няма, і я скарыстоўваю правераны спосаб. Бяру ў жменю пясок і прыкладваю яго да раны. Боль не праходзіць, але кроў спыняецца зусім.

Праз тры дні я ўжо не памятаю пра тую рану (хоць яна, мусіць, усё ж была сур’ёзнаю, бо рубец застаецца да гэтага часу).

Гэткі спосаб загойвання цяпер можа здацца дзікім, але тады, у дзяцінстве, ён не падвёў мяне ніколі. Засыпаць рану пяском навучыла мяне баба Арынка, казала, што нашыя продкі рабілі гэтак спрадвеку. І вось жа дзіўна: колісь у мяне, гарэзы, была процьма праколаў і ран, аднак пры дапамозе пяску яны загойваліся як на сабаку. Цяпер жа з любою драпінай даводзіцца цягацца па паліклініках, і, нягледзячы на найноўшыя медыцынскія сродкі, яна доўга не зажывае...

Калі зрэдчас наведваю вёску, таксама адчуваю боль — толькі душэўны. І яго, на жаль, немагчыма спатоліць, пасыпаўшы гэтую рану гаючым пясочкам роднае зямлі...

Піянерскі гальштук

У шостым класе газета “Піянер Беларусі” ўзнагароджвае мяне пуцёўкай у Артэк — на цэлыя два месяцы. Адначасна прыходзіць паведамленне і з часопіса “Бярозка” — мне прапануецца адпачнуць у беларускім “Зубронку”. За якія заслугі? І ў газеце, і ў часопісе мае вершы друкуюцца ледзь не ў кожным нумары. Я, безумоўна, выбіраю легендарны “Артэк”.

З такой нагоды бацькі купляюць мне касцюм, дзве сарочкі і нават зубны парашок, які я дагэтуль зроду не бачыў. А яшчэ — новы піянерскі гальштук, бо без яго ў Артэку не абысціся ніяк. Бяда ў тым, што ўсё гэта няма куды пакласці. Не паедзеш жа ў нябліжкі свет з гаспадарчай сумкай. Праблему вырашае Шмат, памочнік ляснічага. У яго знаходзіцца невялікі чамаданчык. Ён хоць і пацёрты-падрапаны, аднак жа лепшага нічога няма.

Артэкаўскія будні для мяне — як святы. Мора, горы, штодзённыя забавы. Асабліва ўсім падабаецца гульня “снайпер” — нешта падобнае на лапту. Перш чым зайсці ў спартзалу, мы скідваем уніформу, нацягваем трыко.

Аднаго разу пры выхадзе са спартзалы я не знаходжу ў раздзявалцы свайго піянерскага гальштука. Куды ён падзеўся — невядома. Магчыма, хто-небудзь і скраў, бо дзеці разнамасныя, прыехалі з усяго белага свету.

Здавалася б, толькі тае бяды. У лагеры ёсць шапік, дзе можна купіць і гальштук, і значок, і іншую драбязу. Аднак такой магчымасці я не маю, бо ў дарогу бацькі не далі мне ніводнае капейкі. Там жа, палічылі, усё будзе задарма.

Перад адбоем я доўга-доўга стаю каля акна, пазіраю на зеленаватае мора, на дыхтоўныя карпусы, падобныя на караблі, і яны ўжо мяне чамусьці не радуюць. Па шчоках цякуць слёзы.

Гэта заўважае Саша Шасцін, не па гадах высокі і бугрысты хлопец з Сахаліна. Падыходзіць і пытаецца:

— Цябе хто-небудзь пакрыўдзіў?

Гонар не дазваляе мне расказаць пра скрадзены гальштук, пра тое, што ў мяне няма грошай, каб купіць новы. Да таго ж, страта гальштука — для піянера ганьба. Мы ведаем гэта з кніг, са школьных палітінфармацый. Таму я, не паварочваючы галавы, адказваю:

— Ніхто мяне не пакрыўдзіў. Проста засумаваў па Радзіме...

— Ну, гэта пройдзе, — смяецца Саша і ад мяне адыходзіць.

Не памятаю ўжо, якім чынам мой гальштук знайшоўся. Магчыма, злодзея загрызла сумленне.

Цяпер я дзіўлюся і свайму невыказнаму гору, і "аддансці ленінскім сімвалам і ідэалам", якую заклалі тады ў маю дзіцячую душу. Пройдзе час, і я, працуючы ў часопісе "Вожык", свядома пакладу на стол галоўнага рэдактара, былога цэкоўскага работніка, свой партыйны білет... Але пра гэта пасля.

Урок геаграфіі і мовы

У Артэку ёсць і школа. Раніцай нас прывозяць сюды ў аўтобусах, у вестыбюлі дзеці вывучаюць расклад заняткаў і разбягаюцца па кабінетах: геаграфічных, фізічных, матэматычных...

Для мяне гэта нязвыкла, бо ў нашай вясковай школе ніякіх кабінетаў няма, усе заняткі праходзяць у адным класе. Таму ў Артэку я часта блытаюся і доўга шукаю патрэбны кабінет. Вось і ў гэты раз ніяк не магу знайсці геаграфічны. Нарэшце расчыняю патрэбныя дзверы. Заняткі ўжо ідуць поўным ходам. Каля дошкі — новы выкладчык. З радасцю для сябе адзначаю, што гэта — выхавацель нашага атрада Вячаслаў Іванавіч. Мы ўсе яго вельмі любім, бо ён добра грае на гітары і трымаецца з намі па-панібрацку. Вячаслава Іванавіча я не толькі люблю, але ім і ганаруся, бо ён, як і я, беларус.

— Почему опоздал? Где ты шляешься? — строга пытаецца ў мяне выкладчык.

Збянтэжаны гэткім суровым тонам, я раптам забы-

ваюся на рускую мову, якую паспеў ужо добра вывучыць, і, апусціўшы галаву, адказваю:

— Я шукаў...

Аднакласнікі гэтага слова не разумеюць, таму ніяк не рэагуюць, затое Вячаслаў Іванавіч раптам моршчыць твар, нібы толькі што праглынуў недаспелую журавіну, і з пагардай мяне перадражнівае:

— "Шу-ука-аў"... Садись, деревня!

З тае пары Вячаслава Іванавіча я не люблю: не вабяць ні ягоныя песні пад гітару, ні цікавыя гісторыі каля кастра. Падобна, што неўзлюбіў мяне і ён.

Мне было няўцям, чаму ён, беларус, з такою агідаю ставіцца да роднай мовы, хай сабе і жыве далёка ад Радзімы. Ці ж мог я тады падумаць, што пройдзе час, і з такой жа пагардай і агідай будуць успрымаць беларускую мову амаль спрэс усе насельнікі тэрыторыі, якая пакуль што носіць назву Беларусь.

Дзяўчынка з "хвосцікам"

Наша артэкаўская змена хоць і лічыцца юнкораўскай, але ў ёй шмат паэтаў-пачаткоўцаў. Зрэдчас мы збіраемся ў ленінскім пакоі і чытаем адзін аднаму свае нясмелыя спробы.

Сярод паэтак ёсць дзяўчынка з суседняга атрада, якая мне дужа падабаецца. У яе раскосыя вочы, чамусьці бледны твар, злёгку выцягнуты, і каштанавыя валасы, заплеценыя ў хвосіцк. А станік ейны тоненькі-тоненькі — як сцяблінка ільну. Я не столькі слухаю нечыя вершы, колькі спадцішка любуюся сваёй абранніцай.

Нарэшце і яна чытае свой верш — пра вясну. Дзяўчынку ўсе вельмі хваляць. У мяне з'яўляецца магчымасць уставіць "тры капейкі" і звярнуць на сябе ейную ўвагу. Справа ў тым, што гэты верш акурат перад ад'ездам у Артэк я прачытаў у адрыўным календары, перш чым бацька выкінуў скамечаны лісток у печ. Каб дагадзіць дзяўчынцы, пацвердзіць, што верш сапраўды варты, я і распавядаю пра гэта ўсім:

— У календары абы-што не надрукуюць! — падсумоўваю шматзначна і чакаю ўдзячнага позірку дзяўчынкі.

А яна чамусьці ўскоквае з месца і вісклява крычыць:

— Няпраўда! Гэта я сама напісала!

А затым, прыкрыўшы твар далонямі, пачынае галасна плакаць — ажно паміж пальцамі цякуць слёзы.

Усе кідаюцца яе супакойваць, суцішаць:

— Ды ён, мусіць жа, памыліўся!

— Ну вядома ж, ты сама напісала!

І толькі я сяджу, як аслупянелы. Памыліцца я не мог — гэта дакладна. І тут даходзіць да клёку, што дзяўчынка сапраўды прысвоіла чужы твор, інакш не рэагавала б так бурна, не маскіравала б “шчырымі слязьмі” свой плагіят.

Я моўчкі пакідаю ленінскі пакой і адчуваю, як колюць спіну ганебныя позіркі.

А дзяўчынка мне ўсё адно даспадобы. Я па-ранейшаму стараюся як мага часцей патрапіцца ёй на вочы, звярнуць на сябе ўвагу. Аднак яна напамысна верне ўбок свой збялелы тварык, а калі і кідае пагляд, дык варожы, ненавісны.

Так і засталося маё нясмелае пачуццё без узаемнасці...

Потым не раз сутыкнуся з такой сітуацыяй: не падумаўшы, хочаш некаму дагадзіць, а нажываеш ворага.

Заметка

Вярнуўшыся з Артэку, я адразу крэмзаю заметку ў “Піянер Беларусі” — і з удзячнасцю, і ад вялікіх уражанняў. Праз два тыдні заметка з’яўляецца ў газеце, і хоць пад ёй стаіць мой подпіс, мне здаецца, што пісаў зусім не я і не пра тое. Пачынаецца яна так: “У нашым артэкаўскім пакоі было 12 рабят. Батыр — з Узбекістана, Чынгіз — з Кіргізіі, Пятро — з Украіны, былі і сахалінцы, і хлопчык з Магадана, а мы, тры Сашы — з Беларусі...”

Пра сахалінца, хлопчыка з Магадана і “трох Сашаў з Беларусі” — гэта праўда. Былі такія. А вось Батыра, Чынгіза і Пятра нехта з рэдактараў проста прыдумаў. Была тады гэткая завядзёнка: падкрэсліваць інтэрнацыяналізм, нават сярод дзяцей.

За гэтую заметку мне робіцца гэтак сорамна, што дзве начы не магу заснуць. “Сашы з Беларусі”, дый іншыя землякі, з якімі я адпачываў, заметку абавязкова прачытаюць. І што ж яны пра мяне падумаюць? Пустаслоў і пустазвон. Выдумляе, плешча неведама што — абы надрукавацца...

У “Піянер Беларусі” заметак я болей не дасылаю. Толькі вершы.

А калі ж сам стану галоўным рэдактарам газеты, дык у рукапісах аўтараў буду толькі скарачаць і выкрэсліваць. І ні ў якім разе нічога не дадумваць і не дапісваць.

Тона цэменту

На нарадзе нам, чатыром падлеткам, даручаецца прывезці цэмент ажно з Капыля. Для гэтага выдаецца два ЗіЛы. У прызначаны час і ў прызначанае месца два падлеткі чамусьці не прыходзяць. Але ж дзявацца няма куды. У дарогу выпраўляемся толькі я і мой аднакласнік Саша Санкевіч — грузчыкі. Сашаў бацька па мянушцы Камак з паўгода як памёр, пакінуўшы сыну гэткае ж паганяйла.

У Капылі даведваемся, што цэменту трэба пагрузіць ажно пятнаццаць тон. Машыны могуць пад’ехаць да насцілу каля склада ўшчыльную, аднак усё адно мяхі па паўсотні кіло неабходна валачы метраў трыццаць. Затым, ускінуўшы ў кузава, належыць самім лезці туды ж, каб падцягнуць мех да кабіны, пакласці ў штабель.

Мы з Сашам хоць і бяромся за працу, аднак паступова ўсведамляем, што хутка парвём жылы. (Потым стане вядома, што падлеткаў, якія не з’явіліся, проста не пусцілі бацькі, даведаўшыся пра нарад на цэмент). Мы просім падсабіць кіроўцаў, якія нас прывезлі. Яны

не нашы, не калгасныя, іх прыслалі з райсельгастэхнікі, і таму нам не спагадаюць, гуляюць у карты з кладаўшчыком. Мы кажам, што болей грузіць не будзем, але кіроўцы пагражаюць: калгас вылічыць з нашага сціплага заробку грошы за пустапарожнія рэйсы. Такая перспектыва не радуе, і мы зноў “запрагаемся ў воз”.

Кожны мех даецца нам з вялікімі патугамі, таму не дзіўна, што мы іх лічым. Калі нас, дашчэнту знясіленых, спыняюць, дык па нашых падліках атрымліваецца, што загрузілі мы не пятнаццаць тон, а чатырнаццаць. Пры гэтым заўважаем, як кладаўшчык перашэптваецца аб нечым з кіроўцамі і суе ім у жмені грошы. Я разумею, што тут пахне ашуканствам, і патрабую загрузіць яшчэ дваццаць мяхоў, хоць ужо не чую рук. Адзін з кіроўцаў брудна лаецца і заганяе нас у кабіну.

У калгас вяртаемся амаль апоўначы. І тут высвятляецца, што каля склада нас ніхто не чакае, адзін дзедвартаўнік тупае паміж будынінамі. Мы з Сашам спадзяваліся, што нашыя мучэнні скончыліся там, у Капылі, а ўжо тут, у калгасе, болей не давядзецца “браць на пуп”, бо для разгрузкі знойдзецца іншая рабочая сіла. Аднак прыбягае кладаўшчык і пагрозліва загадвае разгрузіць і пазаносіць мяхі ў склад менавіта нам, інакш за нявыкананую да канца работу не атрымаем ні капейкі. Яму падтакваюць кіроўцы, якіх, ці бачыце, чакаюць дома сем’і. І калі ўсю дарогу мяне цешыла думка, што я раскажу дома пра скрадзеную тону цэменту, дык зараз чамусьці ахвота зрабіць гэта знікае. Кладаўшык мяхі не лічыць, і я нават радуюся зладзейству, бо разгружаць давядзецца на цэлую тону меней.

Назаўтра я не магу варухнуць ні нагою, ні рукою. Зацэментаваная вопратка мае падабенства са скафандрам і адмочваецца ў начоўках трое сутак. Валасы на маёй галаве — кавалак бетону, даводзіцца рабіць прычоску “пад Катоўскага”.

Пра скрадзеную тону цэменту я нікому так і не распавяду, хоць напачатку і будзе жадоба падысці да старшыні. Я проста ўцямлю, што нікога гэта не “заказыча”, бо недастачы ніхто не хапіўся. І тады я, сакра-

тар школьнай камсамольскай арганізацыі, актывіст грамадскага жыцця, упершыню прыйду да высновы, што калгас — гэта дрэнна.

Нітачка і клубок

На ўроку "разглядваецца" творчасць Максіма Багдановіча. Біяграфія, некалькі хрэстаматыйных вершаў... Аднакласнікі слухаюць напаўвуха, хіба што дзяўчынкі-выдатніцы нешта ўважліва занатоўваюць у сшыткі. Аднак жа іх, дзяўчынак, усяго пяцёра. Затое хлопцаў — ажно сямнаццаць (мусіць, таму наш клас называюць "дзікай дывізіяй"). У большасці з нас на тварах павыскоквалі прышчы, а таму-сяму наспела пара пагаліцца...

Мне, па праўдзе кажучы, трохі крыўдна за такую няўвагу да выбітнага паэта, бо, прачытаўшы ўсе ягоныя творы, што знайшоў у вясковай і школьнай бібліятэках, дужа імі захапляюся. Перад наступным урокам беларускай літаратуры прыношу ў клас досыць пульхны томік з вершамі Багдановіча. Нейкім чынам засяроджваю на сабе ўвагу аднакласнікаў.

— Вось паслухайце, як ён піша, — і пачынаю чытаць верш "Пачуццю цёмнаму падлеглая".

Ты ўжо рассталася з уборам
І ў ложка шлюбнае лягла,
Свой сорам, свой жаноцкі сорам,
Дрыжачая, перамагла.
Хоць ведаеш: табе мучэнні
І нават мо канец жыцця
З сабой накліча пры раджэнні,
Ірвучыся на свет, дзіця.
Ды абяссіленай душою
Ты можаш аднаго жадаць:
Каб семя бурнае мускoе
У нетрах цела пахаваць...

— Няўжо такое надрукавана? — пытаецца Коля па мянушцы Узбек. — Пакажы!

Пераканаўшыся, што я не маню, пытаецца:

— А яшчэ штосьці падобнае ёсць?

— Ёсць, і нямала! — пацвярджаю я і зачытваю яшчэ некалькі загаддзя пазначаных “эратычных” вершаў. Дзяўчынкі, вядома ж, павыбягалі ў калідор, а хлопцы як ураслі ў парты…

Школьная бібліятэкарка потым будзе дзівіцца:

— З чаго б гэта “дзікая дывізія” выграбла з паліц усяго Багдановіча?

А настаўнік беларускай літаратуры на ўроках “па Багдановічу” не зможа паставіць ніводнай адзнакі ніжэй за чацвёрку, бо, нацешыўшыся “эротыкай” (ці шукаючы яе), мае аднакласнікі міжволі праглынуць і ўсе астатнія творы.

Некаторым настаўнікам варта было б засвоіць: пацягнеш за патрэбную нітачку — разблытаецца ўвесь клубочак.

“Партызаны”

З рускай літаратурай нашаму класу не шанцуе ўвогуле. Не, у школе ёсць выдатная выкладчыца — Тамара Вікенцьеўна Жукавец. Ейныя ўрокі вучні не прапускаюць ніколі, бо яны — як казкі. Вось тоькі не нам гэткае шчасце…

У нас выкладае рускую літаратуру Валя Давыдава, якая сама толькі сёлета скончыла школу і паступіла на завочнае аддзяленне педінстытута. Мы ведаем, што яна з вёскі Мінкавічы (дарэчы, радзімы Міхася Парахневіча), а гэта значыць, наша, старадарожская.

Мы ўжо таксама амаль што выпускнікі і з недаверам успрымаем урокі, лічы, равесніцы. Тым болей што ўрокі гэтыя — якіх свет не бачыў…

Валя Давыдава, калі вучылася ў школе, мусіць, была звычайнай зубрылкай-выдатніцай і добра засвойвала напісанае ў падручніку. А як давялося самой тлумачыць “тэму і вобразы”, губляецца, блытаецца, нібы няўцямная абітурыентка на іспытах. Пасля маіх мудрагелістых пытанняў яна пачынае дробна-часта міргаць і ўвогуле збіваецца з панталыку.

Аднаго разу Валя чытае нам вядомы верш Пушкіна,

затым адкладвае кнігу ўбок і прапануе:

— А цяпер давайце абмяркуем...

Я з насмешкай раблю заўвагу:

— Ды вы ж не дачыталі верш да канца. Там, на наступнай старонцы, — працяг...

Яно і сапраўды так, таму клас выбухае з'едлівым рогатам, а Давыдава зноў пачынае дробненька міргаць...

Каб не заплеснявелі мазгі, я, насуперак заімшэлай школьнай праграме, у сачыненнях знаходжу апраўданне Раскольнікаву, абзываю Пугачова не народным заступнікам, а бандытам і рабаўнікам. Давыдава кідаецца ў жах і, вядома ж, з асалодай ставіць двойкі...

У рэшце рэшт урокі ператвараюцца ў лекцыі. Валя знаходзіць нейкі метадычны часопіс і пачынае надыктоўваць з яго артыкул па тэме. Прычым чытае па складах, каб мы паспявалі запісваць, і пільна за гэтым сочыць... Мне такая нудота зусім не па нутру, таму ў мяне "ці псуецца ручка, ці ў стрыжні заканчваецца паста".

Мой маўклівы байкот у выніку перарастае ў сапраўдны бунт. Напярэдадні ўрока рускай літаратуры я прапаноўваю аднакласнікам "сысці ў партызаны". Гэта значыць, усім кагалам падацца ў хвойную пасадку, якая падступаецца да самае школы, і перасядзець там гэтыя сорак пяць хвілін. Усе, нават дзяўчынкі, успрымаюць прапанову з імпэтам. Па-першае, не трэба амаль цэлую гадзіну занатоўваць "дыктант Давыдавай", па-другое, усіх, агулам, не пакараюць. Да таго ж завадатар — сакратар камсамольскай арганізацыі, і калі што — яму найперад і перападзе.

Пасля дзвюх-трох "партызанскіх вылазак" пачынаюцца "допыты". Дырэктар школы Уладзімір Ліцяеў (Валя Давыдава паспела выйсці за яго, нашмат старэйшага, замуж) спрабуе высветліць, хто завадатар. Зрэшты, гэта ні для каго не сакрэт, аднак сведчанняў наўпрост нямашака. Можа, хтосьці і "заклаў" бы, ды наш класны кіраўнік, настаўнік фізікі Уладзімір Францавіч Сташэўскі, які добра ведае пра тое, што робіцца на

ўроках рускай літаратуры і мне сімпатызуе, папярэджвае:

— Калі хто-небудзь пакажа пальцам на пэўнага чалавека, мецьме справу са мною...

Ці то спрацоўвае гэтая пагроза, ці то мае аднакласнікі сапраўды "загуляліся ў партызаны і не жадаюць выдаваць "фашыстам" свайго камісара", аднак здраднікаў не знаходзіцца.

Зрэшты, Валя Давыдава пад час выпускных экзаменаў адпомсціць мне як след: і па рускай мове, і па літаратуры, якую я, мусіць, ведаў лепш за яе, паставіць чацвёркі...

Неўзабаве Ліцяева перавядуць у Старыя Дарогі, маладая жонка, вядома ж, паедзе з ім і там, кажуць, з часам стане неблагой выкладчыцай. Аднак жа ці не задужа дарагім коштам дадуцца яе вопыт і майстэрства? Колькі дзесяткаў ці соцень юных душ не змогуць прычасціцца да шэдэўраў рускай літаратуры, пакуль студэнтка-завочніца сама спасцігне азы навукі!

"І жнец, і на дудзе ігрэц..."

Колькі сябе памятаю, мяне ўвесь час падмывала нешта тварыць.

У трэцім класе, калі рыхтуецца "акцябрацкі" канцэрт, я прыдумляю тры невялікія п'есы пра алкаголікаў, з сябрамі рэпетуем іх у нашай хаце і вось ужо выстаўляемся на сцэне вясковага клуба. На фоне вершыкаў пра Леніна і песенек кшталту "Пусть всегда будет солнце..." сюжэты пра алкаголікаў выглядаюць недарэчна, дарослыя гледачы пляскаюць у ладкі без асаблівай ахвоты, аднак і гэта цешыць маё самалюбства.

Школьнікі ўвогуле ладзяць для вяскоўцаў канцэрты ледзь не штомесяц, а да савецкіх святаў — дык абавязкова. Я стараюся "ўлезці" ў кожны нумар: і спяваю, і скачу, і чытаю вершы.

З вершамі атрымліваецца перабор, асабліва пасля таго, як пачынаю пісаць іх сам. Амаль праз нумар піянерважатая выходзіць на сцэну і аб'яўляе:

— Верш... Чытае аўтар!

У рэшце рэшт нехта не вытрымлівае і крычыць з залы:

— Ды надакучыў ужо гэты аўтар!

Мне трохі няёмка, але імпэт усё ж не згасае.

Да сваіх вершаў пачынаю прыдумляць мелодыі. Гітара, вядома ж, магла прыбачыцца хіба толькі ў сне, аднак жа "акампанемент" патрэбен. Па абодвух баках дошчачкі-гонты забіваю цвікі, выцягваю са старых бацькавых трусоў белыя палоскі-гумкі, а з іх, адпаведна, — пругкія "нітачкі-струны", якія прымацоўваю да цвікоў. Ну чым не гітара? Трынькаю на ёй і спяваю да тае пары, пакуль нехта з братоў не астудзіць імпэт, даўшы ў карак.

Потым з'яўляецца неадольная цяга да малявання. Дакладней, да перамалёўвання. Пазіраючы на які-небудзь партрэт, пераношу штрыхі на паперу. Атрымліваецца досыць падобна.

Аднаго дня вось гэткім чынам перамалёўваю партрэт... Леніна. Паказваю "свой твор" маці. Яна хапаецца за галаву:

— Парві і нікому пра гэта не кажы! Леніна ж абыкаму маляваць забаронена!

Ейныя словы адбіваюць у мяне ахвоту да малявання ўвогуле.

А найбольшае маё захапленне — футбол. Стадыён — побач з нашай хатай, і калі я чую, што "загупаў" мяч, кідаю ўсё, любы занятак, і маланкай сігаю на футбольнае поле — ажно пяткі мільгаюць. Менавіта пяткі, бо гуляем мы босымі і толькі ўжо пазней удаецца прыдбаць "кеты" (пра буцы ніхто ўвогуле ніколі не чуў).

Улічваючы тое, што гойсаць па футбольным полі я пачаў задоўга да школы, праз нейкі час дасягаю пэўнага майстэрства. Мяне, пяцікласніка, бяруць у дарослую калгасную каманду (і там я забіваю больш за ўсіх галоў), а калі пачынаецца які-небудзь дзіцячы абласны турнір, па мяне з райцэнтра прысылаюць машыну...

Прыгадваючы свае творчыя дзіцячыя памкненні, часам думаю: вось не распыляўся б на ўсё і ўсякае,

засяродзіўся б на чым-небудзь аднам, дык, можа, і атрымалася б з мяне штосьці людскае...

Ціха сам з сабою...

Яшчэ адно маё захапленне — шахматы. Як ходзіць кожная фігура, засвойваю, мусіць, тады, калі толькі-толькі навучыўся хадзіць сам. Сапраўдных шахмат дома, вядома ж, няма, але браты зляпілі фігуры з пластыліну, а расчарціць на паперы клетачкі дошкі — і зусім проста.

А ў школе дык і ўвогуле на шахматы — як эпідэмія. Мы, чалавек дзесяць, застаёмся пасля ўрокаў і ладзім турніры. Малады настаўнік гісторыі Валянцін Каролька, бывае, дае нам "сеансы адначасовай гульні". Не сказаць, што ён гуляе нашмат лепей, чым мы, аднак кожны цешыцца магчымасцю перамагчы настаўніка, да таго ж, гэта падобна на тое, што паказваюць па тэлевізары...

Газеты праводзяць конкурсы рашэння шахматных задач і эцюдаў, і ў кожным з іх мы ўдзельнічаем. Найчасцей удаецца знайсці правільнае рашэнне мне ды Міху, на тры гады старэйшаму. Паказваем яго астатнім, і ўжо кожны паасобку дасылае адказ у рэдакцыю. Газеты друкуюць прозвішчы і месца жыхарства тых, хто правільна рашыў задачу, і атрымліваецца, што Пасека — не звычайная вёска, а сапраўдныя "Нью-Васюкі"...

У конкурсе газеты "Мінская праўда" мы з Міхам удзельнічаем толькі ўдваіх — надта складаныя заданні. Прычым мазгуем паасобку, адзін аднаму не падсабляем. І так атрымліваецца, што перад апошнім эцюдам толькі ў нас найбольшая колькасць ачкоў. Ён, гэты эцюд, мне не паддаецца. У школе прызнаюся ў гэтым Міху, проста так, мімаходам, а ён сціпла кажа:

— А я рашыў. Магу паказаць...

І Міха, і я дасылаем правільныя адказы. Але як жа дзіўна, калі ў газеце друкуецца прозвішча толькі аднаго пераможцы конкурса — маё. Мусіць, ліст Міхі згубіўся недзе на пошце. Мне прыкра, няёмка, сорамна,

не пакідае адчуванне, што тую перамогу (а заадно і другі разрад) я проста ўкраў...

Як толькі выпадае вольная хвіліна, саджуся за стол, расстаўляю фігуры, разбіраю партыі гросмайстраў ці рашаю задачы. Аднаго разу гэта заўважае суседка Ганначка і папярэджвае маю маці:

— Глядзі, Надзька, каб не было ў твайго сына чагосьці нядобрага з галавою... Сам з сабою гуляе ў шахматы!

"Сам з сабою" гуляю нават тады, калі мая стрыечная сястра выходзіць замуж, за вокнамі шуміць-грыміць вяселле. Я таксама мог бы там пачаставацца, аднак не іду, бо "Чырвоная змена" ў сваім конкурсе надрукавала надта мудрагелістую задачу-троххадоўку, і яна не паддаецца мне ўжо другія суткі запар. Калі вяселле пераходзіць у пахмелле, я, нарэшце, знаходжу правільныя хады і адчуваю такую асалоду — як маладзён пасля першай шлюбнай начы.

Ахоплены неадольным жаданнем нешта тварыць, сам пачынаю складаць шахматныя задачы, і добрыя два дзесяткі з іх нават друкуюцца ў газетах.

Штогод конкурс рашэння праводзіць і рэспубліканскае тэлебачанне. Мяне асабліва вабіць, што на экране паказвае заданні не хто-небудзь, а сапраўдны гросмайстар Кіра Зварыкіна, якая калісь змагалася за званне чэмпіёнкі свету.

Я паспяхова спраўляюся з усімі задачамі і эцюдамі і атрымліваю запрашэнне паўдзельнічаць у вочным конкурсе. Нас, чалавек дваццаць школьнікаў, садзяць за сталы ў адной са студый тэлецэнтра, даюць чатыры заданні і дзве гадзіны часу на іх рашэнне. Хто-ніхто яшчэ не паспявае расставіць фігуры, як я ўжо зграбаю іх са сваёй дошкі: двуххадоўкі для мяне — як семкі. Эцюды таксама шмат часу не адбіраюць. А вось з троххадоўкай даводзіцца папацець...

Ужо праз гадзіну, самы першы, гатовы аддаць Кіры Зварыкінай рашэнні. Побач са мною, абхапіўшы рукамі чарнявую галаву і ўваткнуўшы ў шахматную дошку свой доўгі кручкаваты нос, карпее над той жа троххадоўкай

хлапец, прыкладна мой равеснік. Ён заўважае, што я ўжо яе асіліў, і нечакана-нахабна просіць:

— Пакажы рашэнне...

Яно, рашэнне, — у мяне на дошцы, бо згрэбці фігуры я яшчэ не паспеў. Ківаю ў бок дошкі:

— Глядзі...

У рэспубліканскім конкурсе будзе два пераможцы, бо толькі яны рашылі тую трохходоўку...

Што кіравала мною, калі я дазволіў "спісаць" рашэнне таму чарняваму хлопцу? Можа, тое, што даць спісаць суседу па парце лічылася святым абавязкам? А магчыма, у падсвядомасці стрэмкаю сядзеў выпадак пра перамогу, якую я атрымаў дзякуючы Міху?

Пазней я добра засвою і законы канкурэнцыі, і метады саперніцтва. Буду вымушаны іх прытрымлівацца. Як у шахматах, так і ў жыцці. Хоць і будзе трохі шкада, што мы, людзі, каб дасягнуць сваёй мэты, дабіцца перамогі, не даём адзін аднаму "спісваць"...

"Не патрапіў Сашка ў цілівізар..."

З-за таго, што я ўмею чытаць не па складах, настаўніца Соф'я Аляксандраўна (а ў пачатковых класах яна адна), не абцяжарваючы сябе, даручае мне чытаць услых ці казку, ці невялічкае апавяданне, ці цітры ў дыяфільме (тэлевізара ў школе яшчэ няма). Узбадзёраны гэткім даверам, я стараюся чытаць з належнай інтанацыяй, або, як тады казалі, "з выразам". Паступова так "наблатыкваюся", што ў розных аглядах-конкурсах мастацкай самадзейнасці, не толькі раённых, але і абласных, заўсёды перамагаю сярод чытальнікаў. Яно, можа, з боку і сапраўды выглядае замілавана: клышаногі карапуз без аніякай разгубленасці дэкламуе ўрывак пра дзеда Міхеда, а для пераканаўчасці яшчэ і рукамі размахвае...

Калі з'яўляюцца ўласныя вершы, чытаю ўжо іх. І ў адзін год нават перамагаю ў рэспубліканскім конкурсе,

за што мне даюць надта прыгожы дыплом. Рыхтуецца вялікі канцэрт пераможцаў, які пакажуць па тэлебачанні. Галоўны рэжысёр, нізенькі, пузаты і вельмі ўжо мітуслівы дзяцюк, чамусьці ўсімі незадаволены і нервова на ўсіх пакрыквае. Вось і з тэатралізаванай кампазіцыяй пра Хатынь у яго не ўсё ладзіцца. Рэжысёр хоча, каб яна завяршылася ўзнёслымі паэтычнымі радкамі, і хоць вершаў пра Хатынь зашмат, аднак ніводзін з іх чамусьці не стасуецца з ягонай кампазіцыяй. Таму ён з пенаю на вуснах лаецца на маладзенькую асістэнтку, прымушае штогадзінна бегаць у бібліятэку.

Мне робіцца шкада і асістэнтку, і самога рэжысёра, які, здаецца, вось-вось самлее ад злосці, ды і нас, артыстаў, бо ўсе змушаны тлумна чакаць, пакуль тая кампазіцыя давядзецца да ладу. На дзесятак хвілін пакідаю залу і ў ціхім скверыку зарыфмоўваю радкі. Ажно тры слупкі нараджаю. (Верш, мусіць, сапраўды атрымліваецца ніштаватым, бо пазней яго надрукуюць і “Бярозка”, і “Работніца і сялянка”). Паказваю свой твор рэжысёру.

— Во, гэта тое, што трэба! — радасна і нечакана для мяне ўскліквае ён.

Далей рэпетыцыі ідуць гладка. Усіх нас адпускаюць дамоў і прызначаюць дзень, калі трэба зноў прыехаць у сталіцу, для ўдзелу ў генеральнай рэпетыцыі, а ўжо назаўтра — у святочным канцэрце з прамой трансляцыяй па тэлебачанні.

Настаўніца, якая заўсёды суправаджае мяне, школьніка, на падобныя конкурсы, распавядае таму-сяму пра поспех “нашага вучня”. А неўзабаве ўжо ледзь не ўся вёска гамоніць, што “Цяцерчынага Сашку хутка пакажуць у цілівізары”.

У прызначаны дзень аўтобус са Старых Дарог у Пасеку не прыязджае. Такое бывае часцяком, дарога разбітая-размытая, нават не гравейка. Дый тэхніка, можа, яшчэ з вайны, псуецца-ламаецца. Але ж трэба было сапсавацца аўтобусу менавіта ў гэты дзень...

Так-сяк дабіраемся да райцэнтра “на перакладных”,

а ў Мінск, вядома ж, трапляем са значным спазненнем. Генеральная рэпетыцыя ў самым разгары. Падыходжу да рэжысёра. А ён са мною і размаўляць не хоча, зыркнуўшы, як на блыху, адно толькі і кідае раз'ятрана:

— У мяне ўжо ўся праграма зверстаная! Спазніўся — дык і не трэба ты мне!

Я разумею: нешта тлумачыць ці прасіць у яго, гэткага нярвовага, няма ніякага сэнсу. Можна было б нагадаць пра мой хатынскі верш, задзейнічаны ў канцэрце, запатрабаваць у адплату, каб знялі з праграмы і яго. Дык хіба ж чуў я тады хоць што-небудзь пра "аўтарскія правы"?

Прыгнечаны, нібы абпляваны, вяртаюся ў вёску і ў наступны дзень не вылажу з хаты. Вечарам транслюецца той самы канцэрт. Ніхто яшчэ не ведае, што мяне "ў цілівізары" не будзе, таму ў хаты, дзе ёсць прыёмнікі, набіваецца люд, бо для ўсіх гэта сапраўдная падзея, а некаторыя нават не вераць, што "наш, пасецкі, хлопчык — і ў цілівізары!"

Той, хто не верыць, мае рацыю, і пасля канцэрта, калі ўсе расчаравана разыходзяцца, зларадна ўхмыляецца:

— А што я казаў! Не з нашым рылам — дый у цілівізар!

Я яшчэ доўга-доўга буду пазбягаць людзей, асабліва дарослых, і хадзіць у школу агародамі...

А таму рэжысёру, пэўна ж, як у нас кажуць, не было ні ср...цы, ні ў галаве, што недзе вясковы хлопчык ад сораму не можа заснуць начамі з-за ягонага выбрыку. Дый хіба многія з нас задумваюцца над тым, што сваім неабачлівым словам, кінутым мімаходзь, нязначным, як здаецца, учынкам часам прыносяць смутак і боль іншаму чалавеку?

"Доўгая дарога дадому"

Зрэшты, "у цілівізар" я ўсё ж патрапіў.

Часопіс "Бярозка" адзначае юбілей, і мяне, як найбольш актыўнага юнага аўтара, запрашаюць на

здымкі святочнай телеперадачы, прысвечанай гэтай падзеі.

У тэлецэнтры, нарэшце, знаёмлюся з Міколай Чарняўскім, супрацоўнікам “Бярозкі”, які ў сваіх лістах заўсёды падрабязна аналізаваў мае вершы, даваў слушныя парады. Ён уяўляўся мне сталым чалавекам, а наяве — зусім маладзён, яшчэ і трыццаці нямашака. У тэлеперадачы Чарняўскі ўдзельнічаць не будзе, аднак, як высвятляецца, спецыяльна прыехаў у студыю, каб пазнаёміцца са мною. Гэтая абставіна мяне вельмі здзіўляе і ўзрушвае, і надалей я буду ставіцца да яго не толькі як да прафесійнага дарадцы, але і як да зычлівага, шчырага чалавека.

Мой удзел у тэлеперадачы абмяжоўваецца чытаннем верша “Пасека”, прысвечанага роднай вёсцы. Апошняя ягоная страфа гучыць так:

Якое б ты шчасце ні знала,
Якой бы ні знала бяды,
Гасцей сустракаеш не джалам,
А мёдам пчаліным заўжды.

Вядомая спявачка выконвае песню “Бярозка” пад акампанемент аўтара, кампазітара Ігара Лучанка. Дарэчы, праз некалькі гадоў я даведаюся, што гэтая песня прысвечана касманаўту Уладзіміру Кавалёнку, а не часопісу “Бярозка”. І хоць тады яна прагучыць акурат дарэчы, мне потым бузе прыкра ад гэткай падтасоўкі.

Здымкі запазняюцца, і мне раяць пераначаваць у гасцініцы. Аднак Ігар Лучанок, які прачуў, што я жыву на Старадарожчыне, раптам прапануе:

— А я ж зараз якраз еду ў Старыя Дарогі. Папрасілі выступіць у мясцовай вайсковай часці. Ваякі нават і машыну прыслалі — вунь каля пад’езда чакае. Так што магу падкінуць дадому.

Мне гэта даспадобы, і неўзабаве вайсковы “козлік” жвава падскоквае на калдобінах шашы. У машыне, апроч кіроўцы, Лучанок, я і афіцэр, якога выправілі, каб суправаджаў кампазітара. Па дарозе Лучанок распавядае яўрэйскія анекдоты, пачутыя ад Іосіфа Кабзона, з якім напярэдадні меў сустрэчу, тлумачыць, што

мой верш "Пасека" ўвогуле неблагі і можна было б напісаць на гэтыя словы песню, аднак вельмі ўжо дробная тэма. Я слухаю, разявіўшы рот, бо з такім знакамітым чалавекам ведаюся ўпершыню.

Вайсковы гарадок — на ўскрайку Старых Дарог. А да маёй вёскі — яшчэ сямнаццаць кіламетраў. І ўжо нават не вечар, а амаль што ноч. Высадзіўшыся каля КПП, Лучанок просіць афіцэра:

— Вы ж хоць падкінце хлопца дадому, я абяцаў...

Афіцэр горача запэўнівае:

— Ды гэта само сабою.

Ён адклікае кіроўцу ўбок і нешта яму кажа.

Там, дзе канчаецца горад і дарога паварочвае да маёй вёскі, "козлік" раптам спыняецца. Кіроўца расчыняе дзверы.

— Пайшоў вон адсюль, засранец!

Я спрабую нагадаць яму пра абяцанне, дадзенае Лучанку, а ў адказ чую зусім раз'ятранае:

— Стану я на цябе, смаркача, бензін паліць! Вылазь, а не дык і ў карак дам!

Вымушаны падпарадкавацца...

А ноч, як на ліха, цёмная — хоць вока выкалі. І ўся дарога пралягае па лесе, толькі ўжо бліжэй да Пасекі на шляху месціцца яшчэ адна вёсачка.

Дзе іду, палахліва ўзіраючыся ў злавесныя пастаці дрэў, а дзе прыспешваюся подбегам. Праўда, раблю гэта рэдка, бо тады шамаціць адзежа і здаецца, што нехта мяне даганяе...

Падкошваюцца ногі, калі шыбую міма могілак — абмінуць іх нельга ніяк. Мы, дзеці, заўжды палохаем адзін аднаго зданямі, і зараз здаецца, што адна з іх вось-вось выскачыць з-за плоту...

Калі, нарэшце, акрэсліваюцца першыя хаціны маёй Пасекі, ад радасці я раблю выснову, што "не джалам, а мёдам" яна сустракае не толькі гасцей, але і мяне самога...

Ужо ў дарослым жыцці яшчэ не аднойчы сустрэнуся я з Ігарам Лучанком, выдатным кампазітарам, аднаак ніколі не распавяду яму пра "доўгую дарогу

дадому”. І хоць Ігар Міхайлавіч быў зусім не вінаваты у маім начным падарожжы, не мог прадбачыць, што ў “козліку” з намі ехалі казлы, чамусьці нашыя сустрэчы заўсёды і ў першую чаргу будуць асацыявацца ў мяне з тым выпадкам.

Выходзіць, што ўражанні пра кожнага з нас у некага складваюцца не толькі паводле нашых асабістых учынкаў, але і зыходзячы з якасцей людзей, якія нас акаляюць.

Пісьмы

Пасля таго, як пачынаю друкаваць вершы ў “Піянеры Беларусі” і “Бярозцы”, паштальёнка штодзень носіць мне пісьмы з усяе рэспублікі. Спярша па дватры, а потым і па дзесяць-дваццаць. Пішуць выключна дзяўчынкі. Прапануюць пазнаёміцца і завязаць перапіску.

Пісьмы я ўважліва чытаю, але адказу не даю нікому. Дый не дзіва: у мяне і так не стае часу на футбол і шахматы. А трэба ж яшчэ хоць пятнаццаць хвілін удзяліць вучобе — выканаць хатнія заданні.

Неяк пабачыўшы на стале стос гэтых пісьмаў, баба Каця недаўменна кажа:

— От дурныя дзеўкі. Каму яны пішуць? Пабачылі б, які тут смаркач...

Што праўда, то праўда. Мне яшчэ няма і чатырнаццаці, а ростам дык і ўвогуле змахваю на пяцікласніка.

Часам дзяўчынкі ўкладваюць у канверты і свае фатаздымкі. Ніякіх пераваг ім гэта не дае. Але неяк трапляецца здымак вельмі ўжо пекнай асобы. І што мяне асабліва ўзрушвае — у яе на грудзях не “завязь”, а самыя паўнавартыя цыцкі...

Упершыню даю адказ. Зваротнае пісьмо ад дзяўчынкі трымаю ў руках літаральна праз некалькі дзён. У канверце — яшчэ адзін фатаздымак, на якім яна ўжо ў купальніку. Мой інтарэс узрастае яшчэ болей.

Аднак нашае ліставанне доўжыцца не болей як месяц. Я даведваюся, што дзяўчынка ў школе вучыц-

ца добра, што ейныя бацькі трымаюць дзвюх кароў, трох парсюкоў і чарырнаццаць кур, што дзевяцікласнік Антон увесь час спрабуе заціснуць яе ў кутку... Болей пісаць няма пра што. Таму і стаўлю я на гэтым тлустую кропку.

І ўсё ж, нарэшце, атрымліваю пісьмо, якое не пакідае мяне абыякавым. Дасылае яго Віця Свідэрскі з Ліды — хлопец, старэйшы за мяне на год. Пісьмо разважлівае, удумлівае, аналітычнае. Адказваю яму з асалодаю. З часам нашае ліставанне перарастае ў сапраўднае сяброўства, хоць і завочнае. Мы пішам адзін аднаму пра ўсё, што хвалюе. Нас цікавяць аднолькавыя тэмы. Мы гуляем па перапісцы ў шахматы і шашкі, ладзім паміж сабой віктарыны. Нашыя пісьмы ўжо не ў канвертах, а ў бандэролях, бо кожнае з іх — на тры вучнёўскія сшыткі. На такое “пісьмо” я з задавальненнем трачу цэлы дзень, а то і два, потым жа з нецярпеннем чакаю зваротнага.

Нечакана перапіска абрываецца. Ад Віці — ні слыху ні дыху. Я не магу нічога зразумець. І нават трохі крыўдую.

Праз нейкі час атрымліваю пісьмо з двумя словамі: “Віця памёр”.

Ужо ў Мінску, калі стану студэнтам, даведаюся ад Ані Клышка, дачкі знакамітага пісьменніка, што Віця ад нараджэння невылечна хварэў і добра ведаў, што жыццё ягонае вось-вось скончыцца. Мяне гэта вельмі здзівіць: ён жа, нягледзячы на нашую еднасць душ, ніводным словам не абмовіўся ў пісьмах пра тую хваробу. Мусіць, не жадаў мяне засмучаць, хацеў, каб нашае ліставанне было паўнавартым, не ператварылася ў “плач Яраслаўны”...

Цяпер пісьмы мала хто піша. Інтэрнэт запаланіў інфармацыйную прастору. Зносіцца можна імгненна і бясконца. У нетрах Інтэрнэта словы і думкі ўзнікаюць і знікаюць...

Калі б у мяне не захаваліся пісьмы Віці Свідэрскага, ці згадваў бы яго я да гэтага часу?..

Здзекі

Паздзекавацца над настаўнікамі — для школьнікаў чамусьці найвялікшая асалода і доблесць. Прыклад падаюць старэйшыя.

Малады настаўнік матэматыкі сустаркаецца з вясковаю дзяўчынаю. Вечарамі гуляюць "пад ручку", употайкі цалуюцца. Старшакласнікі, згаварыўшыся, цёмнай ноччу падпільноўваюць парачку на пустцы, становяцца ў кола вакол закаханых і дружна пачынаюць... вульгарна кажучы, "адліваць". Характэрныя гукі не пачуць немагчыма. Але настаўнік зрабіць нічога не можа. Адно што цёмна — нікога не пазнаеш, другое што ўсе воддаль — нікога не дагоніш...

Дзвюх настаўніц, учарашніх выпускніц педінстытута, засяляюць у закінутую хату, папярэдне зрабіўшы ў ёй рамонт. Спакойна заснуць яны не могуць ніводнае начы: нехта ўвесь час стукае ў вакно. Выскачыць каторая з іх у двор — а нікога няма. І так — цэлы вечар.

Дзеці прыдумалі няхітрае прыстасаванне: да ніткі, замацаванай над акном, прычапілі бульбіну. Самі ж заселі ў агародзе, метраў за трыццаць ад хаты, трымаючы другі канец ніткі. Варта яе нацягнуць, як бульбіна ўздымаецца ўверх і яе не відно, асабліва ў цемры. Калі ж рытмічна адпускаць-нацягваць, бульбіна пачынае барабаніць па шкле...

На ўроках, асабліва ў нашым класе, — поўны бедлам. Маладзенькіх настаўніц ніхто не слухае: гуляюць у карты, запускаюць папяровыя самалёцікі. (Пры настаўніках, праўда, такога не вытвараюць, бо мужчына можа даць і ў карак).

Асабліва здзекуецца над настаўніцамі Коля-Узбек. Ёсць у яго і "каронны нумар". Калі настаўніца схіляецца над чыёй-небудзь партай, каб нешта растлумачыць вучню, Узбек, які сядзіць ззаду, асцярожна, не дакранаючыся, запускае сваю руку пад ейную спадніцу. У класе — рогат. А настаўніца нічога не разумее...

Я ў здзеках ніколі не ўдзельнічаю. Больш таго, мне вельмі шкада гэтых маладзенькіх мінчанак, якія змушаны тры гады адпрацоўваць у варварскіх умовах, далёкіх ад сталічных, цывілізаваных.

Калі зусім не стае сілы назіраць за здзекамі, я ўсчыняю з Узбекам бойку — проста ў класе. Вучні, апрача, можа, дваіх-траіх, заўсёды на маім баку, хоць у бойку не ўступаюць. Узбека ўсе баяцца, бо ён сапраўды дужы і можа без дай прычыны любому пусціць крывянку. Узбек асцерагаецца чапляць толькі мяне.

Аднаго разу маладую настаўніцу, хоць і міжволі, крыўджу і я.

Адказваючы па нейкай тэме, замест слова "яўрэй" ужываю больш звыклае для мяне — "жыд". Менавіта гэтае слова я найчасцей чуў ад вяскоўцаў, ад дзеда, і яму не прыдавалася якога-небудзь пагардлівага, ганебнага значэння. Бацька дык і ўвогуле са спагадаю часта казаў:

— Вось каб не знішчаў Гітлер жыдоў, дык, можа, і выйграў бы вайну.

Яшчэ ён прыгадваў, што да вайны ў вёсцы жылі дзве жыдоўскія сям'і, а Іцка, сусед, быў ягоным сябрам. Шкада, казаў бацька, што пасецкіх жыдоў расстралялі...

Настаўніца спачатку здзіўлена, а затым з абурэннем пазірае на мяне, і ў ейным паглядзе я чытаю: "Няўжо і ты гэткі ж, як і ўсе твае сябрукі? Няўжо і ў цябе такое ж жорсткае сэрца? А яшчэ вершы пішаш..."

Яна ўскліквае:

— Гэтым словам карысталіся фашысты!

Затым садзіцца, здымае акуляры, утыкаецца тварам у свае рукі на стале і пачынае бязгучна... плакаць.

Ейныя слёзы мяне вельмі кранаюць, аднак я ніяк не магу ўцяміць, чаму гэтае слова абурыла менавіта яе. Толькі пазней даведваюся, што маладзенькая настаўніца акурат і была яўрэйкаю.

Сумна, але факт: людзі, і не толькі дзеці, часта робяць адзін аднаму паскудства, а бывае, што і здзекуюцца. І, мусіць, няма вялікай розніцы — свядома ці ненаўмысна: усё адно баліць...

Скачок

Дзесяты клас, блізка выпускныя экзамены. Хварэе настаўніца біялогіі, у нас вольная гадзіна, мы бавім яе хто як хоча, адно што не выходзім з класа.

Немаведама, па якой прычыне я даводжу Васілю Петрушэню, што магу хоць зараз скочыць з другога паверха на асфальт.

— Паспрачаемся, што не зможаш! — недаверліва кажа Васіль.

— На што?

— На пляшку гарэлкі!

Тая пляшка для мяне не вялікі набытак, хоць смак гарэлкі я ўжо добра ведаю... Пачынаю разумець, што ўчынак будзе выглядаць бязглузда, але адступаць няма куды: за нашаю спрэчкаю ўжо сочыць увесь клас. Дзяўчынкі дык і ўвогуле пазіраюць з нейкім выклікам: ну што, зможаш ці пустазвон?

Тут і думаць няма чаго: калі зараз не саскочу, мой аўтарытэт сыдзе да нуля?

І я лезу на падаконнік...

Настаўніца фізікі Ніна Скалабан, якая вядзе ўрок у класе на першым паверсе і, даўшы заданне дзецям, пазірае ў вакно, ледзь не траціць прытомнасць: зверху ляціць чалавечае цела і плюхаецца на асфальт. Затым непарушна крочыць да дзвярэй...

Менавіта фізічка ўсчыняе вэрхал — а так бы пра мой скачок ніхто і не ведаў. Дырэктар школы Уладзімір Ліцяеў, які даўно шукае падставу, каб мяне ўесці, на педсавеце прапануе паставіць мне двойку па паводзінах. А гэта значыць, што атэстат атрымаць я не змагу — толькі даведку пра тое, што “праслухаў курс па праграме сярэдняй школы”. За мяне заступаюцца іншыя настаўнікі...

З вышыні пражытых дзён некаторыя нашыя ўчынкі здаюцца бяссэнсавамі і нават небяспечнымі. І ў той жа час разумееш: калі б не было гэтых учынкаў, дык не было б і цябе самога, сённяшняга...

Самагон

Будзе недарэчна, калі я, нарадзіўшыся на Старадарожчыне, не распавяду пра знакаміты мясцовы самагон.

Пра яго ходзяць пагалоскі, так бы мовіць, “ад Буга да Курыл”. Яшчэ і цяпер пануе ці то казка, ці то быль, быццам бы пад час нейкага з’езда кіраўнік дзяржавы Мікіта Хрушчоў запытаўся ў беларускіх дэлегатаў:

— А что, стародорожская самогонка не изжита?

— З жыта, з жыта! — горача запэўнілі яго делегаты.

Увесь працэс — ад падрыхтоўкі брагі да струменьчыка першаку — ідзе на маіх вачах.

Найперш трэба неяк раздабыць дрожджы. У вясковай краме іх не купіш — дэфіцыт. Хіба што ў райцэнтры калі-нікалі ўдаецца разжыцца адным-двума пакецікамі-брускамі. Яны ў літаральным сэнсе амаль што на вагу золата.

(Калі я ўжо стану студэнтам і на канікулах наведвацьму бацькоў, яны кожны раз абавязкова будуць прасіць мяне прывезці дрожджы. Я купляцьму па дзесяць кіло — тым лікам і для суседзяў).

На падаконніках, засланых старымі газетамі, прарастае зерне. Калі вытыркаюцца зялёныя парасткі, маці перамолвае зерне ў муку. Яна саладкаватая, таму і называецца — солад.

Апошнім часам солад часцей замяняюць цукрам ці цукровымі буракамі. І гарэлка атрымліваецца адпаведная — цукроўка. Яна не лезе ў горла, а назаўтра баліць галава і лезуць на лоб вочы. Хлебны самагон ад цукроўкі адрозніць лёгка — варта толькі расцерці далонямі кроплю-другую. Хлебная і сапраўды пахне хлебам — як свежы, толькі што з печы, бохан.

У вялізных чыгунах маці варыць у печы бульбу, перасыпае яе ў цэбар. Тут ужо да працэсу падключаемся і мы, дзеці: арудуем сечкай і таўкачамі.

У стопцы стаіць велізарная дзежка — літраў, можа, на трыста. Цеста, вада, дрожджы і солад месцяцца ў ёй

да тае пары, пакуль гэтае месіва не пачынае вуркатаць, булькаць і пахнуць водарам буякоў. Бацька робіць выснову, што “брага ўзышла”, і рыхтуецца да наступнага дзейства...

Пазней я пабываю ў розных мясцінах Беларусі, але нідзе не пабачу гэткую брагу, як у нас. Усюды яна рэдзенькая — амаль што вада. Нездарма некаторыя апойкі жлукцяць яе яшчэ да таго, як атрымаеца самагон. А нашую брагу не вып’еш. Яе можна хіба што з’есці. Брага густая, вязкая, падобная на кашу.

На ўсю вялізную вёску ўсяго два самагонныя апараты. Месцяцца яны далёка ў лесе і маюць сваіх гаспадароў — Бельцавага Валодзю і Калабка. У таго ці ў другога трэба запісацца ў чаргу ледзь не за месяц. Апараты працуюць бесперапынна, і днём, і ноччу — як мартэн. Таму брагу трэба завезці загадзя, бо калі празяваеш чаргу, дык ніхто ўжо табе не саступіць.

Зараней варта завезці і дровы. Хоць гэта і гучыць трохі смешна — “дровы ў лес”, — аднак без гэтага не абысціся, бо ўсе навакольныя сухастоіны даўно ўжо паваленыя.

Цёмначы бацька запрагае каня. Яму гэта лацвей, бо працуе ў лясніцтве, якое акурат трымае траіх жарэбчыкаў. Іншыя дамаўляюцца з калгасным конюхам.

Усцягнуць на калёсы дзеджку з брагаю дапамагае дзед Павел. Яе абкідваюць вяроўкамі, прывязваюць да драбінаў. Бацька з асцярогаю, агародамі, мінаючы калдобіны, кіруецца ў лес...

Апарат абавязкова павінен месціцца каля вады. Вось ужо сапраўды: у гэтай справе без яе “і ні туды, і ні сюды”. Азярцамі і рачулкамі наш край Бог не надзяліў, таму звычайна падганяецца экскаватар, які выкалупвае невялічкую копанку.

Калі зірнуць на апарат зверху, дык ён нагадвае літару “л”, а калі ўмоўна выцягнуць яго ў адну простую лінію, дык зойме метраў дваццаць — не меней.

Пачынаецца апарат з катла — металічнай двухсотлітровай бочкі з-пад саляркі, у якую заліваецца вада.

Пад катлом бесперапынна гарыць касцёр. Вада закіпае, і пара ад яе па доўгай-доўгай трубе таўшчынёй з дзіцячую руку рухаецца ў бражнік.

Бражнік — герметычная бочка. Праз квадратную дзірку зверху сюды заліваецца брага. Апошнім часам яе ўжо возяць да апарата не ў вялізнай дзежцы, а ў саракалітровых малочных бітонах, якія крадуць на калгаснай ферме. У бражнік можна ўліць бітон ці нават паўтара — адзін "затор", пасля чаго ў дзірку абухом сякеры забіваюць затычку, абматаную анучаю.

Мой дзед Павел ніколі не гнаў самогон, даручаў гэта зяцям ці сынам, бо сам панічна баяўся міліцыі. Аднае начы дзеду ўсё ж давялося пайсці ў лес, паўдзельнічаць у "працэсе". І трэба ж такому здарыцца менавіта ў гэты раз: залішне напампаваная пара вырвала ў бражніку днішча, і ён узляцеў угару, як ракета на Байкануры (бражнік па абрысах акурат і нагадвае ракету). Гарачая брага абляпіла дзеда з ног да галавы, і затым баба Каця цэлы месяц рабіла яму прысушкі ды прымочкі ад апёкаў. Зрэшты, гэткі канфуз можна спісаць хіба што на недасведчанасць дзеда, бо ўсе агрэгаты ў апараце надзейныя, правераныя вякамі, і пра падобныя выпадкі я нешта болей не чуў.

У самы верх бражніка ўмантавана яшчэ адна труба — "сабака". Двойчы выгнутая труба сапраўды нагадвае сабаку, які стаіць на задніх лапах. Другі яе канец утыкаецца ў сухапарнік — драўляную бочку каля самае зямлі, копію бражніка, толькі разоў у дзесяць драбнейшую. У сухапарнік цераз "сабаку" пампуецца спіртаносная пара, і ён "зацугляны" металічнымі абручамі, бо ціск унутры яго, мусіць жа, неймаверны. Знізу ў сухапарніку ёсць закаркаваная дзірачка. Калі заліваецца новы затор, корак дастаецца, каб выпусціць адпрацаваную, сівушную пару. Яна вырываецца на волю са свістам, і крый Божа своечасова не адкінуць руку...

Тонкай меднай трубачкай сухапарнік злучаны з дзежачкай, замацаванай над ім і напоўненай вадою (трэба сачыць, каб яна была халоднаю). У дзежцы знаходзіцца, бадай, самы галоўны агрэгат — "талер-

ка”. Менавіта гэтае прыстасаванне розніць старадарожскі апарат ад усіх астатніх, менавіта дзякуючы яму мясцовы самагон, чысты, як сляза дзіцяці, і без аніякага сівушнага паху, стаў знакамітым на ўсю краіну. Неяк мне давялося пабываць у Дудутках, што пад Мінскам. Там наведвальнікам музея прапаноўваецца пакаштаваць “сапраўдны старадарожскі самагон” — адразу з апарата, які працуе на вачах у экскурсантаў. Усё гэта мана! Апарат хоць і нагадвае старадарожскі ў мініяцюры, але ў ім нямашака галоўнага, самага адметнага — “талеркі”.

Знешне яна сапраўды нагадвае запаяныя адна да адной медныя талеркі. Што там у сярэдзіне, шчыра сказаць, я не ведаю. Ды і ўвогуле гэта мала каму вядома, таму і ёсць апараты толькі ў двух гаспадароў. Чуў, што “талерку” не адзін тыдзень выробляе ў калгаснай майстэрні самы кваліфікаваны зваршчык... “Талерка” ачышчае спіртавую пару ад сівушнага масла.

Міліцыянты добра ведаюць, у якіх месцах працуюць лясныя “мартэны”, і стараюцца іх не чапаць, хіба што раз-пораз наведваюцца сюды, каб затарыцца каністраю першаку. І толькі калі які-небудзь мясцовы зламыснік-аблуда напіша канкрэтную заяву ў райаддзел і на яе трэба неяк рэагаваць, робіцца начны рэйд. Самагоншчыкі, якім не пашанцавала, хаваюцца ў лесе. І калі яны паспяваюць прыхапіць з сабою ёмістасці з гарэлкай, міліцыянты (а гэта тыя ж вясковыя хлопцы) “запрагаюцца” самі, пакуль ад пуза не нагоняць гарэлкі. Дык вось напрыканцы, здаволіўшыся, апарат яны не разбіваюць, не рушаць, хіба што для блізіру трохі падзюбаюць сякерай у “кацёл”. Галоўнае ж — міліцыянты забіраюць з сабой “талерку”, сэрца апарата, аднавіць якое ўдасца не хутка. Зрэшты, праз дзень-другі гаспадар апарата “выкупляе” ў міліцыянтаў гэтае “сэрца” за добрую бутлю самагону.

З “талеркі” пара імкнецца ў “халадзільнік” — невялікі чан на адным узроўні, гэта значыць, звысака. Трубачка ў ім завіта ў спіраль, а сам чан запоўнены халоднаю вадою, якую трэба два разы на затор абнаў-

ляць, бо яна награваецца. Гэтую гарачую ваду ашчадна заліваюць у кацёл — меней спатрэбіцца дроў.

У "халадзільніку" пара кандэнсуецца і па той жа трубцы ўніз, у яшчэ адну бочачку пад назваю "венджы", цячэ ўжо самагон. У яе уторкнуты абматаны ватаю жалабок, з якога цурчыць "гатовы прадукт".

Струменьчык павінен быць гэткім жа, як суворая нітка. Калі ён танчэйшы, варта падкінуць дроў да катла. Калі ж цурчыць, як малако з каровінай цыцкі, трэба тэрмінова гэтыя дровы адграбаць. Бывае, што даводзіцца вырываць затычку з сухапарніка, інакш можа так ірвануць — не раўнуючы як атамная бомба...

Спачатку пад струменьчык падстаўляюцца паўлітровыя пляшкі — каб аддзяліць пяршак, самую чыстую гарэлку моцнасцю за 90 градусаў. Яго скарыстоўваюць на лекі і настойкі. Неяк я прывёз слоік першаку ў студэнцкі інтэрнат. Негр, які жыў са мною ў адным пакоі, прынюхаўшыся, усклікнуў:

— О, народный водка!

І папрасіў наліць яму як паболей — цэлую шклянку-"хрушчовік". Ну, каўтай, калі гэтак хочацца... Тамтэйшая "народный водка", мусіць, не мацнейшая, чым піва, таму негр і перакуліў у горла адразу ўвесь "хрушчовік". Ратаваць яго давялося цэлую ноч...

Акурат калі пачынае ісці пяршак, да апарата наведваецца ягоны гаспадар (як быццам носам чуе!). Першую паўлітэрку ён прапускае (у ёй самагон "дзікі"), а другую забірае сабе. Гэта аплата за эксплуатацыю апарата. Тут увогуле і ўдзень, і ўначы аціраюцца-боўтаюцца вясковыя апойкі, аматары "халявы". І кожнаму трэба наліць стограмовік-другі, інакш можа не абрацца бяды — "стукне" ў міліцыю.

Калі пяршак сыходзіць, пад струменьчык падстаўляецца трохлітровы слоік. З аднаго затору атрымліваецца да дзесяці літраў элітнага, узорнага самагону моцнасцю не меней як шэсцьдзесят градусаў.

Затым пачынае цурчэць сівуха. Тут ужо можна падкінуць пад кацёл дроў. Усю сівуху маці аддае бацьку — як "заслужаную ўзнагароду". Таму ён, нягледзячы

на звягу, імкнецца як мага зацягнуць “працэс”, не залівае новы затор, каб мець для сябе добры запас. (Тая сівуха, дарэчы, калі яе падпаліць, яшчэ гарыць сінім полымем, і не менш як два тыдні бацька будзе ў запоі — да тае пары, пакуль сівуха не скончыцца).

У бражніку знізу вырываецца яшчэ адна затычка, і адпрацаваная брага выліваецца ў адстойнік — выкапаную побач яму. Адтуль брага вычэпрваецца вёдрамі, заліваецца ў дзежку ці ў парожнія бітоны. Ёю можна цэлы месяц карміць свіней.

Самагонных баек у народзе ходзіць шмат. Адна з іх нарадзілася на маіх вачах. Міліцыянты па наводцы наведаліся да нашага суседа Музыкі — ён якраз учыніў брагу. Пакуль сам Музыка “загаворваў зубы” міліцыянтам, ягоная жонка Ева паспела выліць брагу у карыты і выпусціла ў двор парасят. Вобшук працягваўся доўга, усё перавярнулі дагары і ў хаце, і ў стопцы, і ў хляве — а нічога нямашака. Збянтэжаныя і расчараваныя міліцыянты накіраваліся ўжо да свайго “козліка”, як раптам адзін з іх скмеціў, што парасяты чамусьці ходзяць па двары зігзагамі ці ўвогуле валяцца з капытоў. Тады і прынюхаліся да “цеста” ў карытах...

Тых лясных апаратаў і таго знакамітага самагону, пра які я распавёў, у вёсцы цяперака няма. Пад час вяселляў, хрэсьбінаў і хаўтураў на сталы выстаўляецца “куплёная” (раней гэта лічылася ганьбай, вяскоўцы аддавалі перавагу “свойскай”). Каб атрымаць вартасны самагон, трэба прыкласці шмат патуг. Тыя, хто не ленаваўся гэта рабіць, даўно састарэлі, а большасцю дык і паўміралі. У вёсцы шмат чужых, прышлых, а моладзь захлынаецца танным “чарнілам”...

Прынамсі, прыстойны самагон, калі дужа пастарацца, у вёсцы можна знайсці. Хто-ніхто ўсё ж трымае “падпольна” невялікі апарацік для ўласных патрэб. Напрыклад, мой сусед цераз вуліцу, трохі старэйшы за мяне, усё неабходнае абсталяванне здолеў прыладкаваць у сваёй стопцы — па перыметру ўздоўж сцен. Неяк жа ўціснуў...

Мае землякі-палешукі спакон веку гналі знакамі-

тую гарэлку, перадавалі ейныя сакрэты з пакалення ў пакаленне. Старадарожскі самагон, без перабольшвання, можна лічыць нацыянальным скарбам, які, на жаль, хутка будзе незваротна страчаны. Дык хай жа застануцца хоць гэтыя ўспаміны жывога сведкі і непасрэднага ўдзельніка таго "працэсу"...

Клятва крывёю

Набліжаюцца летнія канікулы, і сябры-дзевяцікласнікі падбіваюць мяне пайсці на "гулі" ў суседнюю вёску Рухава. Яе яшчэ называюць "Кітаем", бо там шмат моладзі, у кожнай сям'і — па пяць-шэсць дзяцей.

У Рухаве я знаёмлюся з дзяўчынкай, на год маладзейшай за мяне. У яе пульхныя панадныя вусны, чамусьці сумныя шэрыя вочы і паўнаватая, моцна збітая фігурка. У першы ж вечар мы шмат цалуемся, я нават асмельваюся дакрануцца да ёйных не зусім спелых грудзей... Дамаўляемся пра сустрэчу праз тыдзень.

Лета мінае, як адно імгненне. Закаханы, як кажуць, па самае вушы, я ледзь не кожны вечар тупаю сем кіламетраў да Рухава, каб да самай раніцы мілавацца з Кацяй Каўгарэняй. Бывае, хто-небудзь з сяброў пазычае веласіпед, і мне ўдаецца зберагчы час і не натрудзіць ногі.

У Рухаве ёсць толькі васьмігодка, таму давучваюцца "кітайцы" ў нашай вёсцы. Так што восенню я магу сустракацца з Кацяй і ўдзень, і ўначы. Ні раней, ні потым я не пісаў столькі шмат вершаў.

Нашае каханне ўзаемнае і настолькі моцнае, што аднойчы мы клянёмся роўна праз чатыры гады, 29 лістапада, абавязкова пажаніцца. Я прапаноўваю замацаваць клятву пісьмова, прычым крывёю. Каця пагаджаецца.

Дома я доўга разважаю, як жа "здабыць" з сябе кроў (не хапае розуму, каб праткнуць палец іголкай), і ў рэшце рэшт паласую нажом па далоні...

І сваю, і ейную клятвы крывёю я прапаную Каці захоўваць у сябе.

Каця застаецца давучвацца ў дзясятым класе, а я паступаю ва ўніверсітэт. Там столькі забаў і спакус!

Міжволі атрымліваецца, што Каця "вылятае" ў мяне з галавы. І на зімовых канікулах я ўжо да яе не падыходжу, больш таго, заляцаюся да маладзенькай настаўніцы, учарашняй выпускніцы педінстытута, якая акурат і выкладае для Каці фізіку. Уяўляю, як горка маёй былой каханцы на гэтых уроках...

Размова з Кацяй у нас усё ж адбываецца. Яна мімаходзь абмаўляецца, што згубіла нашыя крывавыя клятвы. Дагэтуль, прызнацца шчыра, мяне грызла сумленне за здраду першаму каханню, а тут я нібы хапаюся за саломінку, знаходжу для сябе апраўданне:

— Вось таму, што ты згубіла клятву, я маю маральнае права яе парушыць, — анігадкі даводжу я Каці, а яна скіроўвае долу пакутлівы пагляд...

Мы яшчэ двойчы сустрэнемся ў Мінску, калі яна, скончыўшы вучылішча, стане працаваць на камвольным камбінаце, і я рабіцьму выгляд, што ні ў чым не вінаваты.

Хоць душу і дагэтуль вярэдзіць стрэмка: здрадзіў я не першаму каханню, а самому сабе, уласнай крыві...

На раздарожжы

Вырашаю яшчэ ў восьмым класе: буду журналістам. Фізіка ці алгебра для мяне ўжо не існуюць, засяроджваюся толькі на літаратуры і гісторыі, бо па іх трэба будзе здаваць іспыты на журфак.

Першы ўступны экзамен ва ўніверсітэце акурат па гісторыі. Я разлічваю на цвёрдую пяцёрку, бо ўвесь падручнік вывучыў ледзь не назубок.

Выкладчык, які прымае экзамен, не падабаецца мне адразу, нават знешне: ненатуральна рыжыя валасы на галаве, якія ніяк не стасуюцца з сівымі вусамі, халодны, шкляны позірк... Мусіць, нашая непрыязнасць узаемная. (Яно і сапраўды бывае: толькі пазнаёмішся з чалавекам, яшчэ словам з ім не перакінуўся, а ўжо чамусьці разумееш, што ён — "не твойго поля ягада"

і стасункаў з ім не атрымаецца).

Я як след адказваю на пытанні па білеце, аднак экзаменатару выяўна не хочацца ставіць мне пяцёрку, і ён пачынае задаваць дадатковыя, “ганяць” па дробязях. Паказваю дасведчанасць і тут, пакуль ён не пытаецца, на якім востраве адмірал Фёдар Ушакоў браў крэпасць у нейкім там годзе. Цікава, што і гэта я ведаю, аднак (ад хвалявання з усімі так здараецца), востраў на імгненне вылятае з галавы. Адно толькі і кажу:

— Назва вострава — з пяці літар. Першая “к”, апошняя — “у”...

— Мы што тут, крыжаванкі разгадваем? — раз’юшана падхопліваецца з месца выкладчык. — Гэты востраў называецца Корфу!

І задавальненнем, нават з асалодаю ставіць мне трояк...

Здаваць іспыты далей амаль няма сэнсу: па конкурсе я ўсё адно не прайду. На апошнім экзамене, па беларускай літаратуры, я па-заліхвацку зарыфмоўваю адказы, і Іван Іванавіч Сачанка, які сядзіць насупраць і трымае маю “залікоўку”, са шкадобаю кажа:

— Было б у мяне права — паставіў бы табе шасцёрку. А інакш шанцаў няма...

Для паступлення на журфак мне акурат і не хапае аднаго бала.

У апошні раз іду на факультэт, каб забраць свае дакументы. У прыёмнай камісіі мне кажуць, што іх забраў дэкан Рыгор Васільевіч Булацкі і што ён хоча са мною пабачыцца.

Рыгор Васільевіч прапануе мне прысесці, сам жа безупынна тупае па другі бок стала. На ім, на гэтым стале, я заўважаю свой агульны сшытак з пяццю дзесяткамі надрукаваных у газетах і часопісах вершаў, цэлы стос маіх дыпломаў і грамат...

Нашая размова доўжыцца амаль гадзіну. Дэкан мяне заспакойвае, даводзіць, што нічога страшнага не здарылася і ў наступным годзе можна зрабіць яшчэ адну спробу. Расчулены, я хачу забраць свае паперы з яго-нага стала, але Рыгор Васільевіч супыняе:

— Пачакайце, хай яны пабудуць у мяне...

Дамоў вяртаюся прыгнечаны і знясілены. Прадчуваю, як будуць злараднічаць мае нядобразычліўцы і некаторыя настаўнікі з-за таго, што “Цяцерчын Сашка ўсё ж не паступіў!” Не магу ўявіць, куды паткнуся восенню.

А акурат 31 жніўня мне прыходзіць выклік на вучобу ва ўніверсітэт.

Толькі праз месяц-другі даведваюся, што дэкан Рыгор Булацкі пасля майго ад’езду на сходзе ўсіх выкладчыкаў факультэта будзе палымяна пераконваць, што Усеню трэба абавязкова залічыць на вучобу, а затым з маімі вершамі і дыпломамі пойдзе да рэктара ўніверсітэта Сікорскага і будзе даводзіць яму тое ж самае...

У якім кірунку пайшло б маё жыццё, калі б тады не прынялі на журфак? Стаў бы інструктарам аддзела фізкультуры і спорту райвыканкама, куды напрыканцы лета мяне ўжо запрашалі? Ад дэпрэсіі і безвыходнасці смактаў бы “чарніла” з мясцовымі апойкамі? Цяжка сказаць. Ва ўсякім разе гэтыя радкі я, мусіць, не пісаў бы...

Вельмі часта нашыя лёсы залежаць ад іншых, зусім староннніх людзей. Вось неўпадабаў мяне гісторык, які прымаў экзамены, і прадвызначыў для мяне адзін шлях. Парупіўся Рыгор Булацкі — і шлях ужо зусім іншы.

Апошнім часам задумваюся: а мусіць жа, і сам я ўжо вызначаю нечыя шляхі. І ці заўсёды ў мяне стае мудрасці і спагады да старонняга чалавека?..

Без віны вінаваты

Выпраўляючы на вучобу, бацькі даюць мне ў дарогу ўсяго дзесяць рублёў. Больш у іх проста няма, а каб у некага пазычыць, не стае часу: вячэрнім аўтобусам трэба ехаць у Мінск.

Ні інтэрната, ні стыпендыі мне, вядома ж, не даюць. Ну і як пражыць на тыя дзесяць рублёў? Разам з гэткім жа бедаком Вячаславам Наздрыным-Платніцкім, з якім

сышліся яшчэ пад час іспытаў, шукаем прытулак у гаспадароў амаль што вясковых хацінак за чыгуначным вакзалам. Мажная кабеціна, якая ледзь валюхаецца па двары, за невялікія грошы прапануе месца на гарышчы. Калі ўзбіраемся туды па крутой металічнай лесвіцы, каб пазнаёміцца з будучым жытлом, Слава на поўным сур'ёзе кажа:

— Будзем лезці п'янымі — пераломім рэбры.

Дзякаваць богу, піць нам не выпадае: як і ўсе першакурснікі, вечарамі "грызём" свае канспекты. Дый няма за што купляць тыя напоі.

Праз два тыдні, згаладалы, набіраюся смеласці і заходжу ў кабінет да намесніка дэкана, прашу даць мне хоць што-небудзь: ці інтэрнат, ці стыпендыю. Ён ускоквае з крэсла і злосна лаецца:

— Мы цябе прынялі па-за конкурсам, а ты яшчэ нешта патрабуеш! Прэч адсюль!

Месца ў інтэрнаце я ўсё ж атрымліваю. Старшыня факультэцкага прафкама Лёня Ракавец — мой зямляк, з недалёкай вёскі Палажэвічы. Цішком, без мітусні ён выпісвае для мяне ордэр...

Праз месяц на агульнафакультэцкім сходзе абмяркоўваецца жыццё ў інтэрнаце. Справаздачу робіць старшыня так званага студгарадка старшакурснік Саша Піндрас. Ён трохі адрузлы, увесь нейкі круглы, таму мае мянушку Глобус. Да яго звяртаецца нехта з выкладчыкаў:

— Кажуць, што ў інтэрнаце — суцэльнае п'янства. Назавіце прозвішчы студэнтаў, якія злоўжываюць найболей.

Глобус перамінаецца з нагі на нагу, нешта мармыча сабе пад нос. Яму няёмка кагосьці падстаўляць, тым болей што ўсе адчайныя жлукты — ягоныя аднакурснікі, дый сам ён, так бы мовіць, не прасыхае. Нарэшце Глобус выціскае з сябе тры прозвішчы, і сярод іх... маё. Ад нечаканасці і такога нахабства ў мяне проста адымае мову, я каўтаю ртом паветра і не магу нічога запярэчыць. А я ж не толькі "не бяру і ў рот" — нават да тытуню яшчэ не паспеў прызвычаіцца. Узорны студэнт.

Няўцямныя позіркі выкладчыкаў, тым лікам і Булацкага, факусуюцца на маёй асобе, і я ў іх чытаю: “Ці ж варта было змагацца, каб мець на факультэце яшчэ аднаго апойка?”

У інтэрнаце вылоўліваю Глобуса з рашучым намерам даць яму ў рыла. А ён ужо і так выглядае, як пабіты сабака, сарамліва адводзіць убок пагляд, баязліва засланяецца рукою. Мая лютасць чамусьці сыходзіць на нішто.

— Але ж чаму ты назваў менавіта маё прозвішча? — у рэшце рэшт пытаюся ў Глобуса.

— Не сваіх жа сяброў закладваць, — ужо заспакоены тым, што экзекуцыі не будзе, тлумачыць ён. — А іншых першакурснікаў я проста не ведаю...

Што праўда, то праўда: маё прозвішча ўжо на слыху. Вершы ў насценгазетах, удзел у мастацкай самадзейнасці...

Пасля таго сходу ў насценнай газеце факультэта нам, “траім апойкам”, выказваецца ганьба. Ды каб жа на гэтым усё і скончылася! Яшчэ два-тры гады, пакуль сам не стану старшакурснікам, маё прозвішча па інерцыі будзе паласкацца на розных сходах у згадках пра самых запойных студэнтаў, хоць я “адстойваю гонар факультэта” амаль ва ўсіх спартыўных спаборніцтвах, што з п’янствам ніяк не стасуецца...

Нялёгка адмыцца ад бруду, тым болей, калі ён уяўны, незаслужаны. Лепей ужо сапраўды хадзіць брудным...

Праверка

У інтэрнаце мяне падсяляюць да гэткіх жа першакурснікаў Адама Ліпскага і Міколы Курганскага. Яны старэйшыя за мяне, ужо адслужылі ў арміі, скончылі падрыхтоўчае аддзяленне.

Вярнуўшыся з заняткаў трохі раней, заўважаю на падаконніку гару капеек. Ніякага значэння гэтаму не прыдаю. А капейкі ляжаць і дзень, і другі, і трэці...

Пазней Адам і Мікола прызнаюцца, што гэткім чынам правяралі мяне на зладзеяватасць і кожную раніцу пералічвалі тыя капейкі. Лепей бы яны гэта не казалі, бо ў мяне надоўга застанецца адчуванне, што плюнулі ў душу...

Кожнага з нас падманвалі і абкрадвалі знаёмыя ці партнёры. І нічога не паробіш: каб зараней вылічыць усіх зламыснікаў, ніякіх "капеек" не хопіць.

Вывіх

На першых занятках па фізкультуры першакурснікі здаюць нарматывы: бег, скачкі, кідкі-штуршкі... Для мяне ўсё гэта семечкі: яшчэ ў школе у якіх толькі відах спорту я не паспрабаваў свае сілы.

Хіба, можа, не скакаў з парашутам ды не адзначыўся ў бабслеі (зрэшты, з гары на санках усё ж катаўся).

Калі даходзіць чарга да кап'я, якога дагэтуль ніколі не трымаў у руках, шпурляю яго ажно на пяцьдзясят метраў. Выкладчык фізкультуры, майстар спорту акурат па кіданні кап'я, прапануе мне запісацца ў ягоную секцыю. Алімпійскага медаля не абяцае, бо для гэтага варта было б распачынаць трэніроўкі нашмат раней, але да майстра спорту можна дацягнуцца. Ягоную прапанову я адхіляю, бо мяне дужа вабіць секцыя самба. Уяўляю, як прыеду ў вёску і паказвацьму сваім сябрам "прыёмчыкі"...

Заняткі секцыі самба праходзяць у тым жа будынку, дзе месціцца журфак, толькі на другім паверсе. На дыване цесна, таму што бараемся мы ў адным кагале: разраднікі і навічкі, "мухачы" і цяжкавагавікі.

Мне трапляецца не вельмі спрытны спарынг-партнёр, я кідаю яго цераз плячо, наваліўшыся, левай рукой абхопліваю ягоную шыю, а правую выстаўляю ўбок — так выконваецца страхоўка. Раптам цела цяжкавагавіка, якому зрабілі падсечку, абрушваеца на гэтую выцягнутую руку. Ад болю я, здаецца, нават трачу прытомнасць, а мой партнёр, адчуўшы слабіну, перахоплівае тую ж руку і выконвае на ёй болевы прыём...

“Хуткая дапамога” вязе мяне ў бальніцу, дзе два мужыкі ў белых халатах спрабаюць уставіць вывіхнутую лапатку на месца, аднак ім гэта ніяк не ўдаецца, бо мне вельмі баліць і я міжволі супраціўляюся як мага. А сілы ў мяне — будзь-будзь.

Нарэшце дактары здаюцца і прыходзяць да высновы, што без глыбокага наркозу тут не абысціся. На мой твар накладваецца кіслародная падушка...

Калі ачуньваю, мне робяць павязку “дзізо” (бач ты, дагэтуль памятаю, як яна называецца) і папярэджваюць, што насіць яе трэба ажно тры тыдні. Як толькі гэты тэрмін сыходзіць, я іду на стадыён, заціснуты паміж універсітэцкімі інтэрнатамі, каб пагуляць у футбол. І трэба ж быць такім бязмозглым — займаю месца ў варотах. Пасля моцнага ўдару мяч трапляе ў маю выцягнутую і не зусім далечаную руку, пасля чаго яна амаль перакідваецца за спіну... Зноў “хуткая”, зноў наркоз.

З гэтага часу вывіх становіцца хранічным, і дапамагчы мне можа толькі аперацыя. Але ж, як кажуць, не з маім шчасцем дый атрымаць такі шанец...

Плячо “выскоквае” пры любым няўдалым руху, нават тады, калі, гуляючы ў футбол, залішне рэзка махну рукою. Гэтак адбываецца і на вайсковых зборах. Якія ў арміі лекары — даводзіць не трэба. Дадаткам жа рука робіць чарговы “выбрык” надвячоркам. У медпункце дзяжурыць толькі п’яны прапаршчык. Ён кліча на падмогу гэткага ж асалавелага паплечніка, і яны ўдваіх без аніякага наркозу круцяць маю руку тудысюды. У лапатцы нешта храбусціць і шчоўкае, а я крычу, як недарэзаны парсюк. Прапаршчыкі тройчы вывіхваюць маю руку і столькі ж разоў ставяць яе на месца...

Пасля гэтага я раблю канчатковую выснову, што са спортам трэба “завязваць”: без правае рукі можна гуляць хіба што ў шахматы.

Здавалася б, толькі тае бяды — звычайны вывіх. Аднак пасля яго вывіх зрабіла ўсё маё жыццё: адрокшыся ад спорту, я пачаў курыць і адруз.

Сексуальны іспыт

З вывіхам звязана і яшчэ адна мая прыгода.

8 мая, напярэдадні свята Перамогі, мы гуляем у футбол, і мая правая рука робіць чарговы “выбрык”. “Хуткая” забірае мяне са стадыёна ў чым стаяў — у трыко і кедах. Не памятаю ўжо, у якую паліклініку вязуць, бо я, першакурснік, горад пакуль што ведаю дрэнна. Здаецца, некуды ў Серабранку.

Ці таму, што ўжо звечарэла, ці з-за таго, што заўтра свята, калідоры ў паліклініцы пустыя, нямашака нават заўсёдных пенсіянераў.

Пад наркозам, як зазвычай, мне ўстаўляюць на месца руку, застаецца толькі накласці павязку “дзізо”. Высокая, мажная, паўнагрудая медсястра вядзе мяне ў асобны кабінет. Я сяджу ў крэсле, а яна, абмотваючы бінтамі, схіляецца да мяне і туліцца так шчыльна, што ейныя голыя цыцкі-кумпякі не даюць дыхаць. Зрэшты, мне ўсё ж удаецца ўнюхаць каньячны водар. Прыгадваю, што і два маладыя доктары, якія надзвычай хутка выправілі маю руку, былі задужа вясёлымі.

Медсястра сапе, быццам круціць бінты — задужа цяжкая праца, і нечакана выдыхае:

— Ты сёння сексуальна не заклапочаны?

Думкі мае скіраваны на што заўгодна, толькі не на секс. Яшчэ не адышоў ад наркозу, успацелы, брудны... А галоўнае — раптам яскрава ўяўляю, як я, хударлявы шпінгалет, ды яшчэ з забінтаванаю да грудзей рукою, буду “ўвіхацца” каля гэтай магутнай кабеціны, на дзве галавы за мяне вышэйшай і, мусіць жа, спрактыкаванай у гэтай справе, бо на выгляд ёй недзе за трыццаць...

У думках ліхаманкава шукаю зачэпку, каб пазбегнуць над сабою гвалту.

— Ведаеце, я вельмі галодны...

Медсястра заспакойвае:

— Дык у нас жа тут і каўбаса ёсць, і што-кольвеч выпіць знойдзецца...

Гэтае “ў нас” яшчэ болей наганяе на мяне страху. У

хваравітых мазгах нараджаецца фантастычнае мроіва. Тут што, цэлы бардэль? Медыкі пад час начнога дзяжурства забаўляюцца "групавухай"? І мне прапануецца ў ёй паўдзельнічаць? А я ж не маю ў гэтым ніякага досведу і вопыту...

— Я ж пасля футбола ўвесь у гразі... — знаходжу новы аргумент.

— Нічога страшнага. Душ у паліклініцы таксама ёсць, — непарушна адказвае медсястра, а ейная рука слізгае ў мае штаны...

У гэтую хвіліну медсястру кліча мужчынскі голас з калідора. Яна з выяўнай незадаволенасцю крывіць твар, аднак жа адгукаецца на покліч: мусіць, гэта ейны начальнік.

— Не хвалюйся, я хутка, — кідае медсястра, перш чым зачыніць за сабою дзверы.

Ачумелы, я сяджу да тае пары, пакуль чуваць "цокцок", што на калідоры выбівае сваімі вострымі абцасікамі медсястра. Затым падхопліваюся з крэсла і куляй вылятаю з кабінета. Бягу не да ліфта (там жа яшчэ трэба чакаць!), а адразу да лесвіцы. За мною шлейфам цягнецца стужка бінту ад няскончанай павязкі "дзізо"...

...Эх, быў бы я тады хаця б трэцякурснікам!

Забег

На агульнаўніверсітэцкіх спаборніцтвах мне, першакурсніку, даручана "абараняць гонар журфака" — бегчы стомятроўку. Усяго спрынтараў дванаццаць, па аднаму з кожнага факультэта, таму ладзяцца два забегі. У першы трапляюць мацнейшыя, амаль прафесіяналы. Ні ў кога няма сумневу, што пераможа Лунёў (во, і цяпер памятаю прозвішча), бо ён майстар спорту, выступае нават ва ўсесаюзных чэмпіянатах.

У другі забег ставяць "ашмёткі", нікому не вядомых бегуноў, якія дагэтуль нічым сябе не праявілі. Зразумела, што ў гэтую кагорту трапляю і я.

Ашмёткі не ашмёткі, але ўсе мае сапернікі апрануты ў належную амуніцыю: майкі, трусы, красоўкі. Перад

стартам яны размінаюцца, цярэбяць свае сцёгны, дрыгаюць нагамі, круцяць шыямі.

Я стаю збоку, не выраблючы нічога падобнага, і толькі кавалак сукна з нумарам на грудзях выдае мяне як удзельніка забегу. Мне проста вельмі сорамна дачасна паказвацца на людзі. Ні майкі, ні трусоў, ні красовак на мне нямашака. Я апрануты ў злінялае трыко, якое бацькі купілі яшчэ ў дзевятым класе, а на нагах — кеды. Раз-пораз лаўлю на сабе насмешлівыя, пагардлівыя позіркі сапернікаў...

Як і варта было чакаць, мяне ставяць на крайнюю, самую нязручную дарожку. І вось старт...

Да фінішу прыбягаю першым. Вынік — адзінаццаць з паловай секунд, што для мяне — асабісты рэкорд. Дый увогуле вельмі прыстойны рэзультат, ён нават лепшы, чым у некаторых з першага забегу...

Як жа мне ўдалося ўсіх апярэдзіць? Што ж гэтак гнала да фінішу? У мяне тады было адчуванне, што бягу я не за факультэт, не за сябе, а за ўсю вось гэткую ж вясковую галоту, за ўсіх хлапцоў-"калгаснікаў", якіх прырода надзяліла здольнасцямі і талентамі, а лёс не даў магчымасці іх рэалізаваць.

Выпрабаванне, якога не было

Любошчы са згаданай "маладой настаўніцай" захапляюць мяне цалкам. Анягож: я, можна сказаць, зусім яшчэ смаркач, а яна — спрактыкаваная, загартаваная і разбэшчаная нядаўнім студэнцкім жыццём маладзіца. У вёсцы для яе нямашака дастойных кавалераў, і, мусіць, толькі з-за таго Аня кінула на мяне вока. Дамоў я ўжо наведваюся амаль кожную суботу, каб "задушыць у абдымках" ужо па-даросламу сапраўднае, як мне здаецца, каханне.

Доўжыцца ўсё гэта не меней як паўтара года. Пэўна, там, у закінутай глушы, далёкай ад "цывілізацыі", для Ані мае візіты, як "светлы промень у цёмным царстве". У мяне ж, зацягнутага ў бурлівы вір студэнцкага жыцця, усё радзей узнікае прага да ейнае пяшчоты...

Паступова, спакваля, без аніякай істэрыкі і ўзаемных папрокаў нашыя адносіны сыходзяць на нішто.

Праз нейкі час даходзяць чуткі, што Аніным кавалерам стаў мой аднагодак Борыкаў Грыша, аднак іхняя сувязь чамусьці не надта працяглая.

А затым прыходзіць і зусім жахлівая вестка. Ні з таго ні з сяго Аню паралізавала на адзін бок, яна змушана пакінуць школу і цяпер недзе жыве разам з маці, якая даглядае дачку-калеку...

А што было б, калі б гэтае няшчасце здарылася ў разгар нашага кахання? Задумваючыся над гэтым, я цешыў сябе ўласнай "высакароднасцю": маўляў, ніколі не пакінуў бы ў бядзе сваю каханку, магчыма, нават з ёю пабраўся б. Аднак, на ганьбу і сорам, недзе ў глыбіні душы, можа, нават падсвядома дзякаваў Богу за тое, што ён не паслаў мне такое выпрабаванне...

Пляма

Напрыканцы першага курса "паэтычная тройка" — Леанід Пранчак, Тадэвуш Чарнавус і я — раз-пораз пачынаем наведвацца на філфак, каб паўдзельнічаць у "пасядзелках" літаб'яднання "Узлёт". Кіруе ім прафесар і знакаміты паэт Алег Антонавіч Лойка.

На чарговым пасяджэнні Алег Антонавіч паведамляе, што мяркуецца выдаць зборнік вершаў сяброў літаб'яднання, і няхай кожны з нас паспрабуе прыдумаць ягоную назву. У адным з маіх вершаў ёсць радкі: "Трапяткія, як рэкі, рукі, агнявыя вусны, як вёсны". Усе мы маладыя, большасцю закаханыя, вось я і прапаную для зборніка назву — "Вусны і вёсны". Назва бракуецца, вырашана пакінуць толькі адно слова — "Вёсны". (Цікава, што праз дзясятак гадоў наступны зборнік літаб'яднання "Узлёт" будзе мець назву "Вусны").

Пачынаецца адбор і абмеркаванне лепшых вершаў для зборніка. Калі чарга даходзіць да твораў Віктара Стрыжака, у аўдыторыі нараджаецца лёгкі ўздым.

У студэнцкім асяродку асоба Віктара Стрыжака дужа адметная. Пра ягоныя амурныя подзвігі ходзяць леген-

ды. Дзеўкі яд яго млеюць (а на філфаку іх — як курэй на седале).

Аднак зусім не з-за гэтага равеснікі-паэты ставяцца да яго з асаблівым піетэтам. Віктар піша цудоўныя вершы. Мускулістыя, вобразныя, амаль афарыстычныя радкі адразу запамінаюцца і гучаць на вечарынах з розных вуснаў: “А грудзі пахнуць грушамі і завяззю грахоў...”, “Твае саромеюцца грудзі у вочы мне глядзець...” А вось гэтыя словы з верша “На магіле бацькі” заўсёды згадваюцца мне і цяпер, калі наведваю родныя могілкі: “І чамусьці так хочацца ціўкнуць птушанём, што не ўмее лятаць...”

Лірычны герой Віктара Стрыжака ніяк не стасуецца з ягонай існасцю ў будзённым жыцці. Безапеляцыйны, напорысты, а часам нават і грубы. Кажуць, што і Рыгора Барадуліна, нашмат старэйшага за сябе, ён называе проста Рыгорам ці Грышай і звяртаецца да яго “на ты”. З Віктарм вельмі цяжка зносіцца, падтрымліваць размову. Магчыма, таму мы так і не зблізжаемся, хоць Стрыжак часцяком заходзіць у наш пакой, да Міколы Курганскага, з якім сябруе.

Пазней Віктара Стрыжака мне нагадае Анатоль Сыс.

Пад час таго абмеркавання твораў для калектыўнага зборніка Алег Лойка, вельмі інтэлігентны, мяккі, тактоўны чалавек, робіць нейкія заўвагі па адным з вершаў Віктара Стрыжака. Увогуле верш неблагі, нават адмысловы. Мне і цяпер згадваюцца такія радкі (у зборнік верш не ўвайшоў, таму цытую па памяці): “...Крамсаю не са зла жывот зялёны возера сцізорыкам вясла”. Мусіць жа, заўвагі Алега Антонавіча слушныя, дый дробязныя, можна ўсё лёгка паправіць, аднак Стрыжак нечакана ўзрываецца і кідае ў бок Лойкі крыўдныя, зневажальныя словы:

— Некаторыя выдалі па пятнаццаць кніг, а пісаць так і не навучыліся. Цяпер, во, іншых вучаць...

Усе гэта чуюць, усім няёмка, і ўсе замаўкаюць. Нічога не кажа ў адказ і Алег Антонавіч, хоць яго, вядомага і таленавітага паэта, па ўсім бачна, гэтыя словы глыбока раняць. Лойка тактоўна робіць выгляд, што нічога не

здарылася, і пераводзіць размову ў іншае рэчышча...

Лепей за ўсё чытаць нечыя творы, не ведаючы аўтара асабіста. Тады ўражанне будзе светлым, нічым не заплямленым.

Знойдзеш адно — страціш другое

Перад тым, як разысціся, кожны з нас напаследак чытае свой самы адметны (як ён лічыць) ці проста апошні твор. Я акурат учора напісаў верш "Ікона". Мне самому ён вельмі падабаецца, зроблены бездакорна, да таго ж — "ідэалагічна вывераны". Апошняе, мне здаецца, асабліва "ляжа на душу" Алегу Лойку, бо ён, як-ніяк, савецкі прафесар, праваднік адпаведнай ідэалогіі. Выхожду наперад і чытаю:

Ну што з малога?
Я ведаў цвёрда:
Любога бога
Пашлю да чорта.

І з грэхам-смехам —
Маной не купіш! —
Паказваў смела
Іконе кукіш.

І плач па хаце
Пускаў гарэза —
Злавала маці,
Рука гарэла...

Багі аднойчы
Не сцярпелі:
Над хатай ноччу —
Чырвоны певень...

Яна ўцалела,
Ікона тая.

Шаптаў нясмела
Дзядок:
— Святая...

А мне хоць кайся...
Ды я, гарэза:
— Згарыць! Чакай жа!
Яна з жалеза...

Прачытаўшы, я з нецярплівасцю чакаю пахвалы ад Алега Антонавіча, але ён чамусьці злёгку крывіць твар і нічога не кажа. Мне зразумела, што верш яму не спадабаўся. І я ніяк не магу ўцяміць — чаму.

Нешта падобнае адбываецца нашмат пазней, калі я працавацьму адказным сакратаром у старадарожскай райгазеце "Поступ Кастрычніка" і мяне запросяць у Каралішчавічы — на семінар для маладых творцаў. Рыгор Барадулін таксама прапануе кожнаму з паэтаў пачытаць адзін твор, напісаны апошнім часам. У мяне акурат ёсць кароценькі верш "Сюжэт", зноў жа "ідэалагічна вывераны":

Дзіва ці не дзіва?
На грудзях медаль,
А рука адзіная
Просіць:
— Дай!

Вочы па-сабачы
Моляць:
— Кінь!
На руцэ як бачыш —
Медзякі.

На далоні важка,
Палічыў.
— Нашкрабецца пляшка,
Закусіць бы чым...

Твар ссінела-цёмны,
На грудзях —
Ці медаль пацёрты,
Ці мядзяк...

На маё здзіўленне, Рыгор Іванавіч зганьбіць гэты верш, нават нічога не патлумачыўшы...

Калі я ўжо пасталею, дык пагаджуся і з Алегам Лойкам, і з Рыгорам Барадуліным.

У маладосці ёсць жаданне, ёсць імпэт, каб пісаць вершы, але не стае мудрасці. На схіле жыцця прыходзіць мудрасць, але знікае запал, прападае ўзнёсласць... Вершаў я болей не пішу.

Грэх

Пад час савецкіх святаў нас, студэнтаў, прымушаюць удзельнічаць у дэманстрацыях. Тым, хто жыве ў горадзе, гэта не ў напругу. А для былых вяскоўцаў — проста трагедыя. Прападае магчымасць лішні раз наведаць родныя мясціны, дапамагчы бацькам пасадзіць соткі ці выбраць бульбу.

Я таксама ўсёю душою прырос да сваёй Пасекі, сумую па ёй, а першыя паўгода вучобы начамі дык нават і плачу...

Ад дэманстрацыі можна "адмазацца". Напярэдадні яе з выяўным разлікам факультэт неведваюць дактары. Той, хто здасць кроў, на тры дні вызваляецца ад заняткаў і розных мерапрыемстваў. Каб атрымаць адпаведную паперчыну і на свята з'ехаць у вёску, студэнты ідуць да дактароў натоўпам.

Мне здаваць кроў нельга, бо ў дзяцінстве перахварэў жаўтухай. Я з зайздрасцю пазіраю на аднакурснікаў, і ад самоты сэрца сапраўды абліваецца той самаю крывёю, якая нікому не патрэбна.

Туга становіцца невыцерпнай, і я, у рэшце рэшт, прыладкоўваюся ў чаргу наваспечаных донараў...

— На Боткіна хварэлі? — пытаецца пульхнацелая медсястра ў гадах, перш чым прапанаваць мне легчы на канапу.

— Не... — з высілкай выціскаю з сябе.

У вёску я трапляю. Аднак паездка атрымліваецца не дужа радаснай, бо ўвесь час вярэдзіць думка пра мой падман. І нават не падман, а грэх. Маю хворую кроў, пэўна ж, пераліюць іншаму чалавеку, і ён таксама захварэе...

Амаль цэлы год дакараю сябе, не даюць спакою згрызоты, пакуль на вочы не трапляецца заметка ў газеце. Дасведчы доктар, адказваючы на пытанне чытача, распавядае, што ўся донарская кроў абавязкова правяраецца на наяўнасць захворванняў. Я з палёгкаю ўздыхаю: значыць, маю кроў забракавалі, і нікому яна не нашкодзіць...

Здавалася б, выкінь, нарэшце, з галавы ўсе згрызоты і пакуты. Але ж чамусьці не пакідаюць яны мяне да гэтага часу. Грэх — гэта не толькі ганебны ўчынак перад чалавекам ці Богам. Ён, грэх, здзейснены нават тады, калі не прынёс нікому шкоды, але ты пра яго проста падумаў...

Сторублёўка

Выкладчыкі журфака ўхваляюць, калі студэнты друкуюцца ў газетах ці часопісах: практыка — крытэрый ісціны. Той ісціны, што ты не выпадкова трапіў на факультэт, і пасля вучобы станеш не ідэолагам ці “сакратуткай”, а сапраўды пісацьмеш.

Апрача таго, друкуючыся, можна атрымаць ганарар, такі-сякі дадатак да стыпендыі. Для мяне гэта асабліва актуальна, бо ад бацькоў дапамогі чакаць не даводзіцца, хіба што салам ды гароднінай. Таму я шастаю па рэдакцыях — ад “Физкультурника Белоруссии” да “Мінскай праўды”.

Нeяк мне выпадае проста шалёнае шчасце. Не памятаю ўжо, з якога выдання, атрымліваю ажно сто рублёў — гэта дзве з паловаю стыпендыі. І што самае адметнае, на пошце мне выдаюць грошы адной купюрай, якой я не толькі ніколі не трымаў у руках, але нават і не бачыў.

Зрэшты, і для большасці маіх сяброў такая банкнота — амаль што багацце Крэза. Таму я нашу сторублёўку ў нагруднай кішэні сарочкі і зрэдчас з гонарам дэманструю яе аднакурснікам.

У трамваі ці тралейбусе заўсёды езджу “зайцам” і ніколі не хвалююся. Калі ж кантралёр спрабуе мяне аштрафаваць, соўгаю яму сторублёўку, і ён разгублена лыпае вачыма, бо на здачу не хапае грошай.

Так не хочацца развітвацца з купюрай, што я, не маючы іншых сродкаў, тыдзень хаджу амаль галодным. Раніцай і ўдзень — кавалак хлеба, пасыпаны соллю, вечарам — гарбата. А той, у каго ў кішэні ёсць усяго адзін-два рублі, бесшабашна шыбуе ў студэнцкую сталоўку.

У рэшце рэшт змушаны размяняць купюру, каб не адкінуць капыты...

Пазней, калі ўжо буду “сядзець на кучы грошай”, заўсёды прыгадвацьму тую сторублёўку і не мецьму жадобы захаваць гэтую кучу цалюткай. Той, для каго грошы становяцца самамэтай, — самы бедны чалавек.

Лішні нулік

Неўзабаве Слава Наздрын-Платніцкі перабіраецца ў інтэрнат, і мы жывём з ім у адным пакоі. Ягоныя бацькі таксама вяскоўцы, жывуць у Столінскім раёне і маюць чацвярых дзяцей. Таму на іхнюю помач Славе, як і мне, спадзявацца не выпадае. Дадаткам жа з газетамі ён супрацоўнічае мала і ганарары атрымлівае гады ў рады.

І калі на стале ў інтэрнацкай вахцёркі з'яўляецца квіток на 14 рублёў менавіта для Славы, першымі яго заўважаюць Андрэй Мазанік і Віця Чарнушэнка, суседзі па пакоі. Слава недзе снаўдаецца ў горадзе, і некаму з нас узбрыдае ў галаву над ім пажартаваць. Мы акуратна ўпісваем у квіток нулік...

Трымаючы квіток, Слава ледзь не захлынаецца ад шчасця: на 140 рублёў можна жыць як у Бога за пазухай. І пры гэтым ён нават не задумваецца, з якое ласкі

нейкая газета выпісала яму такі шалёны ганарар.

— З мяне — скрыня піва! — на радасцях абяцае Слава.

— Дык бяжы хутчэй на пошту, бо яна праз паўгадзіны зачыняецца! — хаваючы ў рукавах усмешкі, прыспешваем мы і, калі Слава знікае за дзвярыма, хапаемся за жываты, уяўляючы, якая сцэна разыграецца на пошце.

А сцэна сапраўды цікавая. Атрымаўшы з акенца 14 рублёў, Слава доўга-доўга пазірае на іх і, нарэшце, вымаўляе:

— А астатнія?

— Я аддала вам усё да капейкі, — непарушна адказвае касірка.

— Ды вы ж зірніце, якая лічба напісана на квітку! — рушыць у наступ Слава.

Касірка цярэбіць квіток у руках, звярае са сваім.

— Нехта над вамі пажартаваў...

— Якія жарты! Аддавайце мае грошы!

Яшчэ дзесяць хвілін Слава ваюе з паштарамі, спрабуючы давесці ім “сваю праўду”, бо ніяк не можа пагадзіцца з тым, што такое блізкае шчасце раптам выслізнула з рук...

Калі Слава вяртаецца ў інтэрнат, мы сустракаем яго дружным рогатам, але, згледзеўшы ягоны счарнелы твар і сцятыя вусны, раптоўна замаўкаем.

Слава не размаўляе з намі два дні (болей між студэнтамі не бывае). А пра “ўдалы жарт” мы ніколі яму не нагадваем.

Жарты павінны быць у радасць абодвум бакам. А калі яны некаму прыносяць боль, гэта ўжо здзекі.

Апошні рубеж

Дзе б ні быў, першым чынам стараюся патрапіць у мясцовую кнігарню. І калі наш трэці курс пасылаюць “на бульбу” ў Клімавіцкі раён, знаходжу вольную часіну і наведваюся ў райцэнтр.

У кнігарні мяне найперад вабіць паліца з паэтыч-

нымі зборнікамі. Перабіраю іх у руках і раптам заўважаю на апошніх старонках вокладак штамп: “Пераацэнена. Кошт 1 капейка”. Літаральна на ўсіх кнігах! А іх каля сотні: Купала, Багдановіч, Танк, Лужанін...

— Чаму вы гэта зрабілі? — няўцямна пытаюся ў прадаўца.

— А беларускую паэзію ўсё адно ніхто не купляе, — абыякава адказвае жанчына. — Я прапаноўвала ўвогуле здаць гэтыя кнігі ў макулатуру, дык сказалі, што нельга...

Мне чамусьці робіцца вельмі сорамна, я дастаю з кішэні апошні пакамечаны рубель і забіраю з паліцы “ўсю беларускую паэзію”, хоць яны, гэтыя зборнікі, у маёй асабістай бібліятэцы ўжо ёсць.

Для мяне з радасцю загортваюць набытыя кнігі ў вялізны пачак, і пакуль дабіраюся да вёскі, нараджаюцца радкі:

Уцанёныя зборнікі.
Па капейцы — адзін.
Не кідаюцца з бойкамі,
І нікому не ўздзіў.
З беларускімі вершамі
Кнігі выслалі стол.
І ніхто не павернецца,
Не падыдзе ніхто.
Дзе ж ты, попыту водгулле?
Вось апошні рубеж...
За паэзію ўвогуле
Ці наскрэбці рубель?..

Пазней, калі пасталею і трохі набяруся розуму, за тыя радкі мне будзе гэтак жа сорамна, як і за жудаснае відовішча ў клімавіцкай кнігарні. Я ўцямлю, што паэзія тут ні пры чым, бо наш Багдановіч не меней таленавіты за таго ж Ясеніна. Ужо тады, пры камуністах, улада ставілася да беларускай мовы як да непаўнавартай, “мужыцкай”. Адпаведнае даводзілася і народу. А што ўжо казаць пра сучаснае становішча... Мова зусім затаптаная ў гной, таму беларусы, не чытаючы нічога беларускага, шчыра вераць свайму правадыру, які

сцвярджае, што Скарына вучыўся ў Пецярбурзе, а Быкаў пісаў "сціхі"...

Гаспадыня

Вёска ў тым жа Клімавіцкім раёне, куды нас закінулі "на бульбу", досыць шматлюдная і дагледжаная. Студэнтаў рассяляюць па два-тры чалавекі ў кожную хату, дзе мы, прынамсі, толькі начуем. Увесь вольны час бавім у клубе, а харчуемся ў школьнай сталоўцы.

Мы са Славай трапляем на пастой да адзінокай жанчыны, не зусім яшчэ састарэлай і досыць жвавай, хоць знешне выглядае яна як старадаўняя бабуля. На твар заўсёды ссунута — нават вачэй не разгледзіш — рудая шарсцяная хустка, пацёртая кухвайка вісіць на плячах, нібы лахманы на пудзіле. Гаспадыня нейкая нехлямяжая, замызганая, затое у хаце — узорная чысціня.

Жанчына здаецца нам настолькі нелюдзімай, ваўкаватай і нават злоснай, што мы не робім ніводнае спробы перакінуцца з ёю хоць бы словам, адно што вітаемся раніцай. Дый сама яна, як падаецца, зносінаў з намі не шукае. Сыходзімся на выснове, што з гаспадыняй не пашанцавала...

Праўда, калі Слава вяртаецца толькі пад раніцу (знюхаўся з даўганосай мясцовай бухгалтаркай), дзверы ніколі не зашчэплены і гаспадыня ляманту не ўсчыняе, хоць грукату ад майго сябра, як ад бульбакапалкі.

Так і суіснуём мы з гаспадыняй некалькі тыдняў: не ў варажнечы, аднак і не ў злагадзе. Нават не ведаем, як яе завуць.

За дзень да нашага ад'езду надараецца рэлігійнае свята. З раніцы гаспадыня нейкая ўрачыстая, прасветленая, хоць і апранутая ў тую ж кухвайку, а на нагах хлёпаюць боты-гумовікі. Калі мы ўжо ступаем цераз парог, каб прадоўжыць "бітву за ўраджай", гаспадыня раптам суе мне ў руку трохрублёвую купюру і... буханку хлеба. Без аніякіх слоў. І хуценька сыходзіць у "сваю" палавіну хаты. Тым не менш я ўсё ж упершыню

паспяваю дэталёва разгледзець ейны абветраны твар, зазірнуць у блакітныя — і вельмі прыветныя! — вочы...

У нас саміх няма ніводнае капейкі, і гэтыя тры рублі акурат дарэчы, каб наладзіць развітальную вечарыну. Спатрэбілася і буханка.

Назаўтра раніцай мы садзімся ў аўтобусы і едзем у Мінск, не маючы магчымасці ні падзякаваць, ні развітацца з гаспадыняй, бо яна чамусьці некуды сышла. І ўсю дарогу мае думкі — толькі пра яе.

Што я ведаю пра гэтую жанчыну? Чаму яна трымалася з намі гэтак зацята? Што яе спадобіла зрабіць такі шчодры падарунак? Можа, у ейным жыцці адбылася нейкая трагедыя, якая змусіла замкнуцца ў сабе? Магчыма, мы нагадалі ёй уласных дзетак, з якімі нешта здарылася? Адказаў на гэтыя пытанні я ўжо, на жаль, не атрымаю.

А яшчэ буду думаць і шкадаваць пра тое, што ў нас не хапіла розуму, каб пакалоць леташнія дровы ў ейным двары і паправіць пахілены плот...

Ганьба

“На бульбу” нас пасылаюць штогод, і неяк я таксама заводжу “раман” з мясцовай дзяўчынай. Для яе, асуджанай да скону кантавацца ў канторы і мець зносіны з калгаснымі механізатарамі, большасцю апойкамі, маладзенькі студэнцік — як глыток свежага паветра. Ён і не мацюкаецца, і вершык пачытаць можа...

Ну а для мяне — чарговая прыгода, якая дапамагае разнастаіць панурыя будні, забавіцца нуднымі вечарамі.

Не дзіва, што “каханка” вылятае з маёй галавы ўжо на наступны дзень пасля вяртання ў сталіцу.

Праз два тыдні ад тае дзяўчыны я атрымліваю ліст. Яна нагадвае мне пра “незабыўныя спатканні”, піша пра “разбітае сэрца”, паведамляе, што гатовая кінуць працу і перабрацца ў Мінск. Мяне такая перспектыва зусім не радуе, таму ніякага адказу не пішу.

Больш таго, даю пачытаць ёйны ліст некаторым інтэрнацкім сябрам-аднакурснікам, у якіх гэтая дзяўчына яшчэ

на памяці. Усе рагочуць з яе наіўнасці і прастакаватасці, а Барыс Пракопчык дык увогуле бярэ чырвоны аловак і выпраўляе ў лісце арфаграфічныя памылкі...

Тады гэта было смешна і мне. А цяпер — сорамна. Мала таго, што выставіў на пасмешча шчырае пачуццё, дык яшчэ і дазволіў паздзекавацца, зганьбіць.

І гэтым самым зганьбіў самога сябе.

“Паэт”

Мой найлепшы вясковы сябар Віця Касько вучыцца ў Мар’інагорскім сельгастэхнікуме і ў нядзелю часцяком наведваецца ў сталіцу, балазе да яе ўсяго “адна гадзіна на электрычцы”, і мы разам жлукцім піва ці ходзім да дзевак на камвольны камбінат.

На гэты раз Віця завітвае ў будні дзень, ён нейкі ўзмылены і ўзрушаны.

— Напішы для мяне вершык! — яшчэ з парога інтэрнацкага пакоя просіць ён, дастае пляшку гарэлкі і ў двух словах тлумачыць, чаму ўзнікла такая патрэба.

Тэхнікум адзначае юбілей. Рыхтуецца святочная канцэртная праграма. Той, хто пачытае са сцэны ўласны верш пра хлеб, на цэлы тыдзень вызваляецца ад заняткаў. Чаму пра хлеб? Ды Віця акурат вучыцца на агранома.

Мяне трошкі цешыць, што адгул яму можна атрымаць такою “малою крывёю” (самому ж давялося здаць сапраўдную кроў), і я без асаблівых патуг зарыфмоўваю дваццаць радкоў.

У наступную нядзелю Віця паведамляе, што наш “нумар” і нумар у канцэрце прайшоў “на ўра”, таму ён на цэлы тыдзень паедзе да маці (бацька заўчасна памёр), каб дапамагчы ёй “капаць картоплі”.

Але гэта — толькі пачатак...

Неўзабаве Віця зноў просіць, каб я напісаў для яго верш — да навагодняга свята. Выкладчыца зрабіла лагічную выснову: “Калі ў цябе так зграбна атрымалася пра хлеб, дык зможаш і на іншую тэму...” Пярэчыць ці адмаўляцца Віці не выпадае, бо гэта можа адбіцца

на вучобе. А верш патрэбен для насценнай газеты. Трэба дык трэба. Крэмзаю "верш" пра Новы год.

І тут ужо на Віцю насядаюць як мае быць. Святаў у календары багата, насценгазета выходзіць штомесяц, і ад яго патрабуюцца новыя "шэдэўры". А хіба ж для мяне гэта ў напругу? Адной левай...

Калі аднойчы наведваюся ў тэхнікум, дык вечарам на танцах са здзіўленнем чую, што інакш як паэтам Віцю ніхто не называе. А дзеўкі, як пчолкі каля вулля, вакол яго так і кружляюць...

Амаль два гады "падсілкоўваю" Віцю новымі вершамі, за што ён атрымлівае ад выкладчыкаў немалыя прэферэнцыі. Напрыканцы ягонай вучобы вырашаю, што наспеў час майму апекуну "выйсці ў свет", напоўніцу заявіць пра сябе як пра паэта. Употайкі ад Віці дасылаю ў пухавіцкую раённую газету ўласныя вершы за ягоным подпісам. Прычым досыць прыстойныя, прафесійныя. Прыкладам, верш "Паляўнічы":

— Колькі ваўкоў увогуле?
Так сабе і пішы:
Я іх сляпымі ў логаве
За сотню перадушыў.
Ды супыняцца нечага,
Буду душыць яшчэ...
Воўчае ці чалавечае —
Агеньчыкамі з вачэй?..

Не дзіва, што неўзабаве нізка "Віцевых" вершаў з'яўляецца на літаратурнай старонцы, пра што ён сам даведваецца ад выкладчыцы, якая прыносіць у аўдыторыю і з захапленнем паказвае студэнтам газету, а затым вывешвае яе на дошцы для аб'яў.

Гэткая слава Віці не дужа падабаецца, ён ляціць да мяне ў Мінск і рашуча патрабуе спыніць "вакханалію", бо калі падман выкрыецца, дык дыплома яму не ўбачыць, як сваіх вушэй.

Тым часам раённая газета запрашае Віцю на пасяджэнне літаратурнага аб'яднання, прычым робіць гэта праз кіраўніцтва тэхнікума, так што адбрыкнуцца немагчыма ніяк, бо "ты ж наш гонар, нашая знакамітасць".

На пасяджэнні літаб’яднання, як потым распавёў мне Віця, усе выказваюць захапленне ягонымі вершамі і ў рэшце рэшт просяць прачытаць новыя творы. (Я, дарэчы, прадчуваючы нешта падобнае, прапанаваў яму прыхапіць на пасяджэнне два-тры мае новыя вершы, аднак ён, дурань, адмовіўся). Віцю ўгаворваюць доўга, аднак ён настойліва спасылаецца на “творчы крызіс” (і адкуль толькі выкалупіў ён, зусім далёкі ад творчасці, гэтае словазлучэнне?) і абяцае “нешта прачытаць” у наступны раз.

Наступнага разу не будзе, бо Віця атрымае дыплом і назаўтра з’едзе з Мар’інай Горкі, пакінуўшы пасля сябе водгалас пра тое, што “і ў нашым тэхнікуме вучыўся сапраўдны паэт”...

Мой сябар Віця Касько памрэ начакана і вельмі рана — у 36 год. І да самае ягонае смерці на розных пасядзелках мы з рогатам згадвацьмем “паэтычную эпапею” і пагаджацца з тым, што сваім падманам шкоды нікому не зрабілі. А гэта — самае галоўнае.

“За сябе і за таго хлопца”

Затым я раблю яшчэ адзін падман — і не такі бяскрыўдны. Нават крымінальны, калі ацэньваць яго па мерках заканадаўства. Мой брат Федзя, адвучыўшыся на механіка ў Гарадоцкім сельгастэхнікуме, вырашае атрымаць дыплом Беларускага інстытута механізацыі сельскай гаспадаркі і робіць спробу паступіць на завочнае аддзяленне. Усе экзамены здае паспяхова. Застаецца сачыненне па беларускай ці рускай літаратуры. Гэты бар’ер брату не пераадолець ніяк: чытае ён мала, а над радкамі школьных сачыненняў, як ластаўкі на правадах, заўсёды стракаціліся настаўніцкія папраўкі. Так што на экзамен можна нават не ісці — усё адно будзе двойка, а то і кол.

Губляць Федзі няма чаго, і нечакана ён просіць мяне схадзіць на гэты экзамен. Я пярэчу, бо падабенства ў нас мала і падман-падмен абавязкова выкрыецца. Федзя даводзіць:

— У аўдыторыю абітурыентаў запускаюць па залікоўках, аднак на фатаздымкі ніхто ўвагі не звяртае. Там жа такая таўкатня! Дый на будучых завочнікаў глядзяць скрозь пальцы — усе яны недзе ўжо працуюць...

Нарэшце я пагаджаюся...

Усё адбываецца менавіта так, як абмалёўваў Федзя. Без аніякіх перашкод трапляю ў аўдыторыю, атрымліваю экзаменацыйны ліст і ўладкоўваюся на самую галёрку.

Па беларускай літаратуры прапаноўваюцца дзве тэмы: адна, вольная, пра "нешта патрыятычнае", а другая, хрэстаматыйная, тычыцца баек Кандрата Крапівы. Большасць з іх я ведаю назубок, дый рознай крытыкі начытаўся ўдостатку.

Праз паўгадзіны, адразу на чыставік, "раскрываю тэму", шчодра аздабляючы сачыненне цытатамі з баек. Аднак здаваць яго не спяшаюся, бо на экзамен даецца дзве гадзіны. І калі я "засвячуся" перад выкладчыкам неймаверна рана, дык ён абавязкова пацікавіцца, што гэта за "вундэркінд" аб'явіўся сярод механізатараў, і, крый божа, зірне на фатаздымак...

Побач карпее (ажно ўспацела лысіна) над тэкстам пузаты дзяцюк. Па ўсім бачна, што літаратурныя спробы асаблівага плёну яму не прыносяць. Згледзеўшы, што я ўжо "адстраляўся", дзяцюк з маленнем просіць:

— Напішы за мяне, га? Прывязу каністру самагонкі...

Ну, каністра не каністра, аднак пагаджаюся, бо ўсё адно няма чым забавіць час. Накідваю тэкст "пра нешта патрыятычнае", а дзяцюк уласным почыркам перапісвае яго ў чыставік.

Назаўтра вывешваюцца спісы з адзнакамі. Мой сусед атрымлівае пяцёрку і для пачатку спрабуе спакусіць мяне пляшкай "куплёнай", а насупраць прозвішча Усеня стаіць толькі чацвёрка. Не думаю, што ў сачыненні былі знойдзены нейкія памылкі ці "тэма раскрыта недастаткова поўна". Той, хто правяраў, мусіць, не сумняваўся, што абітурыент скарыстаў "шпору", бо ці ж можна паверыць, што "чалавек ад сахі" гэтак плённа

цытуе байкі Крапівы. Але ж ён перапісаў “шпору” без памылак — і гэта добра, і гэтага дастаткова, каб “круціць гайкі”. Так што я трохі перастараўся...

Прынамсі, і чацвёрка дазваляе майму брату стаць студэнтам, праз шэсць год атрымаць дыплом.

Аднак жа як ні круці, гэты падман быў не зусім бясшкодным, бо некаму ў інстытуце месца не знайшлося. Адно толькі хоць крыху мяне заспакойвае: Федзя сапраўды стаў неблагім інжынерам...

Сюжэт

Аднакурснік Саша Германовіч, ведаючы, што апошнім часам мяне пацягнула на баладныя вершы (я дык папросту называю іх сюжэтнымі), прапануе:

— Калі праставіш пляшку “чарніла”, падару табе выдатнейшы сюжэт. Прычым не выдуманы, не высасаны з пальца. Відавочцам быў мой добры сябра.

Я недаверліва пазіраю на яго:

— А калі гэты сюжэт мне не спадабаецца? Тады, выходзіць, тую пляшку ты выжлукціш на халяву?

— Даю гарантыю, што спадабаецца. Так што бяжы ў краму.

Прынамсі, разыка не надта вялікая. Пляшка “Лучыстага” каштуе ўсяго 97 капеек. Крама суседзіцца з нашым інтэрнатам № 2. Так што адна нага там, другая — тут.

Услодыч падлячыўшыся “пасля ўчарашняга”, Германовіч распавядае свой сюжэт, які потым становіцца вершам “Балада пра ногі”:

Горнай дарогі крук.
Выгнуты хвост калоны.
Выпусціш руль
З рук —
І шлях бяздонны...

Раптам кінула ўбок.
Неба... Клінок дарогі...

Неба... Зямля... Боль.
Прыціснула ногі.

Гуртам стаяць сябры.
Выцягнуць немагчыма:
І чалавек гарыць,
І машына...

Дапамагчы!
А чым?
Дзе адзінае выйсце?
— Там... у кабіне... сячы...
Ногі... сячыце!

Зараз усё рване!
— Хлопцы... тапор... ударце!
— Не!
— Не магу я!
— Не!
— Не пакідайце...

Выбух агнём пакрыў
Выгнуты крук дарогі.
Горнага рэха крык:
— Ногі сячыце!
Но-о-огі!..

Неўзабаве гэты верш будзе надрукаваны ў альманаху “Дзень паэзіі”. І я атрымаю ганарар, за які можна будзе купіць не толькі пляшку “Лучыстага”...

Як тут не прыгадаць знакамітыя радкі: “Когда б вы знали, из какого сора растут стихи...”

Стук-грук, цяп-ляп

Журфакаўскі студэнцкі будаўнічы атрад едзе ў Карэлію. Мы нават толкам не ведаем, што там давядзецца рабіць.

Напачатку працуем на чыгунцы: мяняем сапсаваныя шпалы на новыя, падсыпаем на палатно шчэбень. Асаблівых навыкаў тут не патрабуецца.

Неўзабаве перад намі ставіцца новая задача: узвесці чыгуначнае дэпо. Уяўляеце, што гэта за аб'ект? Вышыня — больш за дзесяць метраў, таўшчыня сцен — "у адну цэглу". Такая ювелірная работа пад сілу не кожнаму муляру-прафесіяналу. А сярод нас, студэнтаў, толькі адзін Слава Шаўчук некалі трымаў у руках кельму.

Аднак жа будаўніцтва закіпае! Стук-грук, цяп-ляп...

Тры чалавекі, тым лікам і я, брыгадзір, прыстаўлены да бетонамяшалкі. Ніхто з нас дагэтуль да падобнае справы не спрычыняўся, таму мясцовы прараб дае параду: "вядро цэменту, вядро гравію, тры вядры пяску, а вады — на вока". Аднак і гэтага "рэцэпту" мы не дужа прытрымліваемся, аб'ект глытае раствор, як цмок.

У рэшце рэшт мы здаём дэпо "пад ключ", атрымліваем грошы і вяртаемся ў Мінск.

Праз год з карэльскага пасёлка Лоўхі на журфак прыходзіць паведамленне: дэпо, якое будавалі вашыя студэнты, развалілася. Я, згадваючы "майстэрства муляраў" і мой "высакаякасны раствор", не дужа гэтаму дзіўлюся.

Мяне, прызнацца, трывожыла зусім іншае. У тых жа Лоўхах, не маючы ніякага досведу, мы зрабілі драўляны насціл-пераход цераз чыгунку. Я таксама быў тады брыгадзірам, бо астатнія ўвогуле ніколі не трымалі ў руках сякеру. І пасля паведамлення пра зруйнаванае дэпо я яшчэ доўга з трывогаю чакаў навіну, што пасажырскі цягнік "спатыкнуўся" на нашым насціле-пераходзе і сышоў з рэек...

Чалавек — "жывёла статкавая"

Пасля будатрада выпадае некалькі тыдняў на канікулы, і я выпраўляюся ў вёску. Ладна скроеную будат-

радаўскую форму не здымаю, каб “пахварсіць” ёю перад мясцовымі дзеўкамі.

Зрэшты, дзевак найболей у суседнім Рухаве, і надвячоркам, падбухторыўшы для кампаніі чародку прышчатых пераросткаў, звычайна кіруюся туды.

Гэтым вечарам у маім кагале пяцёра “добраахвотнікаў”. Танцы ў клубе скончыліся, мае пераросткі распаўзліся па завуголлях, а я з дзяўчынаю цалуюся на мосце цераз канал, які пераразае Рухава на дзве няроўныя палавіны. Раптам да вушэй даносяцца крыкі, і ў суцэльным лямантце ўдаецца адрозніць істэрычныя галасы маіх спадарожнікаў. Лямант набліжаецца да маста. Можна зразумець, што па вуліцы ўздоўж канала нехта за некім гоніцца. Чамусьці адчуваю, што ўцякаюць менавіта “мае”. Без разваг адрываюся ад пацалунка і кідаюся на дапамогу. Насустрач нясецца цэлая людская зграя. Наперадзе — пяцёрка маіх пасечукоў. За імі, насядаючы на пяткі, — яшчэ чалавек пятнаццаць. У іхніх руках калы, ланцугі і дошкі. Яшчэ хвіліна — і гэты звар’яцелы натоўп мяне праглыне і затопча. Уцякаць ці збочыць ужо ніяк не выпадае, і я ці то з адчаю, ці то з пярэпалаху на ўвесь голас камандую:

— Усім стаяць!!!

І адбываецца дзіва. Спыняюцца сябрукі, падбадзёраныя нечаканаю падмогаю, спыняюцца і праследчыкі, хутчэй не ад спалоху, а ад нечаканасці. З маіх грудзей вырываецца яшчэ адзін крык:

— Кінуць калы і дошкі на зямлю!

І яны, аслупянелыя, сапраўды выпускаюць з рук сваю зброю. Кідае кол і бэйбус-атаман, на галаву за мяне вышэйшы. Скарыстаўшы момант, да яго падскоквае Узбекаў Жора і пулюе кулаком у сківіцу. Гэта — як сігнал. Уся варожая зграя, тым лікам і ейны атаман, раптам паварочваецца і дае драла ў супрацьлеглы бок. Пасечукі (праўда, без мяне) гоняць яе да самага канца вёскі...

Назаўтра па Рухаве разносіцца пагалоска: Паэт “размяцеліў” і разагнаў усіх плюсенцаў (тая гоп-кампанія, як высветлілася, была з яшчэ адной суседняй

вёскі — Плюсны).

Згадваючы пасля пра тое здарэнне, я з жахам усведамляў, што быў тады на мяжы калецтва ці, можа, нават і жыцця. А яшчэ доўга не мог даўмець, што ж прымусіла тую зграю падпарадкавацца маім загадам, хоць яна была і ўзброеная, і шматлікая. Увяла ў зман мая будатрадаўская форма (чалавек у любой службовай вопратцы выклікае ці павагу, ці боязь)? Аднак жа ў цемры яе наўрад ці хто разгледзеў.

Мусіць, маю “перамогу” можна растлумачыць тым, што чалавек — “жывёла статкавая”. І калі пачуе загад, ададзены сурова і пагрозна, адразу паралізуецца яго-ная воля.

Зрэшты, хіба гэта тычыцца толькі натоўпу? Бывае, што “паралізуецца” цэлы народ, уся краіна...

На лыжні

Аднакурсніца Тамара Шульга, жвавая і спартыўная дзяўчына, неяк зімою падбівае нас зрабіць вылазку на прыроду, пакатацца на лыжах. Ахвотнікаў набіраецца чалавек дзесяць. З нас нават здымаецца клопат, дзе ўзяць лыжы, балазе Тамара займаецца ў секцыі спартыўнага арыентавання і дамовілася з кіраўніцтвам, што ў гэты выходны дзень наша кагорта можа пакарыстацца належнай амуніцыяй.

На электрычцы кіруемся ў бок Маладзечна, сыходзім на нейкай станцыі, якую Тамара аблюбавала ўжо даўно. Яна тлумачыць, што за два кіламетры ад станцыі ёсць цудоўныя горкі. Па добра ўтаптанай лыжні (і не адной) адшоргваем шлях да чаканай забавы. На горках ужо процьма люду. Весялосць, смех, чырвоныя шчокі... Дружна і злагадна ўліваемся ў гурму.

На ўзлеску “экстрэмалы” зляпілі са снегу досыць ладны трамплін і па-заліхвацку аддаюцца невялікаму “птушынаму палёту”. Мне таксама карціць сігануць з гары на гэты трамплін, тым болей што ў дзяцінстве нешта падобнае вырабляў у закінутым кар’еры. Ужо надвячоркам, калі горкі пачынаюць паступова пусцець

дый наша кампанія “вострыць лыжы” дахаты, я ўсё ж асмельваюся з’ехаць з гары акурат па той лыжні, якая лейцамі цягнецца да трампліна...

Радасць птушынага палёту я адчуваю. Вось толькі прызямляюся, бухаю ў снег ці то спіною, ці то “пятаю кропкаю”.

Да мяне падбягаюць сябры: ці жывы, ці здаровы? Усё нармалёва. Вось толькі пераламаная лыжына нагадвае трэску.

Час прыспешвае, трэба выпраўляцца да станцыі. Прапаную сябрам на мяне не зважаць, паціху рухацца паперадзе, а я ўжо як-небудзь даганяцьму іх на адной лыжыне. Маўляў, ва ўсякім разе сустрэнемся на пероне. На тым і пагаджаемся.

Мне цяжка паспяваць за лыжнікамі, і паступова іхнія постаці знікаюць за густалессем. Аднак жа зусім не хочацца чыкільгаць да самае цемры, таму я адштурхоўваюся палкамі што ёсць сілы, хоць “абязлыжаная” нага правальваецца ў снег па калена.

Колькі ні ўвіхаюся, здагнаць сяброў чамусьці не ўдаецца, хоць яны даводзілі, што будуць рухацца нетаропка. Да станцыі прыкульгваю акурат тады, калі з-за далягляду выпаўзае вужака электрычкі. Людзі садзяцца ў вагоны, я не паспяваю выгледзець у натоўпе сваіх сяброў і вырашаю, што яны, без сумнення, мяне апярэдзілі і, мусіць, ужо сталі пасажырамі. Таму без аніякіх разваг ускокваю ў тамбур апошняга вагона.

Трывога ў душу закрадваецца на чыгуначным вакзале, дзе я шукаю і ніяк не магу знайсці знаёмыя твары. Суцешваю сябе надзеяй, што сябры паспелі сесці на ранейшую электрычку і зараз ужо саграваюцца ў інтэрнаце гарачай гарбатай.

Аднак у інтэрнаце тых, каго я спадзяюся ўбачыць, няма...

Цяпер канчаткова цямлю пра тое, пра што пазней раскажуць мае спадарожнікі. А чакаць іх давядзецца доўга, ажно да глыбокае начы, і ўвесь гэты час мая душа захлынацьмецца ў згрызотах.

Не згледзеўшы мяне ззаду, сябры вырашылі спыніцца, а калі не дачакаліся праз пэўны час, вярнуліся назад і распачалі пошукі. Мала што можа здарыцца з чалавекам: знясілеў ці, крый божа, зламаў нагу. А лыжня да станцыі, як я ўжо казаў, — не адна. Вось мы і размінуліся.

Яны, сябры, павялі сябе па-чалавечы, як і належыць. А я?

Яны, знясіленыя ад пошукаў, з палёгкай убачаць мяне на ложку, хоць выказваць радасць не будуць. А я ляжацьму тварам да сцяны, згараючы ад сораму, не асмельваючыся зірнуць у іхнія вочы.

Ні тады, ні пазней ніхто з удзельнікаў тае вылазкі на прыроду не выкажа мне папрок. І мяне гэта яшчэ болей прыгнятацьме. Лепей бы абурыліся, я папрасіў бы ў іх прабачэння за свой нялюдскі ўчынак і, магчыма, усё гэта неўзабаве сцерлася б з маёй памяці. А так вось дакараю сябе да гэтага часу...

Лепш перапіць, чым недапіць

Новы год мы сустракаем у самым вялікім пакоі на паверсе інтэрната, разлічаным на шэсць чалавек. Жывуць у ім старшакурснікі. Не дзіва, што свята зацягваецца на некалькі дзён — у пакоі пабывалі амаль усе насельнікі паверха.

Калі нашыя сілы, падарваныя зусім не нарзанам, вычэрпваюцца, мы, нарэшце, завальваемся на ложкі.

На гэты час я “маю адносіны” з вельмі прыгожай дзяўчынай усходняй знешнасці (зрэшты, беларускай). І вось калі я “адключаюся”, яна сядзіць побач на краёчку ложка, можна сказаць, ахоўвае мой сон. Натуральна, што было далей, я не магу прыгадаць, таму пераказваю падзеі паводле слоў дзяўчыны.

У пакой заходзіць рэктарская камісія — з праверкай. Узначальвае яе прарэктар універсітэта. Лёгка ўявіць, які малюнак адкрываецца гэтай камісіі...

— Што гэта? — ледзь не страціўшы прытомнасць, ускліквае прарэктар. І тут адзін з “ложкаў” мармыча:

— Ды пайшоў бы ты на...!

Што тут усчыняецца!

Усіх студэнтаў, якія "адпачывалі", падымаюць на ногі, перапісваюць прозвішчы. Не чапаюць толькі мяне — з-за таго, што на маім ложку сядзіць "усходняя жанчына". Камісія лічыць, што яна іншаземка. Варта адзначыць, што пасля такога бурнага свята і мае вочы нагадваюць вузкія шчыліны-амбразуры дотаў, так што і мяне можна прыняць за якога-небудзь мангола. Аднам словам, "міжнародны канфлікт" камісіі не патрэбен, і маё прозвішча не запісваюць.

А потым — "разбор палётаў". Некага адлічваюць з універсітэта, камусьці перападае строгая вымова. Натуральна, у спісе "асуджаных" майго прозвішча няма.

Самае цікавае, што студэнтаў абвінавачваюць (тым лікам) у спойванні іншаземцаў, гэта значыць, мяне і маёй дзяўчыны.

Выходзіць, што часам і сапраўды лепш перапіць, чым недапіць...

Залік

Для большасці студэнтаў-журфакаўцаў вучоба ў тым сэнсе, як на астатніх факультэтах, проста не існуе. Не, мы ходзім на лекцыі, бо стараста пазначае ў журнале, нешта канспектуем, удзельнічаем у семінарах, пішам курсавыя. Аднак усё гэта робіца без асаблівай напругі, лёгка, як пры нейкай гульні ці забаве. Хтосьці ўжо абівае парогі газет ці часопісаў, нехта мэтанакіравана рыхтуе сябе да навуковай будучыні, а хто-кольвеч папростаму жлукціць "чарніла" ці кідаецца ў блуд. Прыкладам, я ўжо на чацвёртым курсе ўладкоўваюся на працу ў шматтыражную газету "Інтэграл", хоць на завочнае аддзяленне не пераводжуся.

Вучоба нагадвае пра сябе толькі пад час сесіі: хочаш — не хочаш, а экзамены і залікі трэба здаваць. На злом галавы рыхтуюцца "шпоры", "бомбы", канспекты руплівых дзяўчат-аднакурсніц пераходзяць з рук у рукі.

Мне на экзаменах шанцуе. І я ўжо настолькі звыкся з гэтым, што проста лянуюся валэндацца з "бомбамі". Заўсёды трапляецца білет з пытаннямі, адказы на якія я ведаю. Нават на дзяржаўным экзамене па марксісцка-ленінскай філасофіі, якая для мяне "ні ў зуб нагою", удаецца выцягнуць адзіны зразумелы мне білет і атрымаць пяцёрку. Між тым, экзамен прымае выкладчыца з іншага факультэта і "рэжа" нават самых заўзятых зубрылак.

На сваю шчаслівую зорку я разлічваю і тады, калі іду здаваць залік па гісторыі рускай журналістыкі. Тым болей што прымае яго куратарка нашае групы Ніна Аляксандраўна Сніцарава, вельмі інтэлігентная, нават арыстакратычная жанчына ўжо сталага веку.

Цягну білет, знаёмлюся з пытаннямі і з жахам усведамляю, што на гэты раз удача мяне пакінула. Усе тэмы — як цёмны лес. Гісторыю журналістыкі, як і ўвогуле гісторыю, засвойваць цяжка: трэба проста зазубрыць шмат назваў і датаў. А рабіць мне гэтага не хочацца, бо не разумею, якая карысць з таго, што буду ведаць, калі і кім у пазамінулым стагоддзі выдаваўся, скажам, часопіс "Свісток".

Агламошаны і разгублены, я сяджу за перадапошнім сталом, а перада мною — чысты аркуш: у галаве не варушацца ні лічбы, ні даты, ні імёны...

Нехта з суседзяў, заўважыўшы маю катастрофу, цішком суе мне ў рукі падручнік.

Спісваць я не умею, бо не набыў навыку, да таго ж падслепаваты. Разгорнуты падручнік ляжыць на каленях, мне даводзіцца падцягваць іх ледзь не да грудзей, каб прачытаць дробны тэкст. Успацелы ад напружання і захоплены цяжкімі высілкамі, я не заўважаю, як да стала падыходзіць Ніна Аляксандраўна і бярэ з маіх каленяў падручнік. Моўчкі яна вяртаеца да свайго месца і дакорліва пазірае на мяне. Затым ціха кажа:

— Калі Вы паступалі, я знаёмілася з агульным сшыткам, у які Вы наклеілі свае апублікаваныя вершы. Мяне тады ўразіла, што туды Вы змясцілі і крытычную пра сябе рэцэнзію. Падумалася: які наіўны, які светлы юнак!

Больш Ніна Аляксандраўна не кажа нічога. І “залік” яна мне ставіць.

Божа мой, як жа мне робіцца сорамна! Як пагана на душы! Лепей бы Ніна Аляксандраўна мяне аблаяла, вытурыла на пераздачу!

Цягам некалькіх наступных дзён я карпею над падручнікам па гісторыі рускай журналістыкі, ледзь не завучваю яго на памяць, хоць ні залікаў, ні экзаменаў па гэтым прадмеце болей не прадугледжана...

Белы верш

Зараз я нават і не памятаю прозвішча гэтага выкладчыка, не ўзгадваецца дакладна, на якія тэмы чытаў ён нам свае лекцыі. Мусіць, нешта накшталт тэорыі літаратуры. Хударлявы, высокі, з пасярэбранымі, коратка стрыжанымі валасамі, ён быў для нас прышлым, чужым, пэўна, з філфакаўскай кафедры.

Будучых журналістаў не дужа цікавіць тэорыя літаратуры. Многія рыхтуюць сябе да працы ў раёнцы, дзе давядзецца “пералапачваць гной” заштампаваных радкоў пра надоі і ўраджаі, некаму вялікаможныя бацькі ўжо прыгледзелі цёпленькае месца ў сталіцы. Я таксама лічу, што гэтыя лекцыі не надта мне патрэбныя, бо “пра харэі і ямбы” збольшага ўжо ведаю.

Такога вэрхалу на занятках яшчэ ніколі не было. Хто чытае кнігу, хто дзеліцца з сяброўкамі сваімі сакрэтамі, хто нахабна спіць, уторкнуўшыся галавою ва ўласныя рукі на стале. У аўдыторыі стаіць бесперапынны гул.

Выкладчык усяго гэтага нібы не заўважае. Ён тупае туды-сюды каля дошкі, пра нешта апавядае, хоць ягонага голасу ў глыбіні аўдыторыі амаль не чуваць. Такое ўражанне, што выкладчык размаўляе сам з сабою.

Неўзабаве наспявае сесія. Па тэорыі літаратуры трэба здаваць не залік, а цэлы экзамен з адзнакай. Высвятляецца, што на ўсім курсе канспектаў гэтак “шмат”, што хопіць пальцаў аднае рукі, каб іх пералічыць. Зрэшты, ніхто дужа не маркоціцца: калі выклад-

чыку было пабоку, як яго слухаюць, дык, мусіць жа, і на экзамене ён будзе ставіцца да студэнтаў паблажліва, абы з рук.

Заспакоеныя такой надзеяй, мы, тузін трэцякурснікаў, нават не зазіраем у падручнік, цэлую ноч рэжамся ў карты, у “храпа”, прычым на грошы. Мне ўдаецца выйграць у Барыса Пракопчыка ажно 120 рублёў — тры стыпендыі. Прынамсі, ад Барыса я нічога не маю, бо такіх грошай у яго проста няма. А вось выйграў бы які рубель, дык акурат змог бы пасля экзамену зазірнуць у піўную кавярню...

Раніцай з заплюшчанымі вачыма і задурманенымі галовамі кіруемся на экзамен. І тут нас чакае неспадзяванка.

Амаль усе, хто заходзіць у аўдыторыю, вылятаюць адтуль, як коркі. Гэта значыць, вырас “хвост”: трэба рыхтавацца да пераздачы.

Чарвяк сумневу закрадваецца ў маю душу... І нездарма. З трох пытанняў білета я маю досвед толькі па адным. Эх, была — не была...

Сядаю перад выкладчыкам:

— Можна, я пачну адказ з трэцяга пытання?

— Ну, як сабе хочаце...

Мне трэба распавесці пра белы верш. Звычайна я ўсё зарыфмоўваю, аднак жа і два-тры верлібры ў загашніку маюцца. І я пачынаю:

— У якасці прыкладу белага верша хачу прачытаць уласны, напісаны ў восьмым класе:

Слалі нам рабочыя Берліна
Прывітанне шчырае з экрана.
Раптам у здзіўленні голас маці:
— Немцы? Ну якія ж гэта немцы?
Гэта ж людзі. Глянь, яны ў цывільным.
Немцаў бы адразу я пазнала...

Наўмысна раблю невялікую паўзу. І якраз дарэчы. Выкладчык пільна пазірае на мяне і пытаецца:

— Гэты верш сапраўды напісалі Вы?

— Так, я.

— Давайце сваю залікоўку.

У калідоры я разгледжваю ў залікоўцы пяцёрку. Для ўсяго курса вышэйшая адзнака была ў той дзень вялікаю рэдкасцю.

А ўсё ж шкада, што я не памятаю прозвішча таго выкладчыка і прапусціў міма вушэй ягоныя лекцыі...

Нашы і не нашы

Не кожны выпускнік журфака можа стаць журналістам. Калі няма "божае іскрынкі", навучыць студэнта пісаць немагчыма, хоць ён і засвоіць, чым адрозніваецца нарыс ад замалёўкі. Навошта ж тады гэты журфак увогуле? Чаму кожнаму з тых, хто яго скончыў, факультэт узгадваецца з такой цеплынёй? Пад час вучобы студэнты набываюць практыку чалавечых узаемаадносін, яны дыхаюць атмасферай разняволенасці і творчасці. І ствараюць гэтую атмасферу найперш выкладчыкі.

...Футбольная каманда нашага факультэта па запрашэнні журфакаўцаў МДУ прыехала ў Маскву. Некалькі дзён мы жывём у іхнім інтэрнаце, наведваем вучэбны будынак, які месціцца амаль што на Краснай плошчы. І вось што ўражвае: паміж студэнтамі і выкладчыкамі няма еднасці, пры сустрэчы на калідоры яны нават не заўсёды здароўкаюцца.

Зусім іншае на нашым, родным журфаку (зрэшты, не ведаю, як цяпер). На лекцыях ці экзаменах выкладчыкі, як і належыць, строгія, патрабавальныя, затое ў перапынках ці пасля заняткаў да кожнага з іх можна без боязі падысці, пагутарыць аб будзённым, жыццёвым, параіцца, нават згуляць партыю ў шахматы. Вядома ж, гэта тычыцца толькі выкладчыкаў з журфакаўскіх кафедраў.

Мы ведаем пра іх амаль усё, пераказваем адзін аднаму былі і небыліцы з іхняга жыцця, не мінаючы ні сур'ёзнага, ні смешнага.

Усім, напрыклад, вядома, што дэкан Рыгор Васільевіч Булацкі пад час Вялікай Айчыннай на свае сродкі купіў самалёт і на ім ваяваў.

А Вадзім Іванавіч Дубовік (дарэчы, мой зямляк) — заўсёдны аб'ект для гумару. Ён выкладае партыйную журналістыку і яшчэ на першай сваёй лекцыі нам паведамляе:

— Я цяжарны Марксам, Энгельсам і ўсімі тамамі Леніна!

У свой час Вадзім Іванавіч напісаў кандыдацкую дысертацыю пра Сталіна. Толькі сабраўся яе бараніць — Сталін памёр. Новая кандыдацкая была прысвечана Хрушчову. І зноў жа перад самай абаронай Мікіту Сяргеевіча турнулі з пасады. Тады і вырашыў Вадзім Іванавіч: "Колькі іх яшчэ будзе, нашых правадыроў. І немаведама, які лёс іх чакае. Лепей напішу я дысертыцыю пра публіцыстычную спадчыну Уладзіміра Ільіча, бо "Ленін жыў, Ленін жыве, Ленін будзе жыць". Тут Дубовік сапраўды не прагадаў. Дысертацыя пра Леніна забяспечыла яго кавалкам хлеба надоўга, на ўсё астатняе жыццё.

Нашыя выкладчыкі добра ведаюць, што студэнты складаюць пра іх анекдоты, адрасуюць кепікі, але на гэта не крыўдуюць.

Таму не дзіўна, што ў час медыуму нашага курса, калі ззаду роўна палова вучобы, я адважваюся напісаць на ўсіх выкладчыкаў эпіграмы і змясціць іх у насценнай газеце. Большасць тэкстаў ужо сцерлася з памяці, дый не ўсіхнія імёны па бацьку магу прыгадаць праз трыццаць год, аднак што-кольвечы нагадаю, каб аддаць належнае сваім настаўнікам.

Словы "журфак" і "Булацкі" наеад'емныя для многіх пакаленняў сучасных журналістаў. Здавалася, ён працуе дэканам вечна... На першы погляд, суровы, трохі мужыкаваты, Булацкі на самай справе зычыць студэнтам толькі дабра, абараняючы іх перад вышэйшым начальствам, калі навісае пагроза адлічэння.

Тут не во власти наконец,
Тут дело вот в чем:
Я для студентов как отец,
Но не как отчим.

Найбольшай павагай сярод студэнтаў карыстаецца загадчык кафедры тэорыі і практыкі савецкай журна-

лістыкі Барыс Васільевіч Стральцоў. Найперш яго цэняць як прафесіянала (працаваў у "Чырвонай змене", "Звяздзе"). Таму мяне дужа ўражвае і натхняе, калі Барыс Васільевіч цэлую двухгадзінную лекцыю прысвячае разбору маёй практыкі ў раённай газеце пасля першага курса. Ёсць у Стральцова адметная звычка. Калі ён хоча давесці студэнту нейкі навык, дык тыцкае ўказальным пальцам у паветра і прыгаворвае:

— Глядзі, во ў чым характар героя, во!

Не ўсё так, дружа, лёгка-лоўка,
Тут трэба думаць галавой.
Во гэта, глянь жа, замалёўка,
А гэта — нарыс. Во ён, во!

Іван Іванавіч Сачанка — гэткі дабрадушны, добразычлівы чалавек, якога свет не бачыў. Можа, таму, што ў маленстве трапіў у фашысцкі канцлагер і сам зведаў нямала пакут. Калі Івана Іванавіча прызначаюць намеснікам дэкана, студэнты проста млеюць ад шчасця. Цяпер можна смела прасіць у намесніка дэкана даведку на вызваленне ад заняткаў на пэўны тэрмін, каб з'ездзіць у камандзіроўку ці да бацькоў, і ён ніколі не адмовіць.

И если я деканом стану,
Не загоржусь я важным видом.
Валі за справками к декану!
Я всем без очереди выдам.

Праўда, мне потым перакажуць, што, прачытаўшы гэтую эпіграму ў насценгазеце, Сачанка мовіў без аніякае злосці:

— Ну во, цяпер хто-небудзь занясе гэта рэктару...

Не меней добразычлівы і прафесар Аркадзь Іосіфавіч Наркевіч. З ягонага твару, здаецца, ніколі не сыходзіць хітраватая ўсмешка. Студэнты ставяцца да яго з гумарам, даўшы мянушку "Вялікі юс". Аркадзь Іосіфавіч выдатны знаўца мовы, аўтар шматлікіх падручнікаў, і на экзаменах добра-такі дапякае, калі ты не ведаеш, што ж гэта за "юс" і якія адметнасці мёртвай палабскай мовы.

Хай вечна ходзяць у атаку

На мой малы й вялікі юс,
Я цвёрда веру: на журфаку
Заўсёды я казырны туз!

Абсалютная супрацьлегласць Наркевічу — выкладчыца рускай мовы Ангеліна Аляксандраўна Рудэнка. Яна і знешне заўсёды строгая, непадступная, і навуку ўбівае ў нашыя галовы без аніякай літасці. Прыкладам, для першага дыктанта Рудэнка падбірае такі складаны тэкст, што некаторыя з нас дапускаюць больш за сотню памылак. Асабіста я раблю трыццаць шэсць.

Тым не менш, калі мне давядзецца пабываць на Кіпры, гід-кіпрыётка, якая (во неспадзеўка!) вучылася на нашым журфаку, з асаблівай цеплынёй згадвацьме менавіта Ангеліну Аляксандраўну. Ды і сам я пры пазнейшых сустрэчах з гэтай выкладчыцай заўважу, якая цудоўная, шчырая ейная ўсмешка.

Ледзь не кожную сваю фразу Рудэнка перамяжоўвае словазлучэннем-паразітам “так сказать”. Прычым “глытае” яго, прагаворвае хутка, таму ў выніку атрымліваецца “та-а-скать”.

Кто-то строгой может назвать,
Кто-то скажет, что злая даже.
Я уверена, та-а-скать,
Что потом мне спасибо скажут.

Слова-“паразіт” ёсць і ў прафесара Сцяпана Мітрафанавіча Грабчыкава, аўтара шматлікіх руска-беларускіх слоўнікаў. Ледзь не кожны сказ ён пачынае словам “собственно”: “Собственно, суть в том...”, “собственно, мы знаем...” і г.д.

Собственно, что говорить?
Собственно, я такой:
Собственные словари —
Собственною рукой...

Загадчык каферды стылістыкі прафесар Міхаіл Яўгенавіч Цікоцкі, высокі, сівагаловы чалавек сталага веку — таксама аўтар шматлікіх кніг. Ён заўсёды ходзіць з высока ўзнятай галавой, позірк узнёслы, а часам адрачона-адчужаны, быццам Міхаіл Яўгенавіч увесь час думае пра нешта важнае.

Думкі спрэчныя круцяцца вірам,
Б’юся я над праблемай нязвычнай.
Двойчы два, безумоўна, чатыры.
А ці правільна стылістычна?..

На гэтай жа кафедры працуе Мікола Рыгоравіч Каваленка. Ягонае асабістае жыццё не склалася, дагэтуль халасцякуе, таму і жыве сярод студэнтаў — мае ў інтэрнаце свой пакой. Вось ужо з кім можна напоўніцу адвесці душу, пагаманіць пра жыццё-быццё, абмеркаваць сучасную беларускую літаратуру, якую ён выдатна ведае.

А яшчэ Мікола Рыгоравіч любіць песні. Ён нават спявае ў знакамітым універсітэцкім хоры, і асабліва яму даспадобы песня “Не ўсе лугі пакошаны, не ўсе сенажаці...”

А рукі так і просяцца
Рабіць якую справу...
Усе лугі пакосяцца,
Пайду касіць атаву.

На жаль, пазней я даведаюся, што Міколу Рыгоравіча нейкі рабаўнік заб’е каля самага пад’езда...

Вусаты прыгажун Алег Слука — дэкан падрыхтоўчага аддзялення, таму на факультэце даводзіцца бачыць яго досыць рэдка. Затое паважае яго палова хлопцаў нашага карса, бо, адслужыўшы ў арміі, яны акурат і прайшлі горан падрыхтоўчага аддзялення.

Не скажу я ничего,
Но замечу это:
Быть ПО как ПВО
Университета.

Таццяна Дзмітраўна Арлова, жвавая, імпэтная, імклівая, як маланка, жанчына спрабуе захапіць студэнтаў любоўю да тэатра. Яна нават падключае свайго мужа, вядомага драматурга Яўгена Шабана, да кансультацый-рэпетыцый журфакаўскага тэатра мініяцюр, у якім некаторы час туляюся і я.

Не увиливай, Усеня,
У меня сачкуют редко:
Ты напишешь, без сомненья,
О театре хоть заметку.

Мусіць, самая аўтарытэтная ў рэспубліцы знаўца кіно прафесар Ефрасіння Бондарава не аднаго студэнта змусіла наведаць ейны залік двойчы-тройчы...

Оставлю на тысячи лет
Эти слова, как наследие:
«Искусство требует жертв».
И первая жертва — стипендия...

Папрасі любога выпускніка журфака наўскід прыгадаць некалькіх выкладчыкаў, дык ён, бадай, найперш назаве прозвішча Балаш. Мусіць, таму, што сваю дысцыпліну — "Тэхніка афармлення газетнай паласы" — Анатоль Вікенцьевіч выкладае першакурснікам, а першыя ўражанні — самыя незабыўныя.

Засмечваць мазгі рознымі кеглямі, гарнітурамі і лінейкамі мне не даспадобы. Даведаўшыся, што Балаш дужа вялікі аматар шахмат, і ў вольныя хвіліны яны зачыняюцца ў кабінеце разам з выкладчыкам фотасправы Бегуном, каб аб'явіць адзін аднаму мат, я ўціраюся ў іхнюю суполку. Бегуна дык я найчасцей перамагаю, а вось з Балашам добра, калі ўдаецца згуляць унічыю. Агульнае захапленне дае мне пэўныя прэферэнцыі пры здачы заліку. На той час я наведваю секцыю самба, там мне выкручваюць правую руку, і я не маю магчымасці намаляваць газетныя макеты. Іншы, мусіць, прычапіў бы мне "хвост" да наступнай сесіі, а Анатоль Вікенцьевіч ставіць мне "залік", і там жа, у залікоўцы, у дужках дадае: "зламаная рука". Арыгінал, нічога не скажаш...

Давайте знакомиться: Балаш.
Всегда для студентов бог я сам.
Охотно ставлю два балла
Боргесом.

І толькі аднаму выкладчыку не падабаецца эпіграма, напісаная на яго. Павел Іванавіч Бондар — з маладых, да ранніх. Скончыўшы аспірантуру і абараніўшы дысертацыю, ён выкладае ў нас гісторыю КПСС. Заўсёды апрануты "з іголачкі", франтаваты, ён, здаецца, любуецца самім сабою, як Нарцыс. На семінарах ніхто не можа яму дагадзіць, ніхто не разумее, якога

адказу ён чакае, хоць усе імкнуцца адказваць па падручніку, а гісторыя — навука дакладная. Асабліва Бондар дапякае дзяўчатак-прыгажунь...

И если в тяжелый час
Жена уходит от вас
Красивая и неверная,
Берите Ленина том,
Ответ найдете вы в нём.
Страница сто первая.

Расказвалі, прачытаўшы эпіграму, Павел Іванавіч крычыць на ўвесь калідор:

— Дайце мне гэтага Усеню! Ад мяне ніколі не сыходзіла жонка! Гэта ўсё мана...

Дзякуй богу, на той час экзамен па гісторыі КПСС я ўжо здаў...

Чаму ж Бондару не падабаецца эпіграма? Ды таму, што ён не журфакаўскі, не наш, працуе на кафедры гістарычнага факультэта...

Апошняя сустрэча

Забягаючы крыху наперад, распавяду пра сустрэчу, на якой я ў апошні раз пабачыў сваіх любімых настаўнікаў усіх разам.

1999 год. Факультэт журналістыкі святкуе пяцьдзясят пятую гадавіну. Свята мяркуецца адзначыць урачыста і шыкоўна, на вечар рыхтуецца адмысловы банкет у найлепшым рэстаране, на які запрошаны сотні гасцей. Увесь гэты “шык і бляск” прыдумвае зусім нядаўна прызначаны дэкан Васіль Вараб’ёў, хоць дата не круглая, а эканоміку толькі што ўзараў дэфолт. Васілю трэба заявіць пра сябе... Магчымасць такая ёсць. Многія выпускнікі журфака трывала стаяць на нагах, некаторыя ўзначальваюць прыватныя газеты і выдавецтвы. Чаму ж іх трохі не “падаіць”, каб наладзіць свята з размахам?..

Мне ўжо не ўпершыню дапамагаць роднаму факультэту, таму пасля звыклага візіта Івана Іванавіча Сачанкі і Аляксандра Канстанцінавіча Свораба пералічваю на

ўказаны рахунак... ну вельмі значную суму. Аднак жа разумею: усе гэтыя грошы прап'юцца, прагуляюцца, разбазарацца — не застанецца ад іх і следу. А тыя, хто сапраўды маюць дачыненне да юбілею, па-ранейшаму жыцьмуць у нішчымніцы, перабіваючыся з капейкі на капейку да сціплай выкладчыцкай зарплаты.

Кажу Васілю Вараб'ёву, што гатовы даць гэткую ж суму, але ўжо наяўнымі грашыма, каб хоць трохі падтрымаць выкладчыкаў. Не ўсіх, вядома ж, а толькі старэйшых,тых, хто назаўжды пакінуў след у маім жыцці. Васіль, безумоўна, пагаджаецца і прапануе:

— А ты сам прыязджай на факультэт. Я збяру іх у дэканаце ўсіх разам, вось там і ўручыш свае канверты.

Перад сустрэчай вельмі хвалююся: ці прыйдуць, ці не зваліць каго-небудзь хвароба ў такія немаладыя гады? І — чаканая палёгка, радасць: прыйшлі ўсе, каго я так хацеў пабачыць. Няма толькі Рыгора Васільевіча Булацкага, які адышоў у нябыт. Праўда, мне ўсё ж удалося яму аддзячыць, хоць і пасля смерці. У помніку, што стаіць на ягонай магіле, ёсць і мой унёсак...

Уволю наабдымаўшыся, мы сядаем за доўгі стол, Васіль прамаўляе некалькі слоў, пасля чаго я раздаю свае канверты. Можна разыходзіцца, але ўсе мы разумеем, што будзе неяк не па-людску, калі ўсё на гэтым і завершыцца. І тут я згадваю, што ў маім "дыпламаце" месцяцца дзве пляшкі добрага каньяку, якія вязу на іншую, дзелавую сустрэчу. А яшчэ там ёсць невялікі бутэрброд з каўбасой і два салёныя агуркі, запакаваныя для мяне жонкай на "перакус" у полудзень.

Высунуўшы з "дыпламата" горлычка пляшкі, з асцярогай і маўклівым пытаннем паказваю яе Вараб'ёву, які сядзіць побач, у галве стала. Васіль трохі разважае і, нарэшце, адчайна махае рукой:

— Давай!

Каньяк, выстаўлены на стол, выклікае ў выкладчыкаў энтузіязм. Васіль дастае з шафы чарачкі (з якой нагоды іх там столькі многа?). А калі я выцягваю з "дыпламата" агуркі, яны, мокрыя, выслізваюць з маіх нязграбных рук на падлогу. Са свайго месца падхопл-

іваецца Таццяна Дзмітраўна Арлова, падбірае іх і бяжыць да водаправоднага крана, які ёсць тут жа, у кабінеце, каля супрацьлеглай сцяны. Перамываючы агуркі, Таццяна Дзмітраўна ці то з іроніяй, ці то з захапленнем ускліквае:

— Каньяк і салёныя агуркі — гэта ж здорава!

Яна ўвогуле бярэ ініцыятыву ў свае рукі. Бутэрброд, хай сабе і досыць вялікі, Арлова акуратна разразае на дванаццаць (ці на чатырнаццаць?) роўных кавалачкаў і раздае кожнаму.

Ужо пасля першай чарачкі выкладчыкі пачынаюць “пець дыфірамбы” на мой адрас. І пра тое, што яны памятаюць мяне як вельмі таленавітага, і пра тое, што я быў заўсёдным рэдактарам журфакаўскіх газет, а Арлова нагадвае ўсім, што “Усеня ж з’яўляецца аўтарам журфакаўскага гімна!” Мне вельмі няёмка ўсё гэта слухаць — хоць скрозь зямлю праваліся, я перабіваю іх, прашу пагаманіць пра што-небудзь іншае, а яны не супыняюцца і не супыняюцца... Я разумею, што словы іхнія шчырыя, што імі яны хочуць выказаць сваю ўдзячнасць за тыя канверты, але ўсё адно захлынаюся ў сораме — ажно да тае пары, пакуль не ўдаецца перавесці размову ў іншае рэчышча. Ім жа, апроч мяне, ёсць пра каго і пра што пагаварыць: на факультэце яны ўжо бываюць зрэдчас, бачацца гады ў рады, бо паступова-пакрыёма іх выцясняюць маладзейшыя выкладчыкі...

Сустрэча доўжыцца амаль дзве гадзіны. Развітваемся з абдымкамі і пацалункамі. Выказваем спадзяванне, што ў наступны юбілей абавязкова сустрэнемся ў гэткім складзе...

Калі я праводжу іх да дзвярэй вачыма, сэрца сціскаецца ад роспачы і болю, бо ўсведамляю: не, ніколі мы ўжо не сустрэнемся ў гэткім складзе. Хтосьці з іх, на жаль, пакіне гэты свет, кагосьці прыкуе да ложка цяжкая хвароба.

Разам з імі, маімі любімымі настаўнікамі, сыходзіла з таго кабінета цэлая эпоха ў беларускай журналістыцы...

Сіла і дух

На другой "бульбе" ў вёсцы Гняздзілава Докшыцкага раёна знаёмлюся з прыгожай дзяўчынкай, якой не ўдалося паступіць на геаграфічны факультэт, і зараз яна працуе загадчыцай мясцовага клуба. Пачуццё да яе настолькі моцнае, што ўжо і пасля "бульбы", зноў апынуўшыся ў Мінску, у выхадныя ці святочныя дні найчасцей выбіраюся не да бацькоў, а туды, у Гняздзілава, каб пабачыцца-памілавацца са сваёю каханкаю...

Аднам вечарам, калі мы прагульваемся па гравейцы за вёскаю, па-заліхвацку падрульвае "козлік". З яго выходзяць два гонкія, шыракаплечыя хлапцы і кіруюцца ў наш бок. Дзяўчына паспявае шапнуць мне на вуха: адзін з іх — ейны нядаўні кавалер Віктар, а другі — ягоны брат, які возіць калгаснае начальства.

"Кавалер" бярэ мяне за грудзі і пагрозліва кажа:

— Каб з гэтаю дзяўчынаю я цябе болей не бачыў. Усёк?

Я разумею, што бойкі не мінаваць. У такім разе заўсёды трэба пачынаць першым, тым болей, калі адзін супраць дваіх: мецьмеш дадатковы шанец. Перахопліваю ягонае запясце, паварочваюся бокам і падстаўляю бядро, каб перакінуць непрыяцеля цераз сябе (нейкія навыкі секцыя самба ўсё ж дала). І тут здараецца жахлівая неспадзяванка. Правая рука, якою ўсцягваю "кавалера" на бядро, раптам па-здрадніцку храбушчыць у плячы. Зноў вывіх...

У запасе няма ніводнага імгнення, бо, відавочна, у наступны момант атрымаю зубатычыну. Раблю два крокі назад і кулём нырaю ў кювет. У паветры перакульваюся (гэтаму таксама вучылі на секцыі) і ў палёце паспяваю леваю рукою тузануць за правую. І — о дзіва! — ключыца, я гэта адчуваю, стала на сваё месца. Упершыню мне ўдаецца зрабіць гэта самастойна, без дапамогі медыкаў.

Раззлаваны, раз'юшаны, на карчках моўчкі выбіраюся з кювета на гравейку і гатовы біцца з імі да астачы сіл, хоць бы грызці зубамі. Мусіць, яны заўважаюць у

маім позірку гэтую азвярэласць і павольна, павольна адступаюць назад, затым залазяць у машыну.

— Мы з табой хутка яшчэ сустрэнемся! — напаследак кідае мне “кавалер”, і “козлік” торгаецца з месца.

Зрэшты, ні “хутка” ні праз год браты так і не паспрабуюць да мяня падступіцца, хоць я па-ранейшаму наведвацьму Гняздзілава і хадзіцьму у мясцовы клуб на танцы.

А тая дзяўчына неўзабаве стане маёю жонкаю, з якой мы жывём у злагадзе ўжо болей за трыццаць год...

Вы бачылі, як вялізны сабака раптам кідаецца наўцёкі ад раз’ятранага, натапыранага ката, які прыціснуты да плоту і якому ўжо няма куды падзецца? Вы заўважалі, з якой безразважнай рашучасцю кура-квактуха кідаецца на любога, хто (так яна думае) можа ўяўляць пагрозу для ейных цівянят?

Хоць і гучыць банальна, але перамагае не сіла. Перамагае дух.

“Генералы лесу”

На чацвёртым курсе саспяваю, каб пабрацца з Нінай — то самай гняздзілаўскай дзяўчынай. Ні ейныя, ні мае бацькі лішніх грошай не маюць, таму на агульнай нарадзе вырашана зладзіць вяселле ў адным месцы — у Гняздзілаве. Унёсак маіх бацькоў — самагон, ейных — закусь.

Каб заказаць аўтобус і даставіць сваю радню з аднаго канца Беларусі ў другі, сродкаў у мяне, вядома ж, не стае. Сваякам даводзіцца дабірацца “на перакладных” — на рэйсавых аўтобусах: з Пасекі — у Старыя Дарогі, адтуль — да Мінска, са сталіцы — у Докшыцы, з райцэнтра — да месца прызначэння. Гэткім жа будзе і зваротны шлях.

Шлюб рэгіструецца ў Ленінскім ЗАГСе Мінска, бо я прапісаны ў студэнцкім інтэрнаце, таму маёй “дэлегацыі” даводзіцца на нейкі час затрымацца ў сталіцы, каб папрысутнічаць на “ўрачыстай цырымоніі”. Вось тут гняздзілаўцы, а таксама шматлікія прахожыя і

звяртаюць увагу на двух самавітых мужыкоў, якія ў чаканні туляюцца перад дзвярыма ЗАГСа. Гэта мае бацька і дзядзька. Апрануты яны ў цёмна-сінія мундзіры, на галовах — фуражкі з аколышам і казырком. Нехта паважліва шэпча:

— Мусіць, лётчыкі.

Хтосьці абвяргае:

— Не, чыгуначнікі.

Сыходзяцца ў адным: усё роўна падобныя на генералаў. І толькі мая будучая цешча з усмешкай падказвае:

— Ды гэта ж леснікі, “генералы лесу”!

“Генераламі лесу” іх і будуць з іроніяй абзываць на працягу ўсяго вяселля...

Чаму ж ён, мой бацька, тады паехаў на вяселле сына ў службовай форме? Проста іншага, цывільнага касцюма ў яго зроду не было. Не хапала грошай на такую раскошу. Ён і захаваўся ў маёй памяці ў шапцы-аблавушцы, кухвайцы, ватных штанах і валёнках ці кірзавых ботах.

А ў тым леснікоўскім касцюме бацьку і пахавалі. І ён сапраўды выглядаў як генерал.

Ад любові да нянавісці

Да нас, найпярод да будучых журналістаў, гісторыкаў, філосафаў, юрыстаў, адным словам, “ідэалагічны рэзерв партыі”, у інтэрнацкія пакоі падсяляюць студэнтаў-іншаземцаў. Мяркуецца, што нашыя душы пранікнуцца інтэрнацыяналізмам, а замежнікі напоўніцу атрымаюць ад нас порцыю камуністычных ідэй.

На справе ж атрымліваецца зусім наадварот. З замежнікамі мы звычайна варагуем, а той, хто не варагуе, прыходзіць да высновы, што ў Афрыцы ці на Блізкім Усходзе людзі жывуць нашмат лепей, чым у нашай краіне.

Паблажліва ставімся хіба што да в’етнамцаў. Ціхмяныя, амаль незаўважныя, як здані, яны трымаюцца адной суполкай і нікому не дакучаюць. Адна толькі й

няўдоба, што на калідоры вечна стаіць гаркава-непрыемны пах, бо на агульнай кухні в’етнамцы звычайна смажаць селядцы.

Над імі, даверлівымі і паслухмянымі, хто-ніхто нават ладзіць кепікі. Прыгадваецца выпадак. У пакой да маіх аднакурснікаў падсяляюць двух в’етнамцаў. Ці то з пахмяла, ці то проста будучы пры добрым настроі, хлопцы вырашаюць над в’етнамцамі пажартаваць. У першую ж раніцу, у шэсць гадзін, яны падымаюцца з ложкаў, на ўсю моц уключаюць радыёпрыёмнік, з якога грыміць гімн Савецкага Саюза, і будзяць сваіх суседзяў. Тлумачаць ім, што ў нашай краіне кожны абавязаны сустракаць новы дзень пад гімн і па стойцы “смірна”. І яны ўчацвярых выцягваюцца ў струнку, пакуль не змаўкаюць апошнія акорды.

Неўзабаве хлопцы пра свой жарт, натуральна, забываюцца і наступным ранкам храпуць так, што не разбудзіш, страляючы з гармат. А бедныя в’етнамцы, прывучаныя да дысцыпліны, падхопліваюцца ў шэсць гадзін, уключаюць гімн і на пяць хвілін застываюць, як скамянелыя статуі.

Будзіць беларускіх сяброў яны не асмельваюцца. І так — некалькі дзён, пакуль в’етнамцы не пацікавяцца ў землякоў, ці не цяжка ім падымацца ў гэткую рань.

Дзіўна, але на жарт сваіх беларускіх аднапакаёўцаў в’етнамцы зусім не крыўдуюць...

Іншая справа — арабы і афрыканцы. Яны паводзяць сябе нахабна, на нашыя заўвагі не рэагуюць і ўвогуле быццам бы даюць пазнаку, што не яны ў гасцях, а мы. Мой сябар неяк кажа:

— Пажыўшы з арабамі, я пачаў любіць яўрэяў.

Прычына варажбы паміж намі — не расавая. Яна замешана на іншых “дражджах”. Скаламбурыўшы, можна сказаць: усе замежныя — заможныя. Тут няма ніводнага выхадца з тамтэйшага простага люду. Нездарма мой сусед Марсель з Эфіопіі без аніякага прытвортсва наракае на лёс:

— Нашая сям’я — бедная. Бацька мае ўсяго тры магазіны.

Яны апрануты ў дыхтоўныя заморскія “шмоткі”, слухаюць музыку з магнітафонаў, зрэдчас харчуюцца ў рэстаранах. Большасць з нас, натуральна, пра гэта і не марыць.

Што яшчэ дапякае — да іншаземцаў з іх раскошай горнуцца самыя прыгожыя дзеўкі. Без аніякага сораму перад намі і днём, і ноччу коўзаюцца ў ложках сваіх смуглявых і цёмнаскурых спонсараў. Такіх дзевак мы лічым здрадніцамі і ставімся да іх з пагардай.

Зрэшты, непрыязнасць паміж намі і іншаземцамі звычайна выплёскваецца толькі ў слоўныя перабранкі, бо за сур’ёзны канфлікт “нашага” без разваг і разборак вытураць з універсітэта. Затое перападае цёмнаскурым і смуглявым за межамі інтэрната. Вечарамі ў нашыя расчыненыя вокны раз-пораз далятаюць бразганне ланцугоў, трэск паламаных калоў і адчайны енк нашых замежных “сяброў”. Не, на іх палююць уздоўж Свіслачы не пакрыўджаныя ці абражаныя студэнты. Гэта робяць сваю “чорную” справу мясцовыя… ну, цяпер іх называюць скінхедамі.

Калісь нашая ўлада, запрашаючы на вучобу чужынцаў, спадзявалася не толькі атрымаць за гэта дадатковыя грошы, але і праз пэўны час мець за мяжою адданых сяброў савецкае дзяржавы. А ў рэшце рэшт атрымала ворагаў.

Дый уласныя студэнты не сталі інтэрнацыяналістамі, бо з сілком навязанай “любові” звычайна прарастае нянавісць…

Народная любоў і званне

У кінатэатры “Кастрычнік” ладзіцца творчая вечарына Васіля Быкава. Такую значную падзею не абмінаем і мы, студэнты журфака.

Вялікая зала набітая людзьмі “па завязку”. Быкаў распавядае пра сваё жыццё, дзеліцца творчымі планамі. Затым чытачы задаюць пісьменніку пытанні: хто выходзіць на сцэну, хто проста перадае цераз галовы запіску.

На той час я “падхалтурваю” літкансультантам у газеце “На страже Октября” і, каб была падстава “цісканућь” у яе адпаведную заметку, крэмзаю ў запісцы сваё

пытанне: “Вы шмат пішаце пра подзвіг савецкага народа ў час Вялікай Айчыннай вайны. Але ж і цяпер ёсць месца подзвігу. Узяць, да прыкладу, нашую міліцыю. Хіба ж не гераічна працуе яна ледзь не штодня? Дык ці не збіраецеся Вы напісаць аповесць пра нашых доблесных міліцыянераў?”

Калі даходзіць чарга да маёй запіскі і Быкаў зачытвае пытанне, па зале хваляй прабягае насмешлівы гул, хто-ніхто нават рагоча. Быкаў жа не зганяе з твару звыклай сур’eзнасці і толькі коратка адказвае:

— Не.

У адной з запісак праскоквае абрывак фразы: “Вось вы — народны пісьменнік Беларусі...” Ніхто не заўважае гэтае недакладнасці (Быкаў тады яшчэ не меў афіцыйнага звання “народны”), і сустрэча працягваецца ў звыклым рэчышчы. А мой сусед, паэт-пачатковец, вельмі пільна сочыць за ўсімі літаратурнымі працэсамі і таму, натуральна, добра ведае, што ўлада не надзяліла Быкава гэтым званнем, зларадна ўсміхаецца. Яму вельмі карціць паказаць сваю дасведчанасць (а можа, “уесці” Быкава?), таму ён пасылае цераз галаву запіску з пытаннем: “А хіба ж Вы народны? Ніхто Вам такога звання пакуль што не прысвойваў...”

Іншы, напэўна, адклаў бы гэтую запіску ўбок, але ж Быкаў — чалавек не хцівы, просты, бескампрамісны як у адносінах з другімі, так і з сабою. Ён, не вагаючыся, зноў жа коратка адказвае:

— Сапраўды, я не “народны”.

Што тут усчыняецца ў зале! Гул, абуральныя крыкі:

— Хто гэта напісаў? Няхай падымецца!

— Не зважайце, Васіль Уладзіміравіч! Вы для ўсіх нас, чытачоў, ужо даўно народны!

Мой сусед зніякавела ўціскае галаву ў плечы...

А народная любоў усё-ткі вышэй, чым званне.

“Дзяды”

Пасля таго, як студэнцкае жыццё застаецца за даляглядам, нам належыць прайсці трохмесячныя вайс-

ковыя зборы ў Слоніме, каб атрымаць званні лейтэнантаў запасу. Мне яны бачацца нечым накшталт будатраду ці "бульбы", калі ёсць магчымасць пажыць з аднакурснікамі адным кагалам, пасёрбаць з агульнага катла. Аднак жа сурова памыляюся...

За пяць гадоў вучобы між намі не было і згадак, служыў ты ў войску ці не. Усе — сябры, прыяцелі, аднакашнікі. А тут раптам адбываецца жорсткі падзел на "дзядоў" і тых, хто не служыў. Прынамсі, гэтага дамагаюцца менавіта "служывыя", у некаторых з іх ёсць нават сяржанцкія ці яфрэйтарскія лычкі.

Вядома ж, з нас, маладзейшых, "дзяды", як бывае ў войску, не здзекуюцца. Але драіць падлогу ў казарме, заступаць на пост днявальнага ці адбываць нарады на кухні — гэта толькі наш абавязак. Праўда, некаторыя з тых, што адслужылі, "дзядамі" сябе не лічаць, таму і дняваляць добраахвотна, і на кухні ўвіхаюцца нароўні з маладзейшымі.

Такі падзел мяне абурае, і зрэдчас адбываюцца моўныя сутычкі з "дзядамі". Мне, вядома, няцяжка лішні раз пастаяць каля тумбачкі ці на кухні да бляску адшараваць зашмальцаваны тлушчам кацёл. На кухню я нават хаджу з ахвотай, бо там на асобнай патэльні можна падсмажыць бульбяныя крышэнікі ці адборныя кавалкі мяса і ўсім нарадам парадаваць свае пузы.

Зневажае тое, што толькі-толькі ты быў з усімі на роўных і раптам стаў паслугачом у свайго аднакурсніка, і ён ужо нібы пан, а ты — парабак. А яшчэ ж зусім нядаўна ён браў у цябе шпаргалкі, пазычаў грошы да чарговай стыпендыі, прасіў напісаць за яго заметку ў газету, каб залічылася вытворчая практыка...

Дарэчы, найбольш жорсткія "дзяды" акурат самыя невукі, самыя бяздарныя. Адслужыўшы ў арміі, яны агоралі падрыхтоўчае аддзяленне, з ільготамі паступілі і вучыліся так-сяк, цераз пень-калоду. Прынамсі, не параўнаць жа іхнія паўзабытыя веды з навыкамі ўчарашніх школьнікаў...

Магчыма, таму на зборах, назваўшыся "дзядамі", яны спрабуюць хоць у нечым на кароткі час паказаць пе-

рад намі сваю перавагу, хоць трохі зарэтушаваць сваю інтэлектуальную і творчую хібнасць...

У знакамітым тэлесерыяле "Сямнаццаць імгненняў вясны" шэф гестапа Мюллер даводзіць Шцірліцу:

— І ведайце: з усяе размовы найбольш запамінаецца апошняя фраза.

"Апошняй фразай" за пяць журфакаўскіх гадоў былі для мяне тыя вайсковыя зборы. І ў мяне на ўсё жыццё засталося ўражанне, што з некаторымі сваімі аднакурснікамі я не вучыўся разам увесь гэты час, а служыў з імі ў войску...

Пад танкам

На зборах мы страляем з аўтамата, гойсаем на "бэтээры", шпурляем баявыя гранаты. На гэты раз трэба легчы пад танк. Дыспазіцыя такая: ты з галёканнем бяжыш насустрач танку, плюхаешся перад ім на зямлю, чакаеш, пакуль над табою праляскаюць гусеніцы, затым падхопліваешся і шпурляеш услед яму гранату-муляж.

Гэтае ўсе мы праходзім дастойна, хоць Т-72 знешне выглядае пагрозна, а зямля на палігоне не зусім падсохлая. Праўда, Віця Чарнушэнка скажа потым, што я задужа раскінуўў рукі ўшыркі і маё запясце ледзь не зажавала гусеніца.

Разам з намі, журфакаўцамі, на зборах тусуюцца і будучыя юрысты, бо пад час вайны ім таксама давядзецца весці ў атаку мотастралковыя ўзводы. Жывём мы ў адной казарме, і вучэнні ў нас — сумесныя.

Адзін з патэнцыйных афіцэраў, які ўжо засвоіў розныя кодэксы і законы, бяжыць насустрач танку і замест таго, каб прытуліцца да глебы, раптам спыняецца і... кідаецца наўцёкі. Танкіст, відаць, напачатку губляецца, на якое імгненне ягоная грозная машына таксама прыпыняе ход, а затым выплёўвае ззаду густы шэра-блакітны шлейф дыму і рэзка зрывацца з месца. Танк гоніцца за ўцекачом.

Юрыст віхляе па палігоне, як заяц, робіць скачкі то ўбок, то наперад, але танк, як прывязаны, уздзіраючы

гусеніцамі зямлю, паўзе за ім след у след. Не адну хвіліну працягваецца пагоня, а мы, назіраючы за гэтым відовішчам, хапаемся ад смеху за жываты.

Пад танк той юрыст так і не лёг.

Цікава: кім ён зараз працуе? Пракурорам, які рашуча змагаецца са зламыснікамі і бандзюгамі? Суддзёй, што без разваг ім жа выносіць прысуд і надоўга заканапачвае за краты? Зрэшты, гэта не так важна. Галоўнае — ён, мусіць жа, вельмі паважаны чалавек, да яго прыслухоўваюцца, шануюць, узнагароджваюць. Узнікае думка: а кім бы ён быў пад час вайны? Ці меў бы гэтую пашану і даброты, калі б давялося паставіць на кон уласнае жыццё?

Мінулая вайна стала лакмусавай паперкай для кожнага тагачаснага чалавека. Хтосьці праявіў мужнасць і стаў героем, нехта змаладушнічаў і стаў здраднікам-паліцаем. А каб не было тае вайны, яны, і героі, і здраднікі, пражылі б да скону амаль аднолькава, магчыма, нават памяняліся б ролямі: патэнцыйныя героі нічым адметным не вызначыліся б, а няспраўджаныя здраднікі атрымлівалі б высокія ўзнагароды. Выходзіць, ім, тагачасным баязліўцам, запраданцам і іншай набрыдзі, якую выштурхнула на паверхню жыцця вайна, проста не пашанцавала з часам, у якім давялося жыць.

На шчасце, маё пакаленне вайны не зведала. Шкада толькі, што сёння немагчыма адрозніць Рыбака ад Сотнікава...

Нічыя

У шматтыражцы "Інтэграл" я вяду шахматную рубрыку і неяк аб'яўляю на старонках газеты конкурс рашэння задач і эцюдаў. Удзельнікаў набіраецца вельмі шмат, што не дзіва для прадпрыемства, дзе інтэлектуалаў — аж зашкальвае.

Акурат у гэты час у Мінску праходзіць шахматны турнір, на якім галоўнаю "зоркаю" лічыцца малады гросмайстар Чэхаў — вельмі перспектыўны, бо ўжо мае званне чэмпіёна свету сярод юнакоў. У маёй галаве

нараджаецца блюзнерская ідэя: а што калі папрасіць гэтага Чэхава, каб ён даў сенс адначасовай гульні для лепшых удзельнікаў конкурсу? Для іх жа гэта будзе найлепшай узнагародай.

Арганізатары турніра даюць мне гатэльны нумар тэлефона Чэхава, і я выказваю яму сваю просьбу. Гросмайстар, што для мяне, прызнацца, нечакана, дае згоду. І гэта пры тым, што партыі ў турніры гуляюцца штодня, а значыць, сеанс можна правесці толькі ўвечары.

У сённяшні камерцыйны век безразважны і бескарыслівы ўчынак Чэхава выглядаў бы бязглузда: на той дзень ён лідыраваў у турніры, так што для агульнай перамогі не варт было залішне тлуміць мазгі нейкім сеансам адначасовай гульні, за які, у дадатак да ўсяго, табе не абяцаюць ні капейкі.

"Інтэграл" нават не спадабляецца на аўтамабіль, каб прывезці гросмайстра на прадпрыемства. Сустрэўшыся ў вестыбюлі гатэля "Мінск", да Курасоўшчыны мы дабіраемся на тралейбусе, адно што талончык для Чэхава я купляю за свой кошт...

У зале, дзе мяркуецца правесці сеанс, ад людзей не праткнуцца, і ўсе трымаюць пад пахамі шахматныя дошкі. Напачатку планавалася, што з гросмайстрам мецьмуць магчымасць згуляць толькі ўдзельнікі конкурсу, а тут — такая процьма народу. У рэшце рэшт вырашаем, што падужацца з гросмайстрам змогуць толькі трыццаць шчаслівчыкаў. Тым лікам, натуральна, і я.

На восьмым ходзе стаўлю сваю пешку на поле с6 і разлічваю, што гросмайстар трапіць у няхітрую пастку. Наіўны чалавек! Пасля саенса я спытаюся ў Чэхава, ці разгадаў ён маю "каварную" задумку, і ён адкажа-запытаецца:

— Гэта пасля хода с6? Ну вядома ж, разгадаў.

Але ўразіць не гэта. Аказваецца, ён памятае ўсе хады ва ўсіх трыццаці партыях!

А тады, у час сеансу, менавіта пасля майго восьмага хода Чэхаў нечакана прапаноўвае мне... нічыю. Вядома ж, робіць ён гэта дзеля пачцівасці, каб выказаць

павагу да мяне як да арганізатара мерапрыемства.

Што рабіць? З аднаго боку, калі яшчэ выпадзе пазмагацца з гросмайстрам і даведацца, чаго я варты ў параўнанні з ім. А з другога — нічыя з чэмпіёнам свету! Гэтым жа можна будзе пахваляцца ўсё жыццё!

І я пагаджаюся на нічыю...

У тым сеансе такога ж поспеху даб'юцца яшчэ пяць чалавек, астатнія свае партыі прагуляюць.

Аднак жа пазней у мяне чамусьці ніколі не ўзнікне жаданне перад кім-небудзь пахваліцца, што ўдалося згуляць унічыю з самім гросмайстрам...

Поспех, дасягнуты без патуг, без "крыві і поту", наўрад ці можа прынесці радасць і задавальненне ў любой справе.

Сам — гам, а іншаму не дам

Пасля студэнцтва мне можна застацца ў сталіцы, тым болей што пры размеркаванні некаторыя рэдакцыі гатовыя даць на мяне "выклік". Але я цвёрда намерваюся падацца на сваю родную Старадарожчыну. Адно што блізка да бацькоў, да родных краявідаў. А другое — у сям'і ўжо нарадзілася дачушка, і туляцца па здымных кватэрах не надта зручна дый, як кажуць, не па кішэні. А рэдактар старадарожскай раёнкі якраз і абяцае даць двухпакаёўку.

У раёнцы адразу ж засноўваю сатырычную старонку — "Лазню". Цягу да іроніі і гратэску маю яшчэ з дзіцячых год. Тэмы для фельетонаў знаходжу ў розных рэйдах па раёне. Нашая суполка заўсёдная і трывалая: апроч мяне, оперупаўнаважаны АБКСУ Леанід Варанкоў, на пульхным чэраве якога ледзь зашпільваюцца гузікі міліцэйскага мундзіра, супрацоўнік камітэта народнага кантролю Васіль Пучкоўскі, трыццацігадовы мужчына са злёгку пачырванелым тварам, і эканаміст мясцовага банка Таня Кажамякіна, вельмі пекная маладзіца майго ўзросту, на якую я спадцішка кідаю панадныя позіркі. Ейнае дзявочае прозвішча Дубік, і Таня жартам называе сябе Кажадубікам. Зрэдчас у кагорту

спрычыняецца трапіць і хто-кольвеч яшчэ.

Найбольш нам даспадобы рабіць наскокі на крамы, і гэтаму ёсць належны вытлумак. Заляжалыя і таму сапсутыя тавары, якія, насуперак інструкцыям, выстаўляюцца ў продаж, нас цікавяць мала. Першым чынам зазіраем пад прылаўкі, шастаем у бакоўках, абшукваем склады. Адтуль заўсёды можна выцягнуць "на свет божы" прыхаваныя дэфіцытныя тавары. Складаецца адпаведны акт, і ўсё гэтае дабро адразу ж выстаўляецца на паліцы.

Вестка пра тое, што "камісія з раёна" трасе мясцовую краму, разлятаецца па кожнай вёсцы імгненна. Каля пакуль што зачыненых дзвярэй збіраецца натоўп. Усе чакаюць, што вось-вось гэтыя дзверы расчыняцца, і, напэўна, удасца купіць знойдзеныя камісіяй палку каўбасы, кіло замарожанай рыбы ці кавалак прыстойнага сукна. Аднак часцей за ўсё іхнія спадзяванні не спраўджваюцца.

Наш улоў звычайна небагаты. Прадаўцы прыхоўваюць тавары ці для сябе асабіста, ці для радні, ці для добрых знаёмцаў. А гэта няшмат. І калі згаладалы натоўп нарэшце ўрываецца ў краму, каля прылаўка ўжо ёсць невялікая чарга. Яна складаецца з удзельнікаў рэйдавай брыгады. Усе мы прадбачліва прыхапілі з сабой грошы, якія былі ў наяўнасці, і цяпер скупляем амаль увесь дэфіцыт, намі ж самімі і знойдзены. Мясцовыя жыхары толькі "глытаюць сліны", а мы выходзім з крамы наўючаныя пакункамі і сумкамі. Апрача таго, у чарговай "Лазні" з'яўляецца сумесна падпісаны фельетон, у якім высмейваюцца прадаўцы-штрафнікі, а ў сваіх дзеяннях мы не бачым нічога ганебнага ці амаральнага...

Зрэшты, якім было тагачаснае жыццё, такая існавала і мараль. Так званы блат лічыўся не заганным, а вартым зайздрасці, прынцып "ты — мне, я — табе" быў у грамадстве асноўным. Пры агульнай нішчымніцы ўмовы дыктуе не галава, а страўнік. І ён не разумее, што такое справядлівасць, духоўнасць і іншыя "інтэлігенцкія штучкі"...

"Сабачая" прафесія

З фельетонамі гэтак распярэзваюся, што не ведаю меры. Падабаецца, што хтосьці паважліва са мною вітаецца, нехта пры размове трымаецца з асцярогаю.

У рукі трапляе даведка нейкай камісіі аб "фінансавых злоўжываннях" дырэктара раённага дома культуры Уладзіміра Пракопавіча Зыка. Факты дробненькія, не вартыя ўвагі, бо ніякіх "злоўжыванняў" па сутнасці і няма. Тым не менш рэдактар Зуйкевіч загадвае абавязкова пра гэта напісаць, і я выплёскваю на старонкі газеты разгромны фельетон. Яшчэ і ганаруся: зачапіў гэткую значную па раённых мерках "шышку"!

А між тым калісь Уладзімір Пракопавіч вёў у маёй школе ўрокі фізкультуры. Вёў выдатна, захапляюча. Менш як за год з ліку маіх аднакласнікаў ён падрыхтаваў лепшую ў раёне валейбольную каманду, а мяне самога часам "праштурхоўваў" на розныя абласныя спаборніцтвы.

І вось як я "аддзячыў" настаўніка: настругаў пра яго незаслужаны фельетон, каб выканаць заданне рэдактара, пацешыць уласнае самалюбства.

Старыя Дарогі — гарадок невялікі, і пасля публікацыі даводзіцца сустракацца з Зыкам ледзь не штодня, хоць гэтых сустрэч я імкнуся пазбягаць. Вярэдзіцца душа, позірк скіроўваецца долу, а Уладзімір Пракопавіч, тактоўны, інтэлігентны чалавек, пра фельетон нават не згадвае, ні ў чым мяне не папракае, і толькі ў глыбіні вачэй бачыцца прыхаваная туга.

І так будзе да самай ягонай заўчаснай і раптоўнай смерці...

На чарговай планёрцы рэдактар Зуйкевіч, пераказваючы падначаленым размову з нейкім старшынёй калгаса, нечакана прамаўляе:

— Я яму і кажу: вось нацкую Усеню, дык ён цябе ў сваім фельетоне на шматкі разарве...

І тут Зуйкевіч абсякаецца, уцяміўшы, што неабачліва ляпнуў лішняе, непрыемнае для мяне. Супрацоўнікі рэдакцыі таксама гэта разумеюць, але не падаюць

выгляду, хоць хто-ніхто з пагардай кідае ў мой бок зларадны позірк...

Словы Зуйкевіча мяне зневажаюць і абражаюць. А зрэшты... Я іх заслужыў. У фельетонах сапраўды кідаюся на людзей, як раз'юшаны сабака, нацкаваны гаспадаром.

Пасля тае планёркі сатырычны імпэт суцішваю, і "Лазня" з'яўляецца на старонках газеты ўсё радзей.

За безаглядную гатоўнасць апантана выконваць загады кіраўніцтва я заслугоўваю ганьбы, і ў першую чаргу ад самога сябе. Прынамсі, хіба не вылузваўся са скуры ледзь не кожны тагачасны журналіст, каб выканаць гэткі ж загад, без разваг скіроўваць свае сілы і майстэрства туды, куды патрабуе ўсемагутная і мудрая камуністычная партыя? Хто рабіў гэта свядома, па ідэйных матывах, а хто — дзеля ўласнага дабрабыту.

А цяпер, пры сённяшняй уладзе, "сабачая" сутнасць журналістаў дзяржаўных выданняў акрэслілася яшчэ выразней.

Не тое золата, што блішчыць

У кожным райцэнтры знойдзецца дзесятак-другі графаманаў, якія спрабуюць нешта зарыфмоўваць і закідваюць рэдакцыі сваімі "творамі". І ў тым няма ніякае бяды: калі з гэткага "творцы" не атрымаецца прафесійны літаратар, дык заўзятым чытачом ён будзе абавязкова.

Пры ўсіх раённых газетах існуюць літаратурныя аб'яднанні, у якіх і гуртуюцца вось такія пачаткоўцы. А ў Старых Дарогах на той час літаб'яднання няма. Ліквідоўваю гэты прабел.

Адзін раз на месяц, вечарам, у маім кабінеце мясцовыя класікі чытаюць свае творы. Гэты чалавек сярэдняга ўзросту ў зашмальцаваным, пацёртым паліто, зношаных чаравіках і выцвілай кепцы на галаве звычайна спазняецца. Ён асцярожна, нібы баючыся, адчыняе дзверы і, не праходзячы далей, моўчкі прытульваецца да вушака. Разам з ім у кабінеце з'яўляецца смярдзючы пах цвілі, гнілі і ўвогуле ўсяго таго, што аздаб-

ляе жыццё адзінокага, занядбанага, недагледжанага халасцяка. Калі ўсё ўжо прачытана-абмеркавана, чалавек дастае з-за пазухі скрутак паперы і, не чакаючы ніякага дазволу, пачынае чытаць свае вершы на рускай мове. Чытае доўга, без перапынку. Дзіўна, але ў мяне зусім не ўзнікае жаданне яго абсекчы, спыніць. Наадварот, я слухаю вельмі ўважліва, бо тое, што ён чытае, мне падабаецца. Ва ўсякім разе ягоныя вершы не раўня нязграбна зарыфмаваным радкам іншых пачаткоўцаў.

Гэтага чалавека ўсе завуць проста Феліксам. Ён трохі “скалечаны на галаву” і, кажуць, мае адпаведную даведку. Аднак жа не буйны, бяскрыўдны, няшкодны. Загадчыца аддзела пісьмаў Тамара Сцяпанаўна Рэўтовіч, якая жыве ў Старых Дарогах спакон веку, раскажа мне:

— Некалі Фелікс быў самым разумным, самым здольным вучнем у школе. Скончыў яе з залатым медалём. Феліксу прарочылі вялікую будучыню, ён пісаў цудоўныя вершы. І нечакана нешта пераклініла ў галаве... Бацькі неўзабаве памерлі, і цяпер няма каму яго даглядаць...

Феліксу вельмі хочацца, каб ягоныя вершы былі надрукаваны ў газеце, і ён заўсёды пакідае рукапісы, ад якіх патыхае той жа затхласцю. І вершы сапраўды вартыя, яны зачароўваюць парадаксальнасцю і містыцызмам. Але ніводнага з іх я так і не дам у друк. У гарадку кожны адзін аднаго ведае, і што ж тады падумаюць чытачы пра газету, калі яна публікуе творы ціхага вар’ята і апушчоніка?..

...Знаёмая дзеліцца ўражаннямі ад паездкі ў трамваі:

— Уяўляеш, заходзіць нейкі малады бомж, п’яны ў дрызіну. Ад яго нясе такім смуродам, што людзі адступаюцца як мага далей. А ён крыўдзіцца і крычыць на ўвесь трамвай: “Я — беларускі паэт Анатоль Сыс!” Усе толькі рагочуць, бо не вераць, дый ніхто не чуў такога прозвішча. Дарэчы, а ці сапраўды ёсць такі паэт?

— Ёсць, — адказваю. — І ён вельмі таленавіты. Хочаш, дам пачытаць ягоную кніжачку?

— Не-е-е! — махае рукамі знаёмая. — Які ён сам, такія, мусіць, і ягоныя вершы!

...Сярод удзельнікаў літаб'яднання "Узлёт" гэты студэнт філфака дужа адметны. Ён высокі, светлавалосы, прыгожы. А апрануты дык проста з іголачкі: належна адпрасаваны касцюм, белая сарочка, кідкі гальштук. Дый вершы ягоныя гэткія ж прыгладжаныя, правільныя, з рытмам і рыфмай. Але яны чамусьці нікому з нас не падабаюцца. Нейкія нежывыя, штучныя, можна сказаць, не напісаныя, а зробленыя.

Трэба прызнаць, што з часам гэты паэт добра-такі "наблатыкаецца" ў вершаскладанні, і ягоныя творы разпораз з'яўляцьмуцца ў друку. Хоць яны будуць па-ранейшаму халоднымі і не выклічуць у мяне ніякіх пачуццяў.

Калі-нікалі мне яшчэ давядзецца пабачыць таго паэта, і ён заўсёды выглядацьме як маладзён на ўласным вяселлі — у касцюме і пры гальштуку. Паэт паведаміць, што, як і раней, яму добра пішуцца вершы. А для сябе я адзначу, што ягонае прозвішча даўно ўжо не на слыху, вершаў у друку чамусьці ўвогуле не відно...

Нездарма кажуць: не тое золата, што блішчыць.

Ку, Чарненка!

Кіраўнікі дзяржавы падаюць з дрэва жыцця, як пераспелыя жалуды з дуба: Суслаў, Брэжнеў, Андропаў... Наспявае чарга "ўзяцца за лейцы" зусім нямогламу Чарненку.

З гэтае нагоды затрымліваецца друкаванне раёнкі. Да самае начы рэдактар Зуйкевіч і я, адказны сакратар, чакаем афіцыйнага паведамлення пра новага генеральнага сакратара. Нарэшце БелТА па радыё надыктоўвае тэкст (тады ні факсаў, ні тым больш электроннай пошты не было, таму ўсе афіцыйныя матэрыялы для раёнак перадаваліся менавіта па агульным радыё). Паведамленне атрымліваецца крыху большым, чым тое месца, якое мы загадзя і наўскідку пакінулі для яго на першай паласе. Што рабіць? Паравёрстваць паласу — гэтка ж

колькі часу яшчэ спатрэбіцца. І тады Зуйкевіч вырашае:

— Замест “Канстанцін Усцінавіч” паставім толькі ініцыялы — “К.У.”

Заметка якраз становіцца на адведзенае месца, лінатыпістка і вярстальшчыца сыходзяць дахаты, друкар запускае станок...

Бяру аддрукаваны асобнік, кідаю позірк на першую паласу, і адразу рэжа вочы гэтае “К.У.” Справа ў тым, што па тэлебачанні днямі паказалі камедыю “Кін-дза-дза”. Вельмі смешную і павучальную. “Ку”, — так вітаюцца адзін з адным галоўныя героі. Камедыя народу настолькі спадабалася, што некаторыя насельнікі гарадка пры сустрэчы кажуць гэтае “ку” заместа “добры дзень”. І, безумоўна, іранічны чытач, пабачыўшы загаловак, адразу пасмяецца. А рэдактару, мусіць, давядзецца плакаць ці ўвогуле страціць пасаду. Бо можна падумаць, што газета вітае прыход новага генеральнага сакратара, як у той камедыі:

— КУ, Чарненка.

Пры той паспешлівасці, з якой сыходзяць у іншы свет правадыры, гэта прагучыць як насмешка ці здзек. Выказваю свой занепакой Зуйкевічу. Той хапаецца за галаву і бяжыць спыняць друкарскі станок...

Лінатыпістка ўжо немаведама дзе, і мы ўдвох, як калісь наборшчыкі ленінскую “Іскру”, уручную складваем з літарак “Канстанцін Усцінавіч”.

На дробны шрыфт у загалоўку начальства назаўтра ўвагі не звяртае...

Пры Сталіне за двухсэнсавую памылку ў газеце маглі саслаць на Калыму ці ўвогуле расстраляць. Я нарадзіўся пазней. Але ж гэты страх, гэтая перасцярога, мусіць, перадаліся мне генетычна. Дзіўныя былі часы...

Блакноцік у кішэні

З ўсяе Беларусі на семінар у Каралішчавічы запрашаюцца маладыя творцы. Мне таксама выпадае гэткае шчасце.

Увесь тыдзень напоўнены цікавымі сустрэчамі, бурнымі спрэчкамі, вечаровымі пасядзелкамі...

Кіруе семінарам Рыгор Барадулін. На творчых занятках яму падсабляюць Сцяпан Гаўрусёў і Сяргей Панізнік. Усе арганізацыйныя пытанні вырашае Мікола Гамолка. Яму даводзіцца круціцца, як шчупаку на патэльні. Ягоная постаць мільгае і там, і тут. Нас жа трэба і размясціць, і накарміць, і наладзіць з кімсьці сустрэчу...

Ягоную руплівасць і заўсёдную мітусню ўсе мы заўважаем. Тым лікам і Рыгор Барадулін. На адным з заняткаў ён няўзнак, мімаходам прамаўляе:

— Наш Боегамолка...

Семінарысты заходзяцца ад рогату. Справа ў тым, што з тэлеэкранаў і радыё на той час толькі і чуваць: "раззбраенне", "боегалоўка"... І вось жа як дасціпна і дарэчы прагучала гэтае "Боегамолка"!

Тое, што Рыгор Барадулін непераўзыдзены майстар слова і словатворчасці, — ні для кога не сакрэт. Але гэта не толькі прыродны дар. За гэтым стаіць штохвілінная праца, пільная ўвага да пачутага.

Адзін з семінарыстаў кідае выраз: "масцісты паэт". Вядома ж, ён проста не ведае, што правільна трэба казаць "масціты". Аднак Рыгор Барадулін адразу падхопліваецца:

— Як ты сказаў? Масцісты? Выдатна!

З нагруднай кішэні Рыгор Іванавіч дастае блакноцік і робіць нататку. Не ведаю, ці скарыстаў ён гэтае слова напотым, але мяне тады ўразіць і такое абвостранае чуццё на словатворчасць, і гэты невялічкі блакноцік...

З падобным сутыкнуся толькі аднойчы, трохі раней, калі пасля першага курса прыеду на практыку ў тую ж старадарожскую раёнку. Шэфства нада мною адразу ж бярэ Уладзіслаў Рубанаў. Ён не нашмат старэйшы за мяне, пасля вучобы толькі першы год працуе адказным сакратаром, і між намі завязваецца шчырае сяброўства. Яднае яшчэ і агульная цяга да творчасці. Уладзіслаў дае пачытаць свае першыя апавяданні. Мне яны дужа падабаюцца. І як жа мы ўдвох радуемся, калі адно з іх друкуе "ЛіМ"!

Адказнаму сакратару боўтацца па раёне даводзіцца няшмат. Вось і Рубанаў выбіраецца ў камандзіроўку гады ў рады. Але калі вяртаецца, ягоны нагрудны блакноцік спісаны пачутымі ад людзей сакавітымі слоўцамі і выразамі. Іх я потым знайду ў ягоных апавяданнях і аповесцях.

Колькі я ні спрабаваў напотым прывіць сабе гэткую ж звычку — трымаць пад рукой блакноцік, — так і не ўдалося. І столькі з-за гэтага страчана!..

Пісьменнік творыць не толькі за сталом, ягоныя душа, ягоны розум "працуюць" штохвілінна, нават у сне. І шкада, што найчасцей — ухаластую...

Адшчапенец

Уладкоўваюся на працу ў "Гомельскую праўду". Пакуль сям'я застаецца ў Старых Дарогах, рэдакцыя забяспечвае мяне малюпасенькім пакойчыкам у інтэрнаце нейкага тэхнікума. Месца ў ім — толькі для ложка і стала.

Камендант інтэрната — плюгавы яўрэйчык сталага ўзросту. Ніколі не бачу яго цвярозым. Неадпрасаваны, заляпаны чорны касцюмчык, сарочка наросхрыст, разбэрсаныя валасы на галаве... Пабачыш такога каля крамы, дык падумаеш, што бадзяга ці бомж. Пару разоў набулькваю каменданту шклянку гарэлкі, і ён ужо лічыць мяне лепшым сябрам.

Намеснік каменданта па выхаваўчай рабоце — таксама яўрэй. Ён — поўны антыпод свайму супляменніку. Заўсёды гладка паголены, ад яго патыхае парфумай. Ссівелыя валасы роўненька зачэсаны ў прабор. Злёгку зацемненыя акуляры. Светла-шэры касцюм, гальштук, карычневыя і добра наваксаваныя чаравікі. Па знешнім выглядзе — сама меней міністр.

Намеснік каменданта заходзіць у мой пакойчык ледзь не штодзень. Яму набулькваць не трэба, бо ён, здаецца, увогуле не п'е. Намесніку проста прыемна пазносіцца з "прадстаўніком прэсы". Зрэшты, нашыя размовы зазвычай зводзяцца да ягонага маналога пра тое, як цяжка жывецца ў краіне яўрэям, колькі добрага

яны зрабілі для людзей усяго свету і г.д. А ў фінале заўсёды гучаць адны і тыя ж словы:

— Вы на камендата не зважайце... Такі апоек... Усю нашую нацыю ганьбіць... Але ён выправіцца... Я за гэта вазьмуся... Дзе ж вы бачылі, каб яўрэй — ды гэтак піў...

Выслухоўваючы ў чарговы раз прабачэнне за "адшчапенца нацыі", я не злую на намесніка каменданта. Я нават яго паважаю. Бо міжволі ўзнікае пытанне: а ці дбаем вось гэтак пра годнасць і гонар сваёй нацыі мы, беларусы, ці хвалюе нас лёс свайго супляменніка-апушчоніка? Мусіць жа, не. Будзе ён ляжаць, п'яны, на абочыне шашы, дык адпіхнём яго нагою ў канаву...

Абвяржэнне

Хачу напісаць артыкул пра тое, як забяспечаныя, рэспектабельныя дзеці, каб пазбегнуць лішняга клопату, здаюць сваіх бацькоў у дамы састарэлых. Адзін з такіх дамоў — у прыгарадзе Гомеля. Кіруюся туды, каб узбагаціцца фактурай.

Кіраўніцтва дома састарэлых падбірае для мяне "патрэбных" дзядулек і бабулек, гутару з імі, запісваю з дзесятак слёзных гісторый. Напрыканцы мяне вядуць папалуднаваць. Праўда, чамусьці не ў агульную сталоўку, а ў бакоўку, аддзеленую дзвярыма з дэрманцінавай абіўкай. Боршч наварысты, шчодра аздоблены смятанай, катлеты сакавітыя, са свежага мяса — як у рэстаране...

Неўзабаве ў газеце з'яўляецца артыкул "Старасць — не радасць..."

Праз тры дні рэдакцыйную цішыню ўскалыхвае абураны старэчы голас. Прыстойна апрануты дзядок у акулярах шукае "таго карэспандэнта, які напісаў гэткую ману". Яго, як дэлегата, насельнікі дома састарэлых выправілі ў рэдакцыю, каб перадаў скаргу-абвяржэнне з дзесяткамі подпісаў.

— У чым жа мана? — пытаюся ў дзядка. — Хіба ж гэтыя гісторыі я выдумаў? Хіба ж няпраўда, што некато-

рыя дзеці “спіхваюць” у дом састарэлых сваіх бацькоў?

— Хай сабе і праўда, — пагаджаецца дзядок. — Але ж такія выпадкі — адзінкавыя. А ў нашым доме састарэлых гаруюць усе пагалоўна. Нас не кормяць як след. Прадукты, гэта відавочна, раскрадаюцца персаналам. Бялізна не мяняецца месяцамі. Ці верыце, старых ужо заелі вошы! За слова ўпоперак можна атрымаць па карку... Чаму вы пра гэта не напісалі?

І сапраўды прыгадваецца, як вусцішна было ў калідорах інтэрната (мусіць, старых разагналі па пакоях, каб не назалялі карэспандэнту), як адна бабулька “вынырнула” з-за вугла і паспрабавала схапіць мяне за крысо, каб нешта паведаць, але на яе цыкнула медсястра і прагнала прэч...

І ўсё ж я няўцямна пацiскаю плячамі:

— Разумееце, у мяне была зусім іншая тэма...

— Тэма? — ускоквае з месца дзядок. — Тэма адна: чэрствасць, абыякавасць, непаважлівыя адносіны да старасці.

Дзядок яшчэ паходзіць-пакрычыць на калідоры, затым яго выслухае намеснік рэдактара, аднак ніякага плёну гэта яму не прынясе.

На добры толк мне варта было б яшчэ раз наведаць той дом састарэлых, напісаць крытычны артыкул ці, можа, нават фельетон. Але ж я не паехаў. Ні журналісты, ні газета не любяць друкаваць абвяржэнні, прызнаваць свае памылкі...

Дый увогуле: нам, пісакам, лягчэй глыбакадумна паразважаць над агульнай праблемай, чым дапамагчы канкрэтнаму чалавеку ў канкрэтным выпадку.

Дзядзька-цэнзар

На літаратурнай старонцы “Гомельскай праўды” завярстаны мой верш “Курганы”. Нічога адметнага, звычайны, радавы верш:

Адбалявалі груганы,
Вякам —

Адлік зязюль-варожак...
Нібы нарывы,
Курганы
Апошнім ложам
Зграй варожых.

Мячом гацілі кожны крок,
Славянкі галасілі нема.
(Яшчэ ўва мне пылае гневам
Маіх дзядоў
Крутая кроў...)

Я веру, што зямля прарве
Крывавых ран сваіх нарывы.
І косці белыя ў траве
Галлём бяроз да сонца рынуць.

І час вякоў сівых міне,
І не заслоніць неба чэрань.
...Глядзіць з ухмылкай на мяне
І зубы шчэрыць
Шэры чэрап...

Як зменны сакратар, я павінен прысутнічаць на фабрыцы "Палесдрук" да таго моманту, пакуль нумар не будзе падпісаны ў свет. Трэба прасачыць, каб не "выпала" якая-небудзь лінейка, не было стракатасці ў загаловачным шрыфце, каб здымак не стаяў дагары нагамі.

За змест, за памылкі ў тэкстах адказваюць карэктар і дзяжурны па нумары (звычайна гэта загадчык аддзела ці намеснік рэдактара), якія месцяцца ў цесным пакойчыку прылеглага будынка. А насупраць гэтага пакойчыка — яшчэ адзін. Там сядзіць усемагутны цэнзар.

Дзябёлы маладжавы мужчына са злёгку пасярэбранымі скронямі трымаецца самавіта і незалежна. Праўда, прагульваючыся ў вольную хвіліну па дворыку фабрыкі, з ахвотаю ўступае з намі ў размовы на жыц-

цёвыя тэмы і нават можа распавесці анекдот. Ягоны твар чамусьці заўсёды насмешлівы (магчыма, мне гэта толькі здаецца) і таямніча-загадкавы.

Намеснік рэдактара Леанід Карачун, які дзяжурыць па нумары, адклікае мяне ўбок і кажа:

— Цэнзар чамусьці моршчыцца на твой верш... Нешта яму не падабаецца...

— Дык няхай падыдзе і скажа мне, аўтару.

— Ну, ён жа толькі моршчыцца. А зняць з паласы не патрабуе.

Зрабіўшы сваю справу, зыходжу з друкарні трохі раней. Назаўтра разгортваю газету, бачу свой верш, але без апошніх радкоў — пра "ўхмылку шэрага чэрапа". Аказваецца, як толькі я сышоў, у апошні момант перад падпісаннем нумара ў свет, цэнзар запатрабаваў "выкрасліць гэтую крамолу". У чым крамола — патлумачыць так і не змог. Толькі і сказаў:

— Нутром адчуваю: пра зубы, пра шэры чэрап — нешта тут не нашае, не савецкае... Так што на ўсялякі выпадак выкрэслівайце!

Бач ты, а мне ў вочы сказаць не адважыўся ці пасаромеўся. Дык учыніў расправу над вершам спадцішка...

Упершыню з цэнзурай я сутыкнуся, працуючы ў шматтыражцы "Інтэграл". Без візы "першага аддзела" не тое што газету падпісаць у свет — рукапіс немагчыма было здаць у набор. Ну дык гэта зразумела — аб'ект, як кажуць, рэжымны, засакрэчаны. (Нават генсек Брэжнеў, вітаючы і віншуючы ў друку "Інтэграл" з чарговым поспехам, не назаве, у якім горадзе знаходзіцца прадпрыемства).

Затым у старадарожскую райгазету штогод наязджацьме загадкавы дзядзька са сталіцы і на планёрцы бітыя дзве гадзіны нудна будзе тлумачыць, што нельга пісаць, колькі кароваў здохла ў цэлым па раёне і які ўраджай бабовых чакаецца восенню. Ваенная тайна! Па гэтых звестках вораг можа зрабіць высновы пра нашую боегатоўнасць і эканамічную бяспеку!

Дый што казаць: нават пад час працы ў "Звяздзе",

калі ў краіне будзе шугаць гарбачоўская перабудова, давядзецца прысутнічаць на падобнай планёрцы з дзядзькам-цэнзарам.

Па сутнасці ён, цэнзар, і быў тады сапраўдным галоўным рэдактарам любога выдання.

Непахісны

Высокі прыгожы хлопец з удумлівымі, нават, як напачатку здалося, сумнымі вачыма з'яўляецца ў сакратарыяце неўзабаве пасля мяне. Менавіта з такой знешнасцю я ўяўляў лермантаўскага Пячорына. Хлопцу вызначаюць стол побач з маім, і пасада ў яго такая ж — зменны сакратар. Нязмушана працягнуў руку:

— Сяргей Дубавец.

Пазней даведаюся, што яго па сутнасці саслалі ў Гомель за "нацдэмаўшчыну". Але саслалі, мусіць, на сваю галаву... Гэтую "нацдэмаўшчыну" Сяргей Дубавец пасеяў у "Гомельскай праўдзе".

Газета хоць і выдаецца на беларускай мове, але ў рэдакцыі ўсе размаўляюць выключна па-руску. А тут нейкі маладзён парушае звыклую завядзёнку — нахабна зносіцца на роднай мове і тым самым нібы кідае выклік усяму калектыву. Асабліва гэта абурае намесніцу рэдактара Тамару Харытонаву, жанчыну перадпенсійнага ўзросту. З Дубаўцом у яе раз-пораз узнікаюць слоўныя сутычкі.

— Почему вы разговариваете со мною по-белорусски? — настойліва пытаецца яна.

— А чаму вы размаўляеце са мною па-руску? — у сваю чаргу пытаецца Дубавец.

Закавыка яшчэ і ў тым, што прачытаныя і папраўленыя матэрыялы Харытонава здае ў сакратарыят. Перш чым намаляваць макет паласы, зменны сакратар таксама павінен іх прачытаць і, калі дужа хочацца, ён можа ўнесці сваю праўку. У матэрыялах шмат калькаваных з рускай мовы слоў, і Дубавец замяняе іх натуральнабеларускімі. Харытонава з гэтым не пагаджаецца і тыцкае пальцам у двухтамовы "Русско-белорусский словарь"

пад рэдактарствам Кандрата Крапівы, у якім тая калька зацверджана афіцыйна. Гэты слоўнік Дубавец проста ненавідзіць. Праўда, аднаго разу "тыцнуць пальцам" у той слоўнік даводзіцца і яму самому. Са спартыўнай паласы не сыходзіць слова "ігрок". Дубавец упарта правіць яго на "гулец". Харытонава абураецца:

— Што яшчэ за "гулец" такі?

А ў слоўніку акурат гэтае слова і ёсць...

Паступова намесніца рэдактара пачынае ставіцца да Дубаўца з прыхільнасцю — мусіць, запаважала ягоную непахіснасць. А потым дык і ўвогуле звяртаецца да яго ледзь не ласкава — "Серёжа".

Прынамсі, паважаюць Дубаўца ўсе, хоць ён і самы малады ў калектыве. І пры гутарцы з ім кожны стараецца размаўляць па-беларуску...

Спакваля ў рэдакцыі складваецца невялікая беларускамоўная суполка: Дубавец, я і Барыс Сачанка, які працуе ў сельгасаддзеле (цяпер ён вядомы пісьменнік і галоўны рэдактар "Дзеяслова" Барыс Пятровіч, але для мяне Барыс назаўсёды застанецца Сачанкам). Разам мы ходзім палуднаваць у рэстаран "Беларусь", прылеплены да знакамітага гомельскага парку, затым, блукаючы па алеях, гутарым пра жыццё, пра літаратуру. Для мяне гэта — свята душы. А галоўнае — я магу ўволю, нікога не саромеючыся, гаварыць па-беларуску!

Тыя два гады дзякуючы Сяргею Дубаўцу стануць вызначальнымі ў маёй нацыянальнай самасвядомасці. Я зразумею: у любым асяродку, у любых абставінах можна захаваць нацыянальную годнасць, застацца самім сабою. І калі пазней адпачывацьму ў розных санаторыях, ніхто не будзе пазіраць з пагардаю і кпіць з маёй беларускай мовы, наадварот, усе будуць падладкоўвацца пад мяне, старацца хоць два-тры словы ўставіць па-беларуску, нібы адчуваючы віну за тое, што самі забылі, занядбалі мову сваіх продкаў.

Вось і выходзіць: каб вярнуць мову ў народ, той, хто яе ведае, для пачатку павінен проста гаварыць на ёй у паўсядзённым жыцці.

"Парнуха"

Галоўны рэдактар Уладзімір Лазько дае заданне:

— Паедзеш у Жлобін, у міжрэгіянальны аддзел КДБ. Там цябе пазнаёмяць з матэрыяламі пра распаўсюд парнаграфіі. Напішаш артыкул ці фельетон.

Будынак КДБ уражвае дыхтоўнасцю і манументальнасцю. "Колькі ж вас тут сядзіць?" — міжволі закрадваецца крамольная думка.

Найперш кадэбэшнікі даюць пачытаць тлумачальныя запіскі прастытутак. Аўстрыйская фірма будуе ў Жлобіне металургічны завод, таму яны зляцеліся сюды, як пчолы на мёд. Але ж гэта, так бы мовіць, толькі прыказка.

Знаёмлюся з матэрыяламі крымінальнай справы пра распаўсюд парнаграфіі. Малады жлобінец сабраў у кватэры сяброў і знаёмых, дзе яны кагалам глядзелі па "відыку" (тады гэта была вялікая рэдкасць) фільм "Грэчаская смакаўніца". Тут іх і "накрылі" аператыўнікі. Мінскія эксперты прызналі фільм парнаграфічным. (Цікава, што пазней, ужо ў наш час, "Грэчаскую смакаўніцу" будуць без аніякіх перашкод круціць па рэспубліканскім тэлебачанні).

І яшчэ адзін выпадак, пакуль што не даведзены да суда. У югаслава, які працуе на будоўлі, хлопец купіў крамольную касету. Іх удваіх і "павязалі". Югаслава выслалі з краіны, а жлобінскі пакупнік паліруе нары ў следчым ізалятары.

Каб "высасаць з пальца" артыкул, хапіла б і гэтага. Але ж мне карціць хоць вокам зірнуць: якая ж яна, парнаграфія? Што ў ёй такога прыцягальнага? Голых дзевак на экране я насамрэч ніколі не бачыў.

Нясмела, здалёк "закідваю вудачку" да кадэбэшніка, які прыстаўлены мяне апекаваць:

— Каб атрымаўся добры артыкул, няблага было б набрацца ўражанняў, эмоцый... Так бы мовіць, напоўніць сваю душу гневам на гэтых распуснікаў...

Кадэбэшнік разумее мяне з паўслова і чамусьці з непрыхаванай радасцю падхопліваецца з месца:

— Зараз арганізуем прагляд!

Я мяркую, што мяне, аднаго, пасадзяць у якім-небудзь зашторaным пакойчыку і, уключыўшы "відык", пакінуць сам-насам з тэлевізарам. А як жа інакш? Гэта ж парнаграфія! Прыстойнаму, староннemу чалавеку глядзець яе ганебна і злачынна! Я — іншая справа! У мяне прафесійны інтарэс, трэба набрацца эмоцый і праведнага гневу...

Як жа дзіўлюся, калі праз нейкі час трапляю ў невялікую залу, запоўненую людзьмі, пераважна маладымі. Не іначай, аддзел КДБ у поўным складзе. "Як жа вас многа..." — даю адказ на пытанне, зададзенае самому сабе напярэдадні.

Кіно дэманструецца не ў тэлевізары, а на вялікім экране. Такой жорсткай "парнухі", прызнаюся шчыра, я не пабачу болей ні на парыжскім кабельным канале, ні ў сябра, які мецьме сапраўдную калекцыю гэтага "дабра". З экрана стогнуць, вохкаюць, скуголяць, і ўсё гэта суправаджаецца красамоўнымі каментарамі з залы:

— Ты глядзі, як засадзіў...

— А цыцкі, цыцкі якія ў бабы...

Гэта нагадвае мне колішні прагляд кіно ў нашым вясковым клубе, калі дзядзькі і цёткі ўголас каментавалі падзеі на экране, а Міша Крышэнікаў увогуле да кожнага слова кінагероя дадаваў свае "тры капейкі".

А яшчэ прыходзіць здагадка: вось чаму з такою ахвотаю кадэбэшнік-апекун пагадзіўся "арганізаваць прагляд" для мяне. Ды ўсім ім самім карцела паглядзець гэтае "кіно". Касета ж у следчага ў сейфе, як рэчавы доказ. Папрасіць яе для прагляду і няёмка, і сорамна. Дый прыстойныя ж людзі, лічыцца, працуюць у "канторы", каб цікавіцца гэткім паскудствам. А тут прыехаў карэспандэнт. Чым не падстава, каб наладзіць масавы прагляд, задаволіць, нарэшце, нездаровы інтарэс да жарсных любошчаў?

Пасля прагляду з залы ўсе выходзяць усчырванелыя, узмакрэлыя, узбуджаныя... Прызнацца шчыра, мне таксама наступнаю ноччу спіцца мулка...

Следчыя давядуць крымінальныя справы да судоў, і "за распаўсюд парнаграфіі" хлопцаў заканапацяць

у калонію на два гады кожнага.

Трохі паразумнеўшы, задам сабе пытанні: "А чым яны, тыя кадэбэшнікі, якія рукою бязлітасна падпісвалі пратаколы, а вачыма юрліва зыркалі на экран, лепшыя за асуджаных? А чым лепшы я, той, хто зганьбіў "распуснікаў" у газеце, а сам "пішчом лез" у кіназалу, каб пабачыць парнаграфію?"

Трохі ўсцешвае толькі тое, што напісаў я артыкул, а не фельетон...

Загаловак

Напісаў артыкул пра забойства. Плануецца паставіць яго ў чарговы нумар. Чамусьці выклікае рэдактар Уладзімір Лазько.

Лазько — чалавек вельмі эмацыйны. Калі ў гуморы, можа абнадзеіць, падбадзёрыць, па-сяброўску паляпаць па плячы. Калі ж не ў настроі, за анішто можа аблаяць (праўда, без мацюкоў), пырскаючы слінай, прынізіць і зганьбіць.

Сакратарка Тамара Высоцкая падказвае, што сёння рэдактар такі злы — свет не бачыў. Толькі расчыняю дзверы ў ягоны кабінет, як чую раздражнёнае:

— У тваім артыкуле мне не падабаецца загаловак. Прыдумай іншы!

Сяджу, думаю. Праз дзесяць хвілін зноў іду да рэдактара.

— Што за ахінея? Ідзі думай яшчэ!

Напружваю мазгі, нясу Лазько новы варыянт.

— Не пойдзе! Думай, думай!

І так — дзесяць разоў, цягам паўдня. Адчуваю: вось-вось Лазько "выбухне". На аркушы пішу адразу трыццаць загалоўкаў і без аніякай надзеі падаю яго рэдактару. Ажно і праўда: Лазько, прабегшы вачыма па спісе, пагардліва кідае мой аркуш на стол.

— Бязглуздзіца! Ніякай фантазіі!

На секунду-другую задумваецца і выдае:

— Вось табе загаловак: "Забойства пачыналася са ста грамаў". Ну як, здорава?

— Проста геніяльна! — пагаджаюся нават без іроніі, бо ўжо настолькі даканала валтузня з гэтымі загалоўкамі, што гатовы ўвогуле адмовіцца ад артыкула.

— То-та ж! — задаволена кажа Лазько. — Вучыся, пакуль я жывы!

А чаму тут вучыцца? І так ужо даўно ўсім вядома: калі ты не начальнік — значыць, дурань...

Пасланец

Зменны сакратар, як кайданамі, прыкаваны да рабочага крэсла: штодня трэба маляваць макеты, вычытваць белтаўскія матэрыялы, сачыць за газетнымі паласамі. І толькі адзін дзень на тыдзень — "творчы". Гэта значыць, можна нешта напісаць дома ці выправіцца ў камандзіроўку. Але што ж гэта за камандзіроўка — на адзін дзень? Якою фактураю можна разжыцца за такі кароткі час? Аднак жа выйсця ў мяне няма: каб выбрацца з сакратарыяту, з гэтага гнілога балота, трэба нешта пісаць. І пісаць шмат. Толькі ў такім разе ёсць шанец перабрацца ў які-небудзь аддзел. Таму ў камандзіроўкі-аднадзёнкі я звычайна выбіраюся ў пяцьшэсць гадзін раніцы, каб да вечара нахапаць у райцэнтры фактуры рознага кшталту.

На гэты раз мой шлях — у гарадскі пасёлак Акцябрскі. Паспяваю праверыць ліст-скаргу, заскочыць у пракуратуру, сустрэцца з народным умельцам... Фактуры — на шэсць матэрыялаў! Пад вечар валюся з ног, сілы стае толькі для таго, каб дабрацца да мясцовай гасцініцы. Вырашаю тут пераначаваць, а ў Гомель падацца раніцай — адразу на працу.

Ужо драмлю. Нехта стукае ў дзверы пакоя. Ад злосці скрыгачу зубамі: каго яшчэ чэрці прынеслі? Аднак жа адчыняю. І... не веру сваім вачам. На парозе — Віктар Стрыжак. Ён кідаецца да мяне з абдымкамі. Я таксама сціскаю ягоныя плечы, але без жарсці, з прахалодаю. Як ужо пісаў, у студэнцкія гады ніякай прыязнасці паміж намі не было.

Высвятляецца, што Стрыжак працуе ў сельгасаддзе-

ле мясцовай райгазеты. Даведаўся пра мой “візіт” — вось і завітаў. Кажа, што заходзіў ужо тры разы і ніяк не мог мяне заспець. Віктар выцягвае з-за пазухі пляшку шампанскага.

— Давай пасядзім, пакалякаем, прыгадаем... — з імпэтам прапануе ён.

Я адступаюся, на хвіліну задумваюся і рашуча адказваю:

— Не! Піць мы не будзем. Дый увогуле я вельмі стаміўся. Мне б хоць трохі адпачыць... Не да размоў. Так што прабач...

Я проста разумею: калі “пачнём”, дык адною пляшкаю шампанскага не абмяжуемся... А заўтра з раніцы трэба быць на працы. Гэта — адно. А другое — як яна яшчэ складзецца, тая размова? Стрыжак — чалавек непрадказальны, вуглаваты...

Віктар з дакорам і крыўдай пазірае на мяне і моўчкі сыходзіць за дзверы.

Гэты дакор вярэдзіць душу да сённяшніх дзён. Ніяк не магу прабачыць сабе той учынак. Лёс закінуў паэта Стрыжака ў самую глухмень, дзе няма ні літаратурных суполак, ні творчага асяродку. А галоўнае — на ягонай памяці яшчэ свежы ўспамінак пра студэнцтва, самыя шчаслівыя гады. І я для яго — як пасланец з таго жыцця, можна сказаць, блізкі чалавек. Дый увогуле: калега са сталіцы ці нават з абласнога цэнтра ўспрымаецца там, у глушы, нібы светлы праменьчык, у якім хочацца абагрэцца, адвесці душу...

Хіба ж я сам, працуючы ў Старых Дарогах, не бег з пляшкай дарагога віна ў гасцініцу, калі даведаўся, што з “Чырвонай змены” прыехала ў райцэнтр зусім яшчэ маладое дзяўчо, нядаўняя выпускніца журфака? Пад час вучобы з ёю нават не здароўкаўся — старэйшыя студэнты на маладзёнаў не зважаюць, а тут во закарцела пабачыцца, прычасціцца да мінулага, незабыўнага, непаўторнага...

З якой жа надзеяй, з якім прадчуваннем радасці ішоў да мяне Стрыжак, калі прыхапіў нават не пляшку гарэлкі, а шампанскага! Раней мне было цяжка ўявіць:

Стрыжак — і шампанскае...

А я, можна сказаць, плюнуў яму ў душу. І цяпер вось выціраюся сам...

“Брацкая магіла”

Дасылаю ў выдавецтва “Мастацкая літаратура” рукапіс свайго першага зборніка вершаў. Меў магчымасць выдаць яго яшчэ ў студэнцтве, на другім курсе. Тады на журфак завітаў Рыгор Барадулін — кумір усіх вершатворцаў. Пасля сустрэчы ў актавай зале мы, журфакаўскія паэты, пакінулі яму па некалькі твораў — каб пачытаў і потым выказаў сваю думку.

Патэлефанаваў Рыгору Барадуліну праз тыдзень.

— Цудоўна! А верш “Слалі нам рабочыя Берліна...” дык і ўвогуле магутны, — абрадаваў Рыгор Іванавіч. — Прыносьце ўсё, што ў вас ёсць. Будзем рыхтаваць зборнік.

Некалькі месяцаў я падносіў вершы-“патроны” Барадуліну (ён тады працаваў у “Мастацкай літаратуры”). Справа ішла да фінішу. Рыгор Іванавіч даў мне на праўку з дзесятак апошніх вершаў.

Студэнцкае жыццё — вірлівае. Я загуляў... І калі прыйшоў час несці вершы ў выдавецтва, нічога ў іх не было папраўлена. Трэба сказаць, што заўвагі Рыгор Іванавіч рабіў простым алоўкам. Вось я і падумаў: “Калі акуратна падцерці памечанае, дык Барадулін гэтага не заўважыць. Можа, пад ягоны добры настрой і ў ранейшым варыянце сыдзе”...

Не сышло. Рыгор Іванавіч дужа пакрыўдзіўся, і на доўгі час нашых адносінаў як не было...

Ужо на семінары ў Каралішчавічах, калі нехта скажа пра мяне “глядзіце, які таленавіты паэт”, Барадулін раздражнёна дасць яму належны адлуп:

— Так, таленавіты. Але страшэнна лянівы! Над гэтымі рукапісамі, — ён страсяне перад сабою аркушамі з маімі вершамі, — я сядзеў на кухні яшчэ пяць год таму і асцерагаўся, каб не запэцкаць іх сваімі засаленымі рукамі...

І вось, паправіўшы і дапоўніўшы, пасылаю рукапіс у выдавецтва. Неўзабаве атрымліваю рэцэнзію Раісы

Баравіковай. Станоўча адзначыўшы два дзесяткі вершаў, яна не рэкамендуе рукапіс да друку.

А яшчэ праз нейкі час у кнігарнях з'яўляецца калектыўны зборнік "Крыло", у якім змешчаны і тыя мае "два дзесяткі вершаў". Ніякай радасці гэтая публікацыя мне не прыносіць, хутчэй наадварот. У тым зборніку, пазначаным як першая кніга паэта, яшчэ дваццаць такіх жа гаротнікаў, што пішчом лезуць у паэзію. Якую выснову пра творчасць таго ці іншага можна зрабіць паводле "нізкі вершаў"? Куды паткнуцца з такою кнігаю? Як кажуць, ні сабе, ні людзям...

Кожны паэт, хай сабе і графаман, у глыбіні душы лічыць свае творы калі не геніяльнымі, дык хоць бы вартымі нечай увагі. Паэту патрэбен чытач. І калі яго няма, з'яўляецца пачуццё безвыходнасці, марнасці памкненняў і патуг. Можна, вядома, пісаць "у стол" са спадзевам на "светлую перспектыву". Але не ў кожнага стае для гэтага цярпення...

Канчаткова вырашаю: не варта пісаць вершы, калі яны не знойдуць свайго чытача. А ў зборніку "Крыло", падоранаму Сяргею Дубаўцу, пакідаю надпіс — як эпітафію самому сабе:

Хоць зараз я выходжу з "бойкі"
І адыходжу у "было",
Хоць для мяне ён, гэты зборнік,
Як перабітае крыло,
Хоць я душу сваю прымусіў
На горла наступіць сабе ж,
Я назаўсёды застануся
У свеце тым, дзе ты жывеш...

Сяргей толькі і скажа:

— Сапраўды: як перабітае крыло...

Дарэчы, такія зборнікі называцьмуць "брацкімі магіламі". Колькі надзей і мар у іх пахавана!

"Прадстаўнік абкама"

Выклікаўшы ў свой кабінет, рэдактар Лазько дае чарговае заданне — на гэты раз не творчае:

— З абкама партыі, з сектара друку, патэлефанаваў Віктар Лоўгач... Трэба, каб нехта з нашай газеты паехаў у Жыткавічы і выступіў на " куставым" семінары рэдактараў раёнак. Я рашыў, што павінен паехаць ты...

Ягоная прапанова мяне вельмі здзіўляе. Так, я друкуюся ў абласной газеце часцей за ўсіх (вылузваюся са скуры, каб атрымаць кватэру). Але ж пасада, якую займаю, самая нізкая ў рэдакцыйнай іерархіі. Нават карэспандэнт аддзела глядзіць на зменнага сакратара звысака.

Потым даведаюся, чаму атрымаў такое заданне менавіта я. Проста ўсе астатнія, так бы мовіць, адбрыкваліся ад яго рукамі і нагамі. Там жа трэба не "папляцкаць языком" на абстрактныя тэмы, а прааналізаваць змест тых раёнак. А гэта значыць, належыць папярэдне наведаць бібліятэку і пералапаціць там горы "макулатуры". Ну што паробіш: трэба "вылузвацца са скуры" і далей...

У Жыткавічах мяне сустракаюць як самага высокага госця. Лепшы нумар у гасцініцы, багата накрыты стол у кабінеце рэдактара... Пачуваю сябе ніякавата: зусім нядаўна сам быў усяго адказным сакратаром старадарожскай райгазеты, а заўтра давядзецца "вучыць розуму" ссівелых рэдактараў з Лельчыцаў, Петрыкава, Ельска...

Маё выступленне рэдактары газет, іхнія намеснікі і адказныя сакратары слухаюць уважліва, а хто-ніхто нават і запісвае.

Пасля "афіцыйнай часткі" — банкет у вялікай зале рэстарана. Запрошаны ўсе ўдзельнікі семінара. На століках пляшкі з гарэлкай і прыстойная закусь. Рэдактар жыткавіцкай раёнкі, гаспадар, запрашае мяне за адасоблены ад астатніх стол, за які садзіцца сам, а таксама ўладкоўваюцца сакратары райкама. Пасярэдзіне — пляшкі не з гарэлкай, а з каньяком. Бутэрброды не з каўбасой, а з ікрой.

Першы тост прапануецца за мяне, за тое, што ўсе пачулі з маіх вуснаў вельмі карысныя парады і надалей будуць імі карыстацца. Ад няёмкасці юзгаю ў крэс-

ле, бо, відавочна, такой пашаны ніяк не заслугоўваю...

Ужо потым даўмеў: мяне асабіста ніхто і не шанаваў. Шанавалі “прадстаўніка абкама партыі”. У той час (зрэшты, як і цяпер) чалавека ацэньвалі не па ягоных асабістых вартасцях, а па пасадзе, якую ён займаў.

“Намесніца”

Прынамсі, уплывовае месца ў грамадстве вызначалася не толькі высокай пасадай...

Удзельнічаю ў рэйдзе па вылоўліванні “зайцоў” у гарадскім транспарце. Нават міліцыянты падсабляюць выцягваць безбілетнікаў з аўтобусаў і тралейбусаў. Я стаю збоку, на прыпынку каля “Гомсельмаша”, і толькі запісваю прозвішчы затрыманых. Падыходзіць кіраўнік рэйдавай брыгады.

— Там адна жанчына-безбілетніца верашчыць на ўвесь тралейбус, кажа, што яна — намесніца рэдактара “Гомельскай праўды”, пагражае, што заўтра ўсіх нас паздымае з работы...

“Няўжо Харытонава? — мільгае неверагодная думка. — Жанчына-намесніца ў нас адна. Але ж Тамара Канстанцінаўна такая інтэлігентная, такая прыстойная...” Падыходжу да тралейбуса. Згледзеўшы мяне, затрыманая скандалістка-безбілетніца радасна ўскідвае рукі:

— Во, Усеня! Ну пацвердзі, пацвердзі!...

Жанчыну я сапраўды добра ведаю, але гэта, на шчасце, не Харытонава, а прадаўшчыца рэдакцыйнага буфета...

Адразу ўсплывае ў памяці нешта падобнае з яшчэ старадарожскага жыцця. Нашая шахматная каманда едзе на чэмпіянат вобласці ў Салігорск. У яе складзе і сакратарка кіраўніка раёна. Дзядзька з судзейскага камітэта запаўняе нашыя анкеты. Даходзіць чарга да сакратаркі.

— Дзе працуеце? — пытаецца ў яе дзядзька.

Сакратарка горда ўздымае галаву і фанабэрыста адказвае:

— У райкаме партыі!

— А кім? — не адрываючыся ад папер, без аніякага “піэтэту” задае ён чарговае пытанне.

— А якая вам розніца! — нечакана выбухае сакратрка і ўскоквае з крэсла.

Збянтэжаны дзядзька нічога не разумее, і толькі мы, старадарожскія шахматысты, хаваем у рукавах усмешкі...

Дык што мне сказаць удзельнікам рэйдавай брыгады? Пацвердзіць, што гэтая жанчына сапраўды намесніца рэдактара? Абвергнуць словы самазванкі? Не ўсё так проста. І я нейкую хвіліну стаю моўчкі...

Каб зразумець маю збянтэжанасць, трэба ведаць, якім быў той час. А быў ён галодным. На паліцах магазінаў гуляў вецер, лядоўні пуставалі, знячэўку набыты кавалак каўбасы лічыўся за вялікую ўдачу. Ратоўвалі толькі так званыя “заказы”. На буйных прадпрыемствах, ва ўплывовых арганізацыях раз на тыдзень выдаваўся набор дэфіцытных прадуктаў: бляшанка шпротаў, пачак грэчкі, палка каўбасы, баначка кавы... Быў такі “стол заказаў” і ў нашай рэдакцыі. Інакш кажучы, буфет. Як толькі разносілася чутка пра чарговы “завоз”, усе зрываліся з наседжаных крэслаў і беглі ў рэдакцыйны падвал, дзе гэты буфет акурат і месціўся. Чарга — ажно на лесвіцы. Не стаялі ў ёй хіба што рэдактар Лазько ды адказны сакратар Рувім Рутман — іх чакаў “заказ” персанальны...

Зрэшты, “заказаў” у традыцыйным значэнні (на заводах іх выдавалі ўсім аднолькавыя, у папяровых пакетах) у нас не было. Буфетчыца, дзябёлая кабета, як кажуць, кроў з малаком, усё размяркоўвала сама. Не, яна кожнаму выдавала абавязковую курыцу ці кольца каўбасы. Але ў тым і цымус, што курыца магла быць “сухарэбрай” і “паўнацелай”, кольца вялікім ці малым... І што каму ўзважыць, вырашала яна, буфетчыца. Не дзіва, што ўсе да яе “падлізваліся”. А яна адчувала сваю значнасць, сваю перавагу. Магла нават і прыкрыкнуць. А мы, тыя, хто часам вырашаў чалавечыя лёсы на старонках газеты, паслухмяна, як чарада авечак, выстойвалі ў чар-

зе, з удзячнасцю пазіралі ў вочы буфетчыцы, калі яна клала на вагі большы кавалак.

Дык што мне трэба было сказаць кіраўніку рэйдавай брыгады?

— Так, намесніца... — нарэшце пацвярджаю я. І, напэўна, не дужа крыўлю душою.

Бо яна была нават больш чым намесніцай...

Асабісты грэх

Гарбачоўская "барацьба з п'янствам і алкагалізмам" даецца народу ў знакі. У крамах знікаюць віно і гарэлка, ладзяцца паказушныя "безалкагольныя" вяселлі, паўсюль вывешваюцца лозунгі "За цвярозы лад жыцця"... А папойка на працоўным месцы ўвогуле лічыцца ледзь не смяротным грахом.

Газета павінна ў кожным нумары друкаваць артыкулы пра поспехі ў гэтай "бязлітаснай барацьбе", ганьбіць тых, хто не хоча парваць сяброўства з "зялёным змеем". На асвятленне тэмы кінуты ўсе аддзелы рэдакцыі, матэрыялы на паласу ідуць, так бы мовіць, з калёс.

У мае рукі трапляе акт праверкі на нейкім сакрэтным прадпрыемстве (такіх тады было шмат). Ён сведчыць, што ў канструктарскім бюро наладзілі п'янку ў рабочы час. Усіх чакае суровае пакаранне.

З акта цяжка зразумець, з якой нагоды і пры якіх абставінах канструктары кінуліся ў запой, таму дамагаюся, каб мне дазволілі наведаць прадпрыемства і сустрэцца з "апойкамі".

Інтэлігентныя людзі, мілыя, зусім не азызлыя твары... Хіба што трохі насцярожаныя — у чаканні "аргвывадаў". Дый візіт карэспандэнта нічога добрага не зычыць.

Высвятляецца, што ў дзень нараджэння маладзенькай супрацоўніцы канструктары падарылі ёй букет кветак, а заадно прыкупілі дзве пляшкі шампанскага — каб хоць сімвалічна адзначыць свята.

Разлівалі пітво ў абедзенны перапынак, і на табе — акурат чорт прынёс гэтую праверку (відаць, без "сту-

кацтва" не абышлося).

Сівавалосы і сівавусы адстаўнік, намеснік начальніка бюро, пры развітанні з адчаем і чамусьці з дакорам мне выгаворвае:

— Ну што гэта за п'янка — па шкаліку шампанскага? Спакон веку гэтак было... Дый няўжо вы самі такі бязгрэшны? Няўжо не прыгубляеце з калегамі ў выключных выпадках?

Запярэчыць няма чым... Тым не менш у газеце неўзабаве з'яўляецца мой артыкул пра той "сабантуй", і нават акрэсліваецца нейкая мараль.

Памятаецца, яшчэ тады, калі пісаў артыкул, мяне грызла сумленне: ён, сівавалосы канструктар, мае рацыю. Хіба ж мы, журналісты, пры любой нагодзе не зачыняемся ў кабінетах і не "бяром на грудзі"? Яшчэ як! Дый не шампанскае, а мацнейшыя напоі.

І ў той жа час супакойваў сябе, адганяў згрызоты: калі не напішу я, дык знойдзецца нехта іншы.

Цяпер жа мне сорамна за тое надуманае апраўданне. Няма чаго спасылацца на "іншых". За ўласны грэх кожны будзе адказваць асабіста.

Чаго болей?

Вечарына ў кватэры Барыса Сачанкі не проста сяброўская — часам яна нагадвае сходку бальшавікоў ва ўмовах падполля. Прыехалі Алег Мінкін, Вінцэсь Мудроў, Анатоль Казлоў... І, натуральна, прысутнічае наша беларускамоўная "троіца" з "Гомельскай праўды". Барысава жонка Люда і абранніца Сяргея Дубаўца Таня (цудоўная паэтка Таццяна Сапач, якая, на жаль, нядаўна трагічна загінула) — паўнавартасныя ўдзельніцы дыскусіі, якая раз-пораз успыхвае паміж згадкамі пра колішняе жыццё-быццё і нешматслоўнымі тостамі. Як і зазвычай для маладых максімалістаў, калом стаіць галоўнае пытанне: што менавіта мы можам зрабіць для адраджэння беларускасці? Прапановы самыя розныя — ажно да правядзення палітычных акцый. Усе сыходзяцца ў адным: сядзець склаўшы рукі нельга ніяк. І

толькі я далдоню сваё:

— Нам дастаткова пісаць высокамастацкія творы. Людзі захочуць іх пачытаць і тым самым прыахвоцяцца да беларускай мовы.

Мінкін злуе:

— Ды напішы ты хоць шэдэўр, але, калі ён па-беларуску, масавы чытач яго ў рукі не возьме!

І сапраўды, хіба ж не шэдэўры стварылі Купала, Колас, Быкаў, Караткевіч? Аднак жа не скажаш, што па іхнія творы ў крамах ці бібліятэках выстройваецца чарга. Але я па-ранейшаму стаю на сваім:

— Трэба пісаць высокамастацкія творы...

Да гэтага часу не магу зразумець, чаго болей было тады ў маёй душы: шчырага пераканання ў тым, што кажу, ці звычайнай боязі за свой лёс, за кар’еру і дабрабыт?..

На сенажаці

У калгасах катастрафічна не хапае кармоў для жывёлы. Таму кожнаму прадпрыемству, арганізацыі даводзіцца план па нарыхтоўцы сена. Мае такі план і рэдакцыя.

Ліпеньскім ранкам нас, усіх рэдакцыйных мужыкоў, акрамя Лазько і Рутмана, вязуць на сенажаць, дзе мы да полудня ўвішна абкошваем меліярацыйныя каналы. У такім шматлікім мужчынскім гурце, ды яшчэ на прыродзе, ды яшчэ пасля “ўдарнай працы” абавязкова павінна было “павіснуць у паветры” пытанне пра сто грамаў... Не памятаю ўжо, адкуль узяліся тыя некалькі пляшак. Мусіць, нехта абачліва прыхапіў іх з сабою. Ад чаркі не адмаўляецца ніхто.

Мінаюць тыдні. Пра той лёгкі пікнік не застаецца і згадак. І раптам — як выбух: рэдактар Лазько выклікае кожнага “касца” ў кабінет і прымушае пісаць тлумачальныя запіскі пра “п’янку” на сенажаці. Прычым дамагаецца, каб арганізатарам і натхняльнікам папойкі быў названы першы намеснік рэдактара Леанід Карачун.

Усе добра ведаюць, што Карачун — аднакурснік Лазько. Мусіць, і намеснікам ён стаў па пратэкцыі рэдактара. А вось жа нейкі сабака прабег паміж былымі сябрамі, і цяпер Лазько спрабуе “зжыць са свету”, любымі спосабамі звольніць Карачуна з пасады. Якраз у самым разгары “барацьба з п’янствам”, і пікнік на сенажаці, хай сабе і даўно забыты, для гэтага акурат дарэчы. Трэба толькі падаць выпадак так, што “замуціў” усё менавіта Карачун. А хто ж іншы? Ён жа быў самым высокапастаўленым у тым гурце!

Нарэшце Лазько выклікае і мяне. Без аніякай прадмовы загадвае:

— Вось табе папера і ручка. Напішы пра касьбу, пра п’янку. І падкрэслі, што на гэта ўсіх падбіў першы намеснік Карачун.

У яго няма нікага сумневу, што я напішу як належыць, бо вось-вось мяне плануецца прыняць кандыдатам у партыю, а следам за гэтым чакае пасада загадчыка аддзела савецкай работы.

Але пісаць такую тлумачальную мне не хочацца. Гэткага спакойнага, спагадлівага, добразычлівага чалавека, як Карачун, у рэдакцыі болей няма. Ён не фанабэрыцца сваёй пасадай, ставіцца да ўсіх, можна сказаць, па-панібрацку, калі трэба, з ахвотаю нешта параіць, нязмушана паразважае пра жыццёбыццё. Пад час тае папойкі ніякая ініцыятыва ад Карачуна, натуральна, не сыходзіла. Ён увогуле, як помніцца, моўчкі стаяў збоку, а калі і прыгубіў — дык чыста сімвалічна, каб засведчыць сваю роўнасць з астатнімі.

— Гэткую тлумачальную я пісаць не буду, — кажу рэдактару. — Усё было зусім не так...

— Што?! — ускоквае з крэсла Лазько. — І ты яшчэ марыш пра партыю? Пра загадчыка аддзела?

Я ўціскаю галаву ў плечы, але ўсё ж стаю на сваім:

— Карачун не быў арганізатарам...

Лазько глядзіць на мяне доўга, зацята, з неўразуменнем і, нарэшце, скрозь зубы выціскае:

— Ладна, хрэн з табою. Напішы хаця б тое, што

Карачун проста піў. А тлумачальных пра ягоную арганізатарскую ролю і без тваёй хапае.

“Хто б сумняваўся...” — мільгае ў маёй галаве іранічная думка.

У рэшце рэшт Лазько Карачуна “з’еў”. Калі ўжо з’еду ў Мінск, мне паведамяць, што неўзабаве ён памёр.

Здавалася б, сумленне мяне грызці не павінна: нічога ганебнага, надуманага я пра Карачуна ў тлумачальнай не напісаў. Але яно грызе, бо нічога не напісаў і ў ягоную абарону...

Ратунак ад радыяцыі

Каб ужо завяршыць алкагольную тэму, распавяду яшчэ адну гісторыю.

Пасля катастрофы на Чарнобыльскай АЭС рэдакцыі раённых газет на забруджанай радыяцыяй тэрыторыі літаральна пусцеюць. Журналісты ратуюць сябе, свае сем’і, пакідаюць наседжаныя месцы. Але ж газеты выпускаць трэба. У “пракажоныя” раёнкі пасылаюць журналістаў з іншых выданняў — вахтавым метадам.

Не мінае і двух тыдняў пасля катастрофы, як рэдактар збірае на лятучку ўвесь калектыў. Пытанне адно. І яго Лазько задае:

— Хто добраахвотна хоча паехаць у Брагін, папрацаваць там у раённай газеце?

Зацятае маўчанне. Усе ўжо добра дасведчаны пра небяспечныя наступствы радыяцыі...

Мяне толькі што прынялі кандыдатам у партыю, прызначылі в.а. загадчыка аддзела, таму ёсць адчуванне, што я абавязаны адплаціць за такія “даброты”. Таму пасля невялікай развагі вымаўляю:

— Я гатовы паехаць...

У рэдактарскім кабінеце — агульны ўздых палёгкі...

Лазько сам суправаджае мяне ў Брагін на рэдакцыйнай “Волзе”. Знаёміць з рэдактарам раёнкі, глухаватым і белагаловым мужчынай сталага веку, са старшынёй райвыканкама. Гасцініца забіта “вахтавікамі” розных прафесій, таму “на пастой” уладкоўваюся да

адзінокай бабулькі, якая даводзіцца Лазько нейкай раднёй.

Прывучаны да працы ў раёнцы, ніякіх праблем не маю. Пасля чарговага кароткага наскоку ў які-небудзь калгас адразу з блакнота надыктоўваю лінатыпістцы цэлыя палосы. І хоць у рэдакцыі, акрамя фатографа і яшчэ аднаго журналіста, нікога няма, газета атрымліваецца паўнавартасная і выходзіць без затрымак.

У багажніку рэдакцыйнай "Волгі" я прывёз амаль цэлую скрыню гарэлкі і некалькі пляшак "Кагору". Сам Лазько дапамог здабыць гэткае "багацце", бо ў гомельскіх крамах трэба выстаяць неймаверныя чэргі і пры гэтым атрымаць можна толькі "дзве пляшкі ў адны рукі". А ў народзе ходзяць чуткі, што спіртное, асабліва "Кагор", выводзіць з арганізма радыяцыю. Вось я і назапасіўся "лекамі"...

Зрэшты, хапае іх ненадоўга. У Брагіне спіртных напояў у вольным продажы ўвогуле няма. Толькі па запісцы старшыні райвыканкама (!) у краме могуць прадаць пляшку-другую гарэлкі.

Таму мой алкагольны "боезапас" мужыкі з рэдакцыі ўспрымаюць як манну нябесную. Калі ўсё выпіта, іду да старшыні райвыканкама (як добра, што Лазько мяне з ім пазнаёміў!) і атрымліваю патрэбную запіску...

Не думаю, што супрацоўнікі брагінскай раёнкі былі дужа ўдзячныя мне за тое, што я падсабляў ім рабіць газеты. У рэшце рэшт палосы можна было б "забіць" і белтаўскімі матэрыяламі. Але затое я дапамагаў ім "ратавацца ад радыяцыі". І ў гэтым была хоць нейкая карысць ад маёй "вахты".

"Мы ў адказе за тых, каго прыручылі"

За сваю журналісцкую кар'еру я напісаў столькі артыкулаў і фельетонаў, што, вобразна кажучы, не кожны можа панесці іх за спіной. Газетныя выразкі

захоўваю не ўсе. Аднак пульхную папку (нават не з публікацыямі, а з матэрыяламі ўласнага журналісцкага расследавання) выкінуць не падымаецца рука. Яна, гэтая папка, як дакор мне, як яскравы напамінак пра гнілую эпоху, у якой давялося жыць...

У "Гомельскую праўду" прыходзіць пакаянны ліст ад дазнавацеля Гомельскага райаддзела міліцыі Юрыя Маўляна. Ён спавядаецца, што беспадстаўна спыніў крымінальную справу і з-за гэтага не можа "спакойна спаць па начах".

Праз некалькі дзён сустракаюся з Маўлянам у рэдакцыі, слухаю яго расказ...

Кіраўнікі абласнога таварыства паляўнічых і рыбаловаў па-браканьерску забілі лася. Доказы — неабвержныя. Трэба накіроўваць спарву ў суд. Аднак раённая пракуратура прымусіла Маўляна яе закрыць.

Напачатку падаецца, што артыкул можна напісаць без асаблівых патуг. Каб жа ведаў тады, якія цяжкасці чакаюць наперадзе і на каго выведзе нітачка...

Маўлян, парушаючы ўсе ведамасныя інструкцыі, рызыкуючы пасадай, выносіць з райаддзела папку з матэрыяламі справы, каб я мог з імі пазнаёміцца. І тут — першая нечаканасць. Найбольш важныя пратаколы допытаў у справе адсутнічаюць. Нехта іх "канфіскаваў". Маўлян у адчаі. А мяне гэта толькі распальвае: правяду ўласнае расследаванне!

Яно доўжыцца амаль два месяцы. Цяжка паверыць (мне і цяпер гэта здаецца неверагодным), але паказанні даюць самыя высокія начальнікі, нават кіраўнікі абласных упраўленняў, прычым з прыпіскай, як у сапраўдных міліцэйска-пракурорскіх пратаколах: "мною прачытана, паводле маіх слоў запісана правільна". А маглі б жа папросту пасылаць нейкага карэспандэнта, як кажуць, на тры літары...

Калі ўвесь неабходны "кампрамат" сабраны, ноччу ў маім кабінеце нехта выломвае дзверы (пазней стала вядома, што падсабляў узломшчыкам адзін з супрацоўнікаў рэдакцыі), выварочвае ўсе паперы з шуфлядак у пісьмовым стале. Відавочна, што шукалі тую папку з

кампраматам. Але напярэдадні я абачліва занёс яе дадому.

Што ж у ёй такога “выбуховага”? Ад каго сыходзіць ініцыятыва закрыць справу? Нітачка вядзе да пракурора вобласці і нават да сакратара абкама партыі. Намеснік абласнога пракурора Шаладонаў выклікае мяне ў сваё ведамства і простым тэкстам, пагражаючы, патрабуе “супакоіцца, не лезці куды не след”. (Пазней ён стане намеснікам старшыні Вярхоўнага Савета, і я з агідаю буду слухаць ягоныя прамовы пра неабходнасць барацьбы са злачыннасцю).

Зразумеўшы, што ў вобласці праўды не дабіцца, пішу ліст Генеральнаму пракурору Беларусі. Адказ прыходзіць на дзіва хутка. Ён таксама раіць не саваць нос не ў сваю справу.

Чаму ж на абарону “галоўнага паляўнічага” вобласці паўсталі такія высокія начальнікі? Ды яны ж самі, пры ягонай дапамозе, мусіць, не раз браканьерылі ў гэтых краях...

Артыкул напісаны. Друкаваць яго Лазько адмаўляецца. Кажу яму, што напішу ў “Правду”. Лазько паведамляе пра гэта сакратару абкама партыі. Той дае “адмашку”: лепш надрукаваць артыкул у “Гомельскай праўдзе”, “выпусціць пару” на месцы, не выносячы смецце з хаты.

Калі чытаю сваю пісаніну ў газеце, не веру вачам. Артыкул настолькі абкарнаны, што з яго вынікае: галоўным абаронцам браканьераў з’яўляецца намеснік раённага пракурора... Зрэшты, ні ён, ні самі браканьеры пасля публікацыі так і не былі пакараны. Нават штрафам.

Аднак жа не для таго я ўспомніў справу пра забітага лася, каб нагадаць, якая кругавая наменклатурная парука панавала ў тыя часы. Пра гэта і так кожны добра ведае (дый мала што змянілася пасля камуністычнае паразы).

Быў у гэтай гісторыі чалавек, якога сапраўды пакаралі, — дазнавацель Маўлян. Зусім няшмат яму заставалася да пенсіі. Але звольнілі Маўляна за “службо-

вую неадпаведнасць”. Перад гэтым папярэджвалі:

— Кінь упарціцца, перастань падсабляць карэспандэнту.

Ён ужо было і пагаджаўся з пракурорамі, але кожны раз я перацягваў сумленнага міліцыянта на свой бок:

— Не хвалюйцеся, мы ўсё адно пераможам. І за вас я пастаяць змагу...

Аднак жа не змог. Ці ёсць у тым мая віна? Мусіць, не. Я сапраўды шчыра верыў, што “газетай можна забіць міністра і муху”, што справядлівасць у рэшце рэшт пераможа. Але дробненькі чалавек, хай сабе і карэспандэнт абласной газеты, — толькі вінцік у дзяржаўным механізме...

“Мы ў адказе за тых, каго прыручылі”, — сказаў некалі Экзюперы. Маўляна я, можна сказаць, прыручыў. Ды не апраўдаў ягоныя надзеі.

Як мяне вербавалі

Не мінае і двух тыдняў, як мяне перавялі на працу ў Мінск, у рэдакцыю газеты “Звязда”, на дзвярах кабінета яшчэ не павесілі шыльдачку з маім прозвішчам, а з тэлефоннай слухаўкі ўжо чую таямнічы голас:

— Я — з Камітэта дзяржбяспекі. Хачу з вамі сустрэцца. Не, не ў рэдакцыі. Давайце так. Праз дзесяць хвілін падыходзьце да ўваходу ў кінатэатр “Кастрычнік”. Я буду ў жоўтым плашчы, у руцэ трымацьму газету...

Дом друку суседзіцца з кінатэатрам, так што я, нават не апрануўшыся, кіруюся на сустрэчу. Высокага, кораткастрыжанага дзецюка з газетай відно здалёк. Ён запрашае зайсці ў фае кінатэатра. Сядаем на крэслы ў зацемненым кутку залы. Дзяцюк доўга распытвае мяне пра ўражанні на новай працы, з кім паспеў пасябраваць, дзе ўладкаваўся жыць. Але я разумею: гэта толькі падводка да галоўнага, дзеля чаго і паклікалі мяне сюды. Чакаю, калі будуць сказаны асноўныя словы. Справа ў тым, што ў мяне ўжо ёсць досвед зносінаў з кадэбістамі...

Упершыню сутыкнуўся з імі яшчэ ў Старых Дарогах. Рэдактар газеты па тэлефоне паведамляе, што мяне хочуць бачыць супрацоўнікі “органаў”. Зараз яны ў гасцініцы. Чакаюць.

Увогуле я ў адпачынку. Толькі што прыехаў з турыстычнага злёту, дзе апошняю ноччу мы не зусім цвяроза пасядзелі каля кастра, і сёння я ўжо паспеў “паправіць здароўе”. Мусіць, таму ў галаву ўзбрыдае бязглуздая ідэя прыхапіць з сабою ў гасцініцу пляшку старадарожскага першаку. Развага такая: трэба ж, каб госці, наведаўшы самагонны край, паспыталі фірмовага напою. А задумацца, што гэта за “госці”, не хапае розуму...

У пакоі — двое мужыкоў. Паказваюць пасведчанні маёраў. У мяне за пазухай муляе пляшка, і я, нават не пацікавіўшыся, навошта паклікалі, стаўлю яе на стол.

— Што гэта? — недаўменна пытаецца адзін з маёраў.

— Старадарожская! Хлебная! — адказваю з гордасцю і чакаю славаў удзячнасці.

— Не-не! Забяры! Схавай!

Упершыню на маіх вачах нехта адмаўляецца ад старадарожскай! Падзівіўшыся гэтаму, засоўваю пляшку за пазуху.

Кадэбісты выкладваюць на стол з дзесятак лістоў, напісанных дробным почыркам. Аказваецца, нехта закідаў розныя ўстановы ананімкамі на другога сакратара райкама партыі Алену Калешку. Зламысніка-ананімшчыка трэба знайсці. Мне прапануецца зірнуць на почырк і прыгадаць: ці не трапляўся такі ў рэдакцыйнай пошце?

— Не, не трапляўся, — цвёрда кажу я, прабегшы вачыма па радках. І ўжо імкнуся сысці, але маёр, які толькі што загадваў мне “схавай”, шматзначна пытаецца:

— Хлебная, кажаш?

Разумею ягоны намёк і зноў выцягваю пляшку з-за пазухі.

Уражвае, як яны п’юць. Набулькаўшы палову гасцінічнага хрушчовіка, кожны з іх па чарзе падыходзіць

да акна і, стоячы спіною ў пакой, перакульвае шклянку ў горла. Паварочваецца і ідзе закусваць. "Гэта ж яны не толькі мяне, яны, мусіць, адзін аднаго асцерагаюцца!" — прыходзіць здагадка. І сапраўды: ніхто ж не бачыў, як гарэлка лілася ў рот...

Пазней высветліцца: ні рэдактару газеты, ні загадчыцы аддзела пісьмаў кадэбэшнікі тых лістоў чамусьці не паказвалі. І я тады задумаюся: чаму ж яны звярнуліся толькі да мяне? Тым болей што рэдакцыйную пошту я, адказны сакратар, увогуле не чытаю...

У Гомелі напачатку мяне будуць клікаць у будынак абласнога КДБ толькі для таго, каб даць фактуру для чарговага артыкула. А аднойчы запросяць "проста так, для размовы".

Кадэбіст расчыняе дзверы ў кабінет, што з самага прыхаду і направа. Ківае галавой: заходзь. Кабінет прасторны і на дзіва пусты. З усяе мэблі толькі выцягнуты ўздоўж сцяны карычневы стол, крэслы абапал яго ды жоўтая тумбачка ў кутку.

Кадэбіст заходзіць у кабінет следам за мною і чамусьці пстрыкае выключальнікам каля самых дзвярэй. Загараецца святло. Я не разумею, навошта яно: вокны не заштораныя, а на дварэ — самы разгар дня. (Толькі пры наступнай "размове" здагадаюся: пстрыкнуўшы, кадэбіст уключае магнітафон, які акурат і прыхаваны ў той адзінокай жоўтай тумбачцы).

Трымаюся напружана. Наслухаўшыся гісторый пра "сексотаў" і "стукачоў", чакаю, што вось-вось кадэбіст прапануе мне тое ж самае. Але ён, сеўшы насупраць, распачынае звычайную гутарку: як працуецца, чым займаюся ў вольны час. Просіць выказаць сваю думку пра некаторых супрацоўнікаў рэдакцыі. Тут ужо баюся каму-небудзь нашкодзіць і характарызую кожнага толькі станоўча.

Ці можна было ўвогуле адмовіцца ад падобных сустрэч? На той час, бадай, не. Таямнічай і ўсемагутнай "канторы" адважваліся пярэчыць і супрацьстаяць толькі адзінкі...

Трэцяя "размова" адбываецца ў кабінеце на другім

паверсе. Гэтага чалавека ў цывільным бачу ўпершыню. Прыкідваю: кабінет вялікі, дыхтоўны, і ягоны гаспадар, мусіць, начальнік аддзела, а па званні — не меней чым падпалкоўнік. Ён моўчкі тупае ад сцяны да сцяны, а затым, нарэшце, агучвае прапанову, якую я з асцярогаю чакаў, наведваючыся сюды раней:

— Мы хацелі б наладзіць з вамі больш цеснае супрацоўніцтва. Ведаем, што вы пішаце вершы. Часта сустракаецеся з гомельскімі пісьменнікамі, маеце стасункі з творчай інтэлігенцыяй увогуле. Мы хацелі б, каб вы паведамлялі нам пра сутнасць размоў, пра іхнія настроі...

— Прабачце, але "стукачом" я не буду, — нечакана смела для самога сябе і нават з выклікам перабіваю "падпалкоўніка". — Згодзен рыхтаваць публікацыі паводле вашых матэрыялаў — і не болей.

Уплывовы кадэбіст пільна пазірае мне ў вочы.

— Вы добра падумалі?

— Тут і думаць няма чаго.

— Ну, тады ідзіце...

Дзіўна, але ніякіх сумных наступстваў для мяне не было. Хіба што з КДБ перасталі падкідваць тэмы для публікацый.

І вось ужо тут, у Мінску, усемагутная "кантора" праяўляе да мяне інтарэс. Дзяцюк у жоўтым плашчы, нарэшце, кажа прыкладна тыя ж словы, што і гомельскі "падпалкоўнік". Толькі ўжо "стукаць" мне належыць на "звяздоўцаў" і...

Што мелася на ўвазе пасля "і", я не даслухоўваю (мусіць жа, літаратурна-творчае асяроддзе, якое ў сталіцы не раўня гомельскаму). Катэгарычна заяўляю:

— Пісаць, калі прапануеце тэмы, буду, а "закладваць" — не.

Мой суразмоўца толькі і кідае на развітанне:

— Мы падумаем...

"Думаюць" да гэтага часу, бо ніхто болей не прызначаў сустрэч і не прапаноўваў напісаць артыкул на "патрэбную" тэму. Нават не выкарыстоўвалі мяне "ўцёмную", як рабілі гэта ў Гомелі, калі запрашалі для "шчы-

рай размовы" і пстрыкалі выключальнікам...

Ніводнай паперкі для КДБ я не падпісаў, ніводнага, нават вуснага, абяцання не даў. Ды ўсё адно тадышняя пільная ўвага "канторы" да маёй асобы чамусьці насцярожвае і цяпер. Ніяк не даўмею: чаму яны палічылі мяне "сваім", чаму спрабавалі завербаваць? Адказ, магчыма, можна было б знайсці ў сакрэтным дасье, якое захоўваецца ў нетрах таямнічай структуры (чамусьці не сумняваюся, што такія дасье ёсць амаль на кожнага з нас). Вось толькі пагартаць і прачытаць тое, што захоўваецца ў "маёй" папцы, мусіць не ўдасца ніколі. А шкада. Даведаўся б пра сябе нават болей, чым ведаю сам.

Стэрэатып

Працую старшым карэспандэнтам у аддзеле пісьмаў, таму даводзіцца правяраць розныя скаргі, "лётаць" па ўсёй рэспубліцы. Чарговая камандзіроўка — у Магілёў.

Там нейкая Люцыя Савіцкая называе сябе экстрасенсам, дурыць людзям галовы, быццам бы лечыць іх ад розных хваробаў, тым лікам і СНІДу. "Махлярка", — загадзя вызначаю для сябе.

Тры дні наведваю "сеансы" Савіцкай, каб пераканацца, што яна сапраўды ніякімі звышнатуральнымі здольнасцямі не валодае. З працягам у некалькіх нумарах "Звязда" друкуе мой выкрывальны артыкул. І не толькі пра Савіцкую. Стаўлю пад сумненне ўсю экстрасенсорыку як з'яву, даводжу, што мы павінны кіравацца толькі марксаўска-ленінскім матэрыялізмам. Загадчык аддзела прапаганды і агітацыі ЦК КПБ Савелій Паўлаў, прачытаўшы артыкул, скажа галоўнаму рэдактару "Звязды" Івану Макаловічу:

— Столькі газетнай плошчы аддалі гэтай непатрэбшчыне! Не пра экстрасенсаў трэба пісаць, а пра будаўніцтва жылля і вываз гною...

У абарону Савіцкай выступаюць некаторыя навукоўцы, а пісьменнік Васіль Якавенка прыносіць у рэдакцыю водгук, у якім дае мне поўны адлуп. "Абкарнаўшы" да непазнавальнасці, "Звязда" яго друкуе. Для

навукоўцаў газетнай плошчы няма: як ужо пісаў, выданні не любяць друкаваць абвяржэнні...

Міне з дзесятак год, і навука амаль афіцыйна прызнае і экстрасенсаў, і тэлепатыю, і нават рэінкарнацыю. На экранах тэлевізараў з'яўляцца Кашпіроўскі і Чумак. Будуць ладзіцца розныя "бітвы экстрасенсаў". Народныя лекары мецьмуць ліцэнзіі.

Самае цікавае, што тады, на сеансах Савіцкай, я пераканаўся ў ейных здольнасцях. Напрыклад, калі Люцыя Андрэеўна, стоячы за маёй спіной, пачала рабіць рукамі нейкія маніпуляцыі, мне давялося прыкласці немалыя высілкі, каб не заваліцца назад.

Чаму ж я пра ўсё гэта не напісаў? "Звязда" — газета партыйная, і артыкул пра нейкае "шаманства" папросту не надрукавала б. Гэта адно. А другое — я і сам быў закасцянелым, зашораным, выхаваным савецкай ідэалогіяй асобай.

Геніяльныя творы і навуковыя адкрыцці атрымліваюцца толькі тады, калі ламаюцца стэрэатыпы.

Убогія

У "Звязду" прыходзіць ліст з Пухавіцкага раёна. Бабуля скардзіцца на тое, што ёй вельмі дрэнна жывецца ў псіханеўралагічным інтэрнаце. Маўляў, і ежа там нішчымная, і догляду належнага нямашака.

Еду ў той інтэрнат, прылеплены да ўскраіны Мар'інай Горкі. У мяне не складваецца ўражанне, што хворых на галаву людзей у чым-небудзь абдзельваюць. Наадварот, пры галодным перабудовачным часе тут ежы ўдостатку, паўсюль чыста, прыбрана, утульна. Сустракаюся з бабулькай. Старой пайшоў ужо дзявяты дзясятак, аднак яна яшчэ жвавая, рухавая і, як мне падалося, "пры сваёй галаве", хоць і змушана дажываць век у асяроддзі псіхічна хворых насельнікаў інтэрната. Магчыма, у яе сапраўды ёсць якія-небудзь лёгкія "заскокі", але ў каго іх на старасці не бывае?..

Пытаюся ў бабулькі:

— Чаго ж вам тут не стае, хто вас крыўдзіць?

Яна адводзіць пагляд і шамкае бяззубым ротам:

— А ніхто мяне не крыўдзіць... Ета ж я, дзеткі, занылзела тутака... У мяне ж і хата ёсцека, і соткі, і грады. Я от лепей бы цяперака картоплі капала... Прашу дачку, каб дадому мяне забрала, дак яна чамусьці не хоча...

Пешаком кіруюся да дачкі, балазе жыве яна ў недалёкай вёсачцы. Дзябёлая, ружавашчокая маладзіца тлумачыць, чаму яна выправіла маці ў "дурдом":

— А сіл ужо не было трываць. Што маці нямоглая зусім, дык гэта паўбяды. Але яна, бывае, такое вытварае, што і не пераказаць... Мясцовыя падшыванцы з яе здзекуюцца, дражняць...

У мяне хоць і ёсць жаданне папракнуць жанчыну ў чэрствасці да роднага чалавека, але я чамусьці яго не выкажу. Проста перад вачыма ўсплывуць яскравыя эпізоды з уласнага дзяцінства...

Да нашае дзіцячае гурмы гэты дзяцюк гадоў сарака стаў прыбівацца амаль штодня. Дагэтуль мы яго ніколі не бачылі. Ведалі толькі, што ён — малодшы брат вяскоўца Пракопа, а яшчэ хадзіла пагалоска, што прывезлі яго з дурдома, куды ён патрапіў у маленстве. Мусіць, у псіхушцы палічылі, што гэты чалавек хоць і не вылечыўся як след, але небяспекі для людзей не ўяўляе, нікому шкоды не прынясе, так што няма чаго пераводзіць казённыя харчы.

Ён і праўда быў бяскрыўдным, безабаронным і прастакаватым, як дзіця. Таму і хеўру шукаў сабе ў дзіцячым асяродку, сярод сваёй разумовай раўні, бо дарослыя з ім зносіцца не жадалі. Хадзіць на працу ў калгас дзяцюк таксама не мог: адно што быў ён нехлямяжым, нягеглым, ростам акурат як мы, смаркачы, а другое — ну хто ж даверыць "вальтанутаму" чалавеку сахор ці сякеру?

У маёй памяці нават не адклалася імя таго несамавітага дзецюка, бо дзеці толькі і называлі яго прыдуркам. А яшчэ — здзекаваліся як маглі. Прымушалі грызці траву, давалі яму зубатычыны, а часцей дык проста адганялі палкамі як далей, каб не "псаваў" кампанію. А ён хоць і адбягаў, але не сыходзіў, туляўся воддаль,

нібы пабіты сабака, якога гаспадар за нейкую правіну выгнаў з двара. Яму, відавочна, не хацелася заставацца ў адзіноце, ён імкнуўся прыткнуцца хоць да якой гурмы, нават дзіцячай, хай сабе яна і здзекуецца.

"Прыдурак" знік гэтак жа раптоўна, як і з'явіўся. Ці то Пракоп, які ведаў пра дзіцячы гвалт над братам, пашкадаваў яго, ці то ў дзецюка зноў адбыліся "зрухі ў галаве", але стала вядома, што ён зноў патрапіў у псіхушку. Назаўжды. Ва ўсякім разе болей яго я ніколі не бачыў...

...Гэтую старую ўсе звалі проста Крывашыяй, імя яе ведалі хіба што самыя старадаўнія жыхары вёскі, ейныя равеснікі. Яна сапраўды хадзіла са схіленаю набок галавою, відаць, такою нарадзілася, таму, напэўна, ва ўсёй вялікай вёсцы і не знайшлося для яе абранніка.

Крывашыя спрадвек жыла ў прыгорбленай, забраснявелай хацінцы, тры на чатыры метры, з адным маленькім, як амбразура, акенцам. "У свет" яна выбіралася зрэдчас, толькі па неабходнасці, калі трэба было купіць у краме хлеба ці солі. А малалетнія падшыванцы быццам чакалі гэтага моманту і наляталі на яе, нібы зграя раз'юшаных шчанюкоў.

Асабліва здзекваліся Коля-Узбек і ягоны сябар, сын майго суседа Музыкі Сяргей з паганяйлам Сойка. Спачатку яны проста дражнілі старую, а калі яна не адклікалася, падбягалі ззаду, тузалі за спадніцу, таўхалі ў спіну. Крывашыя сваім пранізлівым голасам пачынала ці то галасіць, ці то слаць праклёны зламыснікам — слоў было не разабраць. Гэта прыносіла Узбеку і Сойку асаблівую асалоду, бо ейнае галашэнне доўжылася хвілін дзесяць — да тае пары, пакуль постаць Крывашыі не знікала ў прыгорбленай хаціне.

Я не ведаю, ці была Крывашыя "хвораю на галаву". Ва ўсякім разе ніякіх ганебных ці неразумных учынкаў яна не рабіла. Аднак вяскоўцы чамусьці лічылі яе трохі "звіхнутай".

А скончылася ўсё, як і варта было чакаць, трагічна. Падросшы і "адкінуўшыся" пасля чарговай сваёй ходкі на зону, Коля-Узбек вырваў прабой у дзвярах хацінкі і цэлую ноч бязлітасна гвалціў нямоглую, амаль стога-

довую Крывашыю. Не памятаю, але, здаецца, пасля таго яна і памерла...

І Пракопавага брата, і Крывашыю мне, малому, было заўсёды шкада. Заступіцца за іх хоць і хацелася, але не выпадала: хіба ж пойдзеш адзін супраць усяе дзіцячае хеўры? Здзіўляла і абурала адно: чаму за іх не заступаюцца дарослыя, чаму не разганяюць гэтую неразумную смаркатую гайню? Здзекі ж вытвараліся не ўпотайкі, а на вачах усіх насельнікаў вёскі...

Спакон вякоў здзек над юродзівым лічыўся вялікім грахом, бо такіх людзей яшчэ называюць убогімі, гэта значыць, яны знаходзяцца пад апякунствам, пад крылом у Бога.

Існуе думка, што здароўе грамадства вызначаецца тым, як яно ставіцца да дзяцей і састарэлых. А мне дык здаецца, што пра здароўе грамадства можна меркаваць па ягоных адносінах найперш да ўбогіх...

Сваё месца

Майскім днём на стадыёне парку імя Горкага ладзіцца футбольны матч паміж зборнай журналістаў сталіцы і камандай ветэранаў мінскага “Дынама”.

Дагэтуль у розных камандах я гуляў толькі форвардам і ў іншым “амплуа” сябе не ўяўляў. Але ў журналісцкай зборнай месца на правым краі поля для мяне не стае — усе хочуць забіваць галы. Даводзіцца стаць паўабаронцам.

Калі спрошчана, задача мая такая: атрымаць мяч каля сваіх варотаў, прабегчы з ім цераз усё поле ўздоўж правае броўкі і зрабіць перадачу ў штрафную пляцоўку саперніка.

Гэта, бадай, мая лепшая гульня ў жыцці. Яшчэ не паспеў канчаткова пракурыць свае лёгкія, таму “абыходжу” састарэлых футбольных знакамітасцяў, як стаячых. Пасля гульні адзін з ветэранаў падыдзе да мяне і скажа:

— Ну ў цябе і хуткасць! Прыроджаны правы паўабаронца!

Я і сам ужо зразумеў: вось яно, маё месца. А раней жа ўсе гульні таптаўся ў штрафной пляцоўцы, чакаў, пакуль хто-небудзь адпасуе мяч. Ды позна зразумеў. Цягнік, як кажуць, сышоў.

Як гэта важна — знайсці сваё месца. І не толькі на футбольным полі.

Як слова наша адгукнецца...

Журналіст старадарожскай раёнкі Міхась Татур прапануе цікавую фактуру для рэспубліканскай газеты. Непадалёку ад маёй Пасекі ёсць забыты Богам і людзьмі куток. Усе завуць яго хутарам Аляшкевіча. Жыве там адзінокая і не зусім састарэлая жанчына. Ніякіх зносінаў з людзьмі не мае. Мяне і сапраўды разбірае цікаўнасць: чаму яна добраахвотна асудзіла сябе на вечную адзіноту, як перабіваецца, чым харчуецца? Газеты толькі і трубяць пра нейкіх Лыкавых, якія вякамі жылі ў дрымучай тайзе, а тут свая пустэльніца, ды яшчэ пад бокам...

Прыхапіўшы з сабою былога старшыню сельсавета, мы наведваем той хутар. Вакол — непралазныя балоты. Хацінка і хляўчук месцяцца на невялікай сухой выспе.

Гаспадыня хутара, Ганька, сустракае нас непрыветна. Але паступова сельсавецкаму актывісту ўдаецца ўвайсці ў ейны давер, і, нарэшце, Ганька распавядае пра сваё жыццё-быццё.

Аляшкевічы перабраліся сюды з заходніх раёнаў Беларусі. Шляхцічы, яны не жадалі зносіцца з “мужыкамі”, таму і аблюбавалі для сябе вось гэтую выспу. Пасля вайны падобныя хутары ўлада пасцягвала ў вёску, аднак Аляшкевічаў гэтая навала чамусьці мінавала. Неўзабаве бацькі Ганькі паўміралі, і яна засталася на выспе адна. Чаму не перабралася ў вёску? Ды з-за таго ж шляхецкага гонару!

Артыкул у газету я не пішу. Але затое ў галаве нараджаецца сюжэт для прыгодніцкай аповесці “Здань на хутары”. У сюжэце ёсць хоць і другасная, але дэталь: быццам бы бацькі Ганькі недзе на хутары закапалі шмат золата.

Аповесць ніштаватая. Фінал у ёй шчаслівы: Ганька перабіраецца з хутара ў сяло і дажывае свой век побач з людзьмі і з імі ў злагадзе.

А ў жыцці развязка атрымліваецца трагічнай...

З хутара Ганька нікуды не з'ехала. І праз год-другі прыйшла жахлівая вестка з родных мясцін. Зімою, калі намяло сумётаў вышэй за галаву, нейкія два бэйбусы змаглі дабрацца да хутара Аляшкевіча. Ганьку яны жорстка згвалцілі і збілі да паўсмерці. У хаце ўсё перавярнулі. Мусіць, нешта шукалі...

Вось тут і прыгадалася золата, прыдуманае мною для інтрыгі ў аповесці. Яе надрукаваў часопіс "Маладосць", а затым, у перакладзе на рускую мову, і "Неман". Да таго ж, аповесць выйшла асобнаю кнігаю — дваццацітысячным накладам, што для беларускамоўнага выдання аж залішне. Так што аб "прыхаваным золаце" маглі прачытаць і тыя самыя бэйбусы...

Вядома, малаверагодна, што я паспрыяў таму гвалту. Ды ўсё ж... "Нам не дано предугадать, как слово наше отзовется..."

"Фальшывая нота"

Праглядваю ў судзе крымінальныя справы, шукаю тэмы для публікацый. І натыкаюся на сенсацыю. Саліст ансамбля "Верасы" Аляксандр Ціхановіч, аказваецца, абвінавачаны ва ўжыванні наркотыкаў. Яго нават умоўна асудзілі на два гады. А пра гэта ж у прэсе не было ніводнага слова. Вось дык атрымаецца "бомба"!

Каб мець падставу для публікацыі, прыдумваю ліст у рэдакцыю ад нейкай "Лаліты Марчанка", якая быццам бы цікавіцца, чаму апошнім часам у "Верасах" не відно на сцэне Ціхановіча і Паплаўскай. Гэты "ліст" дае мне падставу заняцца журналісцкім расследаваннем: сустрэцца з самім Ціхановічам, пагутарыць з артыстамі "Верасоў".

Не мог і ўявіць, які распачнецца вэрхал. Каб папярэдзіць публікацыю, Ціхановіч і Паплаўская абіваюць парогі рэдакцыі: просяць, даказваюць, пераконваюць.

Кіраўнік ансамбля Васіль Раінчык вылівае на іх “цэбар кампрамату”. Для яго публікацыя будзе якраз дарэчы. Паміж Раінчыкам і сямейнай парай салістаў — раздрай. I Васіль не супраць лішні раз “уесці” сваіх праціўнікаў.

Неўзабаве артыкул пра “Ціхановіча-наркамана” з’яўляецца ў “Звяздзе”. А гэта ж, як ні круці, орган ЦК КПБ...

Ці была патрэба ў тым артыкуле? Шчыра кажучы, не. Судова-псіхіятрычная экспертыза Ціхановіча хоць і прызнала хранічным наркаманам, але з тае пары мінула шмат часу, Аляксандр здолеў пазбавіцца ад наркатычнай залежнасці. Дык навошта спатрэбілася мне “варушыць брудную бялізну”? А для сенсацыі! Для таго, каб зарабіць сабе, так бы мовіць, імя, тым болей што працаваць ў “Звяздзе” я толькі-толькі пачынаў. А яшчэ — каб пахваліцца каму-небудзь пры выпадку, што “сам Ціхановіч перада мною на каленях стаяў...”

“Фальшывая нота” — так называўся той артыкул. Вядома ж, мелася на ўвазе, што “не тую ноту” ўзяў Аляксандр Ціхановіч. Насамрэч жа сфальшывіў менавіта я...

“Не вер слязам дзіцяці...”

Рыхтую кнігу “Споведзь знявечаных душ”. Пра сваё жыццё спавядаюцца асуджаныя злачынцы. Пад час адпачынку са згоды міліцэйскага кіраўніцтва цэлымі днямі не вылажу з мужчынскай і жаночай калоній. Гартаю крымінальныя справы, і калі хто-небудзь з асуджаных выклікае цікавасць, яго вядуць у асобны кабінет, дзе мне дазволена праводзіць “допыты”.

У гомельскай жаночай калоніі мяне апякуе намесніца начальніка па выхаваўчай рабоце Ірына Вялікая. Яна і прапануе выслухаць адну з маладых дзяўчат, якая недзе праз месяц павінна выйсці на волю.

— Яна хоць і мае тры ходкі на зону, але яшчэ не зусім прапашчая, — тлумачыць Вялікая.

Звычайна Ірына пакідае мяне сам-насам са “спавядальніцай”, каб не зашкаджаць шчырай размове. А на гэты раз Вялікая застаецца.

Дзяўчына высокая, чарнявая. Яе можна было б назваць нават прыгожай, калі б не задужа вялікі нос, які зусім не стасуецца з пульхнымі малінавымі вуснамі. У калоніі рэжым, не надта накурышся-нап'ешся, таму і выглядае яна дагледжана, свежа.

Гісторыя ў дзяўчыны тыповая. Адбілася ад рук бацькоў, уцягнулася ў нейкую хеўру. Блуд, цыгарэты, пітво... Нешта гуртам укралі, так і трапіла яна ўпершыню за "калючку". Выйшла на волю — а куды прыткнуцца? Бацькі паўміралі (пакінуўшы, праўда, кватэру), а на працу нідзе не бяруць. Каму патрэбная ўчарашняя зэчка? Зноў хеўра, зноў крадзеж, зноў зона... Па такім жа сцэнарыі — і трэцім разам.

— Калі б мяне на працу хто ўзяў, дык я б зусім паіншаму сябе паводзіла, — апраўдваецца перада мною дзяўчына. — А так, во, хутка вызвалюся, і не відно, за што жыць...

Мне вельмі шкада дзяўчыну. Хочацца хоць чым ёй дапамагчы.

— Вы пасля вызвалення зазірніце да мяне на працу, — прапаноўваю. — Вось адрас "Звязды". Пастараюся якую-кольвеч працу для вас знайсці...

— І праўда дапаможыце, — Вялікая кажа з удзячнасцю, а дзяўчына глядзіць на мяне з надзеяй.

...У абедзенны перапынак гуляю з супрацоўнікам у шахматы. Гулка расчыняюцца дзверы кабінета, на парозе — расхрыстаная, разбэрсаная жанчына, па ўсім бачна, на добрым падпітку.

— А вось і я! — весела кажа яна, нязмушана кіруецца да стала і грузна плюхаецца ўсім целам у крэсла, што стаіць збоку. — Ну, знайшоў для мяне працу?

Ад жанчыны патыхае гарэлачным смуродам, яна ўвесь час гулліва выскаляецца, таму відно, што ў роце няма паловы зубоў.

— Вы хто? — пытаюся, трохі ачуняўшы ад ейнага нахабства.

— А ты што, мяне не памятаеш? Там, у калоніі, у кабінеце Ірыны Уладзіміраўны, ты абяцаў мяне працаўладкаваць!

Узіраюся ў твар жанчыны, і толькі характэрны доўгі нос ды пульхныя вусны (яны ўжо не малінавыя, а бляклыя і парэпаныя) нагадваюць тую дзяўчыну ў калоніі, якой я абяцаў падсабіць. “Бач, што з ёю сталася. І ўжо за панібрата мяне трымае — на “ты” перайшла”, — дзіўлюся ў думках. А ўголас пытаюся:

— Чаму прыйшлі толькі цяпер? Вы ж, паводле маіх падлікаў, вызваліліся яшчэ два месяцы таму...

— Ды загуляла я трохі... Жыццё ж адно!

У душы ўзнікае сумнеў: а ці вартая гэткая апушчоніца той працы, якую мне сапраўды ўдалося знайсці? Сораму ж потым не абярэшся за сваю “пратэжэ”. Ды ўсё ж, каб засведчыць, што не сядзеў склаўшы рукі, імкнуўся выканаць абяцанне, кажу:

— Ёсць месца на цукерачнай фабрыцы. Рабочай...

Працяглая цішыня. Раптам наведніца ўскоквае з крэсла і кідаецца на мяне.

— На цукерачную фабрыку? Рабочай? Ды ты мяне ў прыёмную міністра павінен уладкаваць! — крычыць яна раз’ятрана, з бяззубага роту ажно пырскае сліна. Тонкімі пальцамі жанчына спрабуе ўчапіцца ў маю шыю, але я паспяваю перахапіць ейныя рукі і пры гэтым заўважаю, што пазногці ўсё-ткі пафарбаваныя...

Не ведаю, чым бы ўсё скончылася, калі б супрацоўнік за карак не адцягнуў нахабніцу ад мяне.

— Прэч з кабінета! — сам ужо пераходжу на крык. — А Вялікай абавязкова патэлефаную! Раскажу, як вы тут сябе паводзілі і да чаго дакаціліся!

Пачуўшы гэта, жанчына раптам камянее, а затым... плюхаецца перада мною на калені.

— Толькі не кажыце Ірыне Уладзіміраўне! Я вас малю!

Калі жанчыну ўсё ж удасца выштурхнуць з кабінета, я трохі супакоюся і, падумаўшы, зразумею, чаму ёй так не хацелася, каб пра ейны візіт даведалася Вялікая. А таму, што жанчына і сама не сумняваецца: неўзабаве зноў давядзецца “парыць нары” ў той жа калоніі (жаночая ў Беларусі — адна). І вось цяпер ужо не будзе ні спагады, ні літасці...

Пасля гэтага выпадку рукапіс кнігі я грунтоўна перарабіў. Узяў на ўзбраенне хоць заштампаваны, але справядлівы выраз: “Не вер слязе дзіцяці і раскаянню злачынцы...”

Знявага

Калі размаўляў з асуджанымі жанчынамі, трымаўся ветліва, звяртаўся да іх “на вы”. Мусіць, таму, што гэтак жа ставіліся да іх усе кантралёры і кіраўнікі калоніі.

Для сустрэч і гутарак у мужчынскай калоніі начальства выдзяляе мне не пакой, а... камеру. Яно, магчыма, і лепей. Тут можна ўволю пакурыць, дый зняволеныя пачуваюць сябе ў звыклай абстаноўцы, ім лягчэй выказацца. Мне ў помач даюць высокага, самавітага мужыка гадоў пяцідзесяці — з асуджаных. Ён, мусібыць, мае нейкія прывілеі, вольна перамяшчаецца па калоніі і павінен дастаўляць у “маю камеру” ўсіх, каго запатрабую.

— Прывядзі Кавалёва! Ды хутчэй! — загадваю яму, нібы парабку.

— З гэтым размова не атрымалася. Клыпу давай з першага атрада!

— А цяпер валачы сюды Румачыка, ён за забойства сядзіць. Ну чаго ты валюхаешся, як целяпень? Варушы касцямі!

У рэшце рэшт мой памагаты не вытрымлівае і, стоячы ў праёме дзвярэй, з крыўдай у голасе ціха кажа:

— Што гэта вы мяне панукаеце, як хлопчыка... Я, між іншым, на волі генералам быў...

Да мяне даходзіць, што я сапраўды абнахабіўся, ганяю чалавека туды-сюды ды яшчэ на яго пакрыкваю. Раптам робіцца няёмка, таму, апусціўшы вочы, прашу:

— Прабачце...

Потым пазнаёмлюся з ягонай крымінальнай справай. І праўда: генерал. Асуджаны на дзесяць год за фінансавыя злоўжыванні. Прапаную яму таксама “паспавядацца”, але генерал рашуча адмовіцца.

Аднак жа які я паганец. Наслухаўся-наглядзеўся, з якой знявагай і пагардай ставяцца да зняволеных афіцэры калоніі, дык і сам стаў лічыць гэтых людзей быдлам. А яшчэ прыйшоў выслухоўваць іхнія споведзі...

"Што напіша сяржант..."

З раніцы ў кабінет заходзіць карэспандэнт сельгасаддзела Мікола Міхальчык. Усхваляваны, узлахмочаны.

— Дружа, выручай!

Аказваецца, напярэдадні вечарам, добра пасядзеўшы ў рэстаране, ён "пацапаўся" з міліцыянтамі: сяржант склаў пратакол. Ноч Мікола правёў у "малпоўніку" — камеры для часова затрыманых.

Цяпер бяды не мінаваць. З міліцыі абавязкова прышлюць адпаведную паперу ў рэдакцыю, а тут цырымоніцца ніхто не будзе. Усё-ткі "цэкоўскі" орган. Могуць і з працы пагнаць.

Ведаючы няпросты характар Міхальчыка, здагадваюся, што адным "цапаннем" там не абышлося. Мусіць, Коля, як гэта часта бывае з журналістамі, "качаў правы", а магчыма, браў таго сяржанта за грудзі...

Чаму ж Міхальчык звярнуўся менавіта да мяне? У газеце я пішу на прававыя тэмы і, натуральна, маю зносіны з вышэйшым міліцэйскім начальствам. Мікола просіць, каб я "падключыў сувязі" і справу замнулі.

Лёгка сказаць — "замнулі"! Ёсць показка: "Што напіша сяржант, не паправіць і генерал". І ўсё-ткі еду ў Міністэрства ўнутраных спраў, да начальніка Упраўлення па ахове грамадскага парадку Віталя Іванавіча Апанасевіча. Прыемны чалавек, памяркоўны. Праўда, не генерал, а толькі палкоўнік. Не адзін артыкул мы з ім напісалі сумесна.

Віталь Іванавіч, выслухаўшы, з якою бядою я завітаў, пасля невялікай развагі абяцае:

— Паспрабую што-небудзь зрабіць... Хоць, шчыра кажучы, не надта хочацца...

Абяцанне Мікалай Іванавіч выканаў. Папера ў рэдакцыю не прыйшла. Больш за тое: сяржанта міліцыі, які "наехаў" на Міхальчыка і склаў пратакол, самога зрабілі вінаватым і нават неяк пакаралі.

— Можа, гэта ўжо залішне? — пытаюся па тэлефоне ў Апанасевіча.

— А інакш нельга было, — адказвае Мікалай Іванавіч. — Пратакол ёсць, затрыманне ёсць — усё зафіксавана. Значыць, некага трэба пакараць: калі не вашага карэспандэнта, дык нашага сяржанта...

Мікола Міхальчык быў на сёмым небе ад шчасця. Я таксама цешыўся, што здолеў дапамагчы калезе. І не задумваўся тады над тым, што, ратуючы аднаго, раблю непрыемнасці другому. Не сумняваюся: той сяржант меў рацыю, сумленна выканаў свой абавязак і справядліва заканапаціў Міхальчыка ў "малпоўнік". А яго з маёй падачы ні за што ні пра што пакаралі...

Нездарма кажуць: каб нешта некаму даць, трэба штосьці ў кагосьці забраць.

"Ты пакруці, пакруці..."

Заўсёды гарнуўся да сатыры. І калі галоўны рэдактар "Вожыка" Валянцін Болтач запрашае ўзначаліць аддзел фельетонаў часопіса, пагаджаюся без разваг. Лічу: вось яно, тое месца, дзе змагу рэалізавацца напоўніцу. Ды не ўсё атрымалася, на што спадзявалася...

У "Звяздзе" мае фельетоны ішлі на паласу, так бы мовіць, са свістам. А "Вожык" паказаў мне свае калючкі.

Валянцін Болтач — таленавіты пісьменнік. Калі зрэдчас ён падахвочваецца сам напісаць для часопіса які-небудзь памфлет, атрымліваецца сапраўды здорава. Іншая справа, што і нас, супрацоўнікаў, ён імкнецца перайначыць на свой капыл.

У маім аддзеле працуе Сяргей Навумчык. Здольны, нават таленавіты хлопец. Хіба, можа, яму варта было б заняцца не сатырай, а публіцыстыкай. Аднак жа зараз змушаны пісаць фельетоны. Дакладней будзе сказаць — перапісваць.

Фельетон пра буйныя свінагадоўчыя комплексы Сяргею даводзіцца перарабляць ажно 15 разоў! Пачытаўшы новы варыянт, Болтач усё адно яго "заварочвае" і кажа адны і тыя ж словы:

— Ты яшчэ пакруці, пакруці...

А што і дзе "пакруціць" — не ўдакладняе.

Сяргей ужо настолькі ўсё "пакруціў", што, вобразна кажучы, збілася разьба...

Зрэшты, гэтае "пакруці" чуем і я, і рэдактар аддзела пісьмаў Уладзімір Правасуд, сталы вожыкавец, з якім мы дзелім адзін кабінет. Праўда, мне ўдаецца задаволіць густ галоўнага рэдактара сама болей з трэцяга разу.

Натуральна, усе мы, "недакручаныя", асаблівай любові да свайго шэфа не маем. Я дык і ўвогуле шкадую, што пакінуў наседжанае месца ў "Звяздзе". Тым болей што газета дала мне кватэру, я, па вялікім рахунку, так і не "адпрацаваў" (да гэтае пары вярэдзіцца сумленне), а Іван Пятровіч Макаловіч так угаворваў застацца ў "Звяздзе", што я не мог прыняць канчатковае рашэнне цэлыя тры месяцы.

Мінулі гады і дзесяцігоддзі. Я ўжо сам стаў галоўным рэдактарам. І, згадваючы працу ў "Вожыку", зусім па-іншаму гляжу на "прыдзіркі" Валянціна Уладзіміравіча Болтача. Тады, калі ён узначальваў "Вожык", наклад часопіса дасягаў амаль двухсот тысяч асобнікаў! (Безумоўна, трэба ўлічваць, што ў той час увогуле быў выдавецкі "бум", людзі цягнуліся да свежага слова, часопісы і газеты раскупляліся, як аладкі). А што сталася з "Вожыкам" цяпер? Маланакладны літаратурнамастацкі альманах, які выдаецца два разы на год...

Так што, магчыма, зараз якраз і не хапае для ўсіх нас гэтых словаў:

— Ты пакруці, пакруці...

Выхад з партыі

Напрыканцы 1989 года падаю заяву аб выхадзе з камуністычнай партыі. Ейным чальцом я прабыў усяго нейкія тры гады.

Даведаўшыся пра гэта, Валянцін Болтач доўга адгаворвае ад "такога непрадуманага ўчынку". I яго можна зразумець. Сам Болтач прыйшоў у "Вожык" з пасады загадчыка сектара ЦК КПБ, дый я, як рэдактар аддзела рэспубліканскага часопіса, — "цэкоўская наменклатура". Так што магчымы вялікі скандал. Дасюль з партыі добраахвотна амаль ніхто не выходзіў, а Барыс Ельцын "кіне на стол" свой партыйны білет нашмат пазней.

Імкненне выйсці з партыі выглядала яшчэй болей дзіўным, калі ўлічыць, з якімі вялікімі патугамі мне ўдалося ў яе ўступіць.

У Старых Дарогах такога шанцу не было. Існавала разнарадка на прыём у партыю: адзін інтэлігент — тры рабочыя ці калгаснікі. Натуральна, мала каму з сялян карцела стаць "парцейным" дый яшчэ плаціць са свайго нягеглага заробку ўзносы.

У Гомелі па гэтай жа прычыне таксама нічога не "свяціла", аднак я здолеў стаць, як сказаў рэдактар Лазько, "адным з лепшых пёраў газеты", і яму, Лазько, дужа хацелася, каб я застаўся ў рэдакцыі назаўжды. Для гэтага мяне трэба было заахвоціць — прызначыць хаця б загадчыкам аддзела (калі прыйдзе запрашэнне са "Звязды", Лазько нават прапануе стаць ягоным намеснікам). Аднак жа загадчыкам аддзела абласной газеты нельга было прызначыць беспартыйнага, хай сабе і таленавітага, журналіста. Таму Лазько і паспрыяў, каб мяне прынялі кандыдатам у партыю.

А ейным чальцом стаў ужо ў "Звяздзе". У гэтай газеце беспартыйнымі былі хіба што карэктары.

Для чаго большасць з нас пішчом лезла ў партыю, калі ўступіць у яе было яшчэ цяжэй, чым у таварыства паляўнічых і рыбаловаў? Магчыма, хто-ніхто і сапраўды верыў у камуністычныя ідэалы, а я, шчыра прызнацца, "верным ленінцам" сябе не лічыў. Аднак жа дзявацца не было куды: не станеш партыйным — так і згніеш карэспандэнтам абласной газеты (самае большае).

Дык чаму ж я гэтак смела падаў заяву аб выхадзе з партыі? Усё проста: адначасна я паклаў на стол галоўнага рэдактара "Вожыка" і другую заяву — на

звальненне. Мяне запрасіла на працу Савецкая асацыяцыя дэтэктыўнага і палітычнага рамана, якую ўзначальваў знакаміты пісьменнік Юліян Сямёнаў. Мне належыла стаць шэф-рэдактарам Мінскай штаб-кватэры. І для гэтага быць камуністам не абавязкова.

Аднак жа як ні круці, мае адносіны з партыяй можна лічыць крывадушнымі: мелася пільная патрэба — уступіў у яе, няма болей ад партыі ніякай карысці — ну дык і гуд бай. Адно толькі і апраўдвае: сама сістэма вымагала крывадушнічаць...

Першыя ахвяры

Адпачываю ў крымскай Алушце. З раніцы на вуліцах шматлюдна. Нават турысты не ідуць на пляжы, бурна абмяркоўваюць свежую навіну: да ўлады ў краіне прыйшоў так званы ГКЧП. А звергнуты Гарбачоў адпачывае зусім непадалёку адсюль, у Фаросе.

Найбольш уражвае праезная частка цэнтральнай вуліцы. Яна ўся ўсланая кнігамі Гарбачова. Людзі ходзяць туды-сюды, на іх не зважаючы. Пад нагамі храбусцяць кардонавыя вокладкі. Згадваецца: калі ў Германіі Гітлер прыйшоў да ўлады, на вуліцах і плошчах запалалі кастры з кніг.

І ўвогуле дзіўная заканамернасць: першымі ахвярамі дыктатарскіх рэжымаў чамусьці заўсёды з'яўляюцца кнігі...

Сход

Пачатак 90-х. Беларусь робіць першыя крокі да сваёй незалежнасці. Афіцыйнымі становяцца герб-Пагоня, бел-чырвона-белы сцяг, беларускай мове надаецца статус дзяржаўнай.

Ідзе сход жыхароў Серабранкі. У вялікай актавай зале, набітай людзьмі па самае “не магу”, вылучаюцца кандыдаты ў дэпутаты. Абмеркаванне надзвычай бурнае. Свае “тры капейкі” ўстаўляю і я, прычым на бела-

рускай мове. Народ яшчэ не звыкся з тым, што яна можа гучаць не толькі з тэлевізара ці радыё, але і ў паўсядзённым жыцці, таму на мяне скіраваныя сотні цікаўных позіркаў. А слухаюць усе дык і зусім уважліва.

Раптам з крэсла на першым радзе падымаецца дзябёлая кабеціна ў беласнежным футры, паварочваецца да залы ўсім тулавам, паказвае на мяне пальцам і абурана пытаецца:

— Почему этот человек оскорбляет всех нас, разговаривая не на русском языке? Я, например, этой «мовы» совсем не понимаю и слышать ее не хочу...

Кабеціна, пэўна ж, чакае ўсеагульнай падтрымкі, аднак у зале ўсталёўваецца неймаверная цішыня. Нарэшце з месца ўскоквае хударлявы дзяцюк, мяркуючы па знешнім выглядзе — "рабацяга", які толькі-толькі перабраўся ў сталіцу з вёскі, і палымяна дае кабеціне адлуп на "трасянцы":

— Не панімаеш нашай мовы, дак і шуруй адсюль у сваю Расію!

Услед за ягонымі словамі зала ўзрываецца адабральнымі воклічамі, а хто-ніхто пляскае ў ладкі. Кабеціна ніякавее і моўчкі садзіцца на сваё крэсла, уціснуўшы галаву ў плечы.

Не сказаць, што апасля ўсе імкнуцца абмяркоўваць кандыдатаў у дэпутаты па-беларуску. Спрэчкі вядуцца як і раней — на "языке", бо літаратурнай мовы ніхто не ведае, а на "трасянцы" выкладаць свае думкі сорамна. Ды ўсё ж адчуваецца, што з'явілася ў гэтай зале, павісла ў паветры нешта нацыянальнае, роднае, сапраўды беларускае...

Гэта быў залаты час, калі ў народзе прабіваліся нясмелыя парасткі нацыянальнай самасвядомасці, якія неўзабаве маглі забуяць, закаласіцца, даць плённы ўраджай. Не адбылося. Не сталася. Збэсцілі тыя парасткі. Затапталі.

І, мусіць жа, калі той сход праходзіў бы не ў недалёкіх 90-х, а сённяшнім часам, дык загалёкалі, зблоцілі б нашыя людзі не тую кабеціну, а мяне...

Крэсла

У незалежнай Беларусі падзеі развіваюцца імкліва. Нарэшце з палёгкай уздыхаюць і журналісты: адмяняецца цэнзура.

Аднак жа, магчыма, для кагосьці і сапраўды палёгка, а для мяне яшчэ большы цяжар. Створана Рэспубліканская камісія па барацьбе з прапагандай гвалту, жорсткасці і парнаграфіі. Мае выданні, асабліва "Частный детектив" і "Эрос", у гэтым сэнсе ходзяць, так бы мовіць, на вастрыі ляза. Дзе тая мяжа паміж апісаннем звычайнага забойства і "прапагандай жорсткасці", паміж эротыкай і парнаграфіяй? Ніякай акрэсленасці, тым болей заканадаўства, пакуль што не існуе, таму за любы артыкул тая камісія можа паставіць крыж на газеце. Каб пазбегнуць гэткай долі, я і яшчэ некалькі выдаўцоў такіх жа "сумніцельных" газет загадзя аддаём "на камісію" арыгінал-макеты, каб атрымаць даведку (ведама ж, за немалыя грошы!), што ў газетах ніякай крамолы няма. Ну чым не тая ж цэнзура, ды яшчэ добраахвотная? Раней хоць грошы плаціць не даводзілася...

Паступова высвятляецца, што камісія нашыя арыгінал-макеты і не разглядае, бо збіраецца яна гады ў рады, і тое дзеля таго, каб ацаніць замежную кінапрадукцыю. А лёс папяровае прэсы цалкам залежыць толькі ад аднаго чалавека, сакратара камісіі, які мае тут сталы заробак і таму ходзіць на працу кожны дзень.

Сакратары чамусьці мяняюцца, як настрой у цяжарнай жанчыны, і, нарэшце, прыходзіць чарга "заступіць на пост" адрузламу дзецюку, у якога барада сцелецца па грудзях да самага чэрава, пульхнага, як падушка. Ён заімшэлы халасцяк, жыве ў невялічкім пакойчыку інтэрната, тут жа, не абцяжарваючы сябе вылазкамі на працу, прымае ўсіх "хадакоў" з газетамі. Бывае, што на інтэрнацкім калідоры нават ствараецца чарга.

Аднаго разу заўважаю, што "эксперт па парнаграфіі і гвалце" на мяне касавурыцца, зыркае з-пад ілба, а гэта нічога добрага не зычыць.

— Штосьці ў маіх газетах не так? — пытаюся.

— Так, не так... — адрачона адказвае ён. — Ты вунь паглядзі, на чым я змушаны сядзець.

Скіроўваю позірк на ягонае “седала”. Стул як стул. Ва ўсім інтэрнаце, мусіць жа, такія. Ды і ў маім кабінеце мэбля не лепшая. Пра гэта і кажу эксперту.

— Ты можаш сядзець на чым хочаш, а мне нязручна, — катэгарычна заяўляе ён. — Дый па статусе належыць мець не стул, а крэсла. Зразумеў?

А што тут разумець? Давядзецца мне купляць у краме самае дыхтоўнае крэсла, дый яшчэ каб круцілася, інакш маім газетам будзе гамон.

Надыбаўшы для эксперта крэсла, арыгінал-макеты я ўжо да яго не нашу, “аўтаматам” атрымліваю даведкі пра тое, што мае газеты цалкам прыстойныя і нават цнатліва-чыстыя — хоць да раны прыкладвай...

На жаль, бесклапотнае жыццё працягваецца не надта доўга, бо ў камісіі з’яўляецца новы сакратар-эксперт, дый неўзабаве ўжо даводзіцца звяртацца не ў камісію, а ў Міністэрства інфармацыі. А там крэслы дыхтоўныя, як належыць...

Я хацеў распавесці не пра тое, што ў нашым грамадстве, як і раней, усё купляецца і прадаецца. Мараль зусім іншая. На жаль, хто-ніхто думае, што людзі мяркуюць пра ягоную значнасць па тым, якую шапку ён носіць і ў якім крэсле сядзіць...

Папка

Кавярня Дома літаратара завалоканая дымам ад цыгарэт і напоўненая галасамі разнамасных творцаў. Да століка, за якім я з сябрамі нетаропка “пацягваю вінцо”, нетрывалаю хадою падыходзіць Анатоль Сыс і плюхае на столік пульхную светла-шэрую папку.

— Усеня, ты павінен выдаць маю кнігу, — безапеляцыйна кажа ён, разварочваецца і ідзе да іншай гурмы.

Ашаломлены, я спачатку, як рыбіна, моўчкі разяўляю рот, затым кідаюся за Сысам, спрабую ўсунуць папку ў ягоныя рукі:

— Забяры!

— Не-не! — адпіхваецца ён і спрабуе аддаліцца ад мяне як мага.

— Забяры, кажу!

Тады Сыс увогуле кіруецца да выхаду з кавярні, і ягоныя постаць знікае за дзвярыма. Папка застаецца ў маіх руках. Я вяртаюся на сваё месца, кладу папку на стол і не ведаю, што з ёю рабіць...

З Анатолем Сысам я знаёмы з часін, калі працаваў у "Гомельскай праўдзе", а ён, здаецца, толькі-толькі адслужыў у войску і быў на раздарожжы. Часцяком заходзіў у сакратарыят да Сяргея Дубаўца, і мы, бывала, утрох выходзілі ў ціхі рэдакцыйны дворык, каб перакурыць. Тады яшчэ Сыса мала хто ведаў, дый ягоныя вершы пакуль што не лічыліся геніяльнымі, таму Дубавец пад час гэтых перакураў рабіў Анатолю такія-сякія заўвагі, выказваў сваю думку. Аднаго разу "тры капейкі" ўставіў і я. Прычым не зусім хвалебныя.

— А хто ты такі, каб мяне папраўляць? — з пагардай "ўзвіўся" Сыс. — Што ты ўвогуле разумееш у паэзіі?

— Ды нешта ж, мусіць, разумею... — толькі і адказаў я, перакінуўшыся позіркамі з Дубаўцом.

Сяргей, вядома ж, ведаў пра мае творчыя патугі і нават іх ухваляў. Сыс жа і не здагадваўся, што я таксама пішу вершы.

Праз некалькі тыдняў, калі Сыс зноў завітаў да Дубаўца, у Сяргея на стале ляжаў адбітак літаратурнай паласы, якую толькі што прынеслі з друкарні.

— На, во, пачытай, — прапанаваў Дубавец Сысу і паказаў пальцам на два вершы. — Файна напісана, ці не праўда?

Сыс без энтузіязму прабег вачыма па радках:

Ніхто не лез. Гарэлі кроквы —
І позна кідацца ў агонь.
А ён зрабіў рашуча крокі,
І ўсе глядзелі на яго.

І крыкі:
— Газ!
І побач хаты
Тулілі плечы да зямлі...
І да грудзей, нібы дзіцятка,
Балон гарачы ён туліў.

І асцярожна нёс наводшыб,
Нібы яшчэ рвануць магло.
І нехта вымавіў:
— Навошта?
Балон пусты.
Пусты балон...

Толькі прачытаўшы гэты верш, Анатоль глянуў на прозвішча аўтара. Затым перавёў позірк на мяне і ...нічога не сказаў. А я, вядома ж, чакаў ад яго пахвальбы, таму нават злёгку пакрыўдзіўся на гэтую, як мне здалося, абыякавасць. Толькі пазней, спазнаўшы Сыса глыбей, пазнаёміўшыся з ягонымі сябрамі-паэтамі, зразумею: добра ўжо і тое, што вершы Сыс увогуле не зганьбіў. Рэзкі, катэгарычны, безапеляцыйны, ён мог "змяшаць з гразёю" любога, гледзячы яму ў вочы...

"Дык што ж рабіць з папкаю Сыса?" — няўцямна думаю я.

Пакінуць яе тут жа, на стале? Дык немаведама, хто яе падбярэ. Магчыма, што і прыбіральшчыца, якая выкіне папку ў сметніцу. Аддаць каму-небудзь з заўсёднікаў кавярні, каб ён ўсё-ткі перадаў яе Сысу (сам я бываю тут гады ў рады)? Але ў зале ўжо амаль нікога не засталося.

У рэшце рэшт падыходжу да прадаўшчыцы кавярні, працягваю ёй папку і прашу, каб пры выпадку яна вярнула рукапіс гаспадару. Прадаўшчыца ўсміхаецца:

— Заўтра ж і аддам. Сыс адсюль, лічы, не вылазіць...

Кніга Анатоля Сыса, вядома ж, неўзабаве выйдзе ў свет, хоць і без майго ўдзелу. І будзе мець поспех.

Чаму ж я гэтак адпіхваўся ад рукапісу? Прычыны розныя, і дасюль мне самому дакладна няўцям, якая з

іх галоўная. Тады Сыс, як і некаторыя іншыя маладыя літаратары, лічыўся таленавітым, і толькі пасля смерці яго пачнуць называць геніяльным. Да таго ж, Анатоль меў скандальную рэпутацыю (чаго вартая місачка баршчу, якую ён прынёс Максіму Танку, калі той сядзеў у прэзідыуме). Ужо на той час Сыс шмат піў і, трэба прызнаць, часам выглядаў як бадзяжка.

А можа, мною кіраваў чыста меркантыльны інтарэс? Ніякай узаемнай прыязнасці паміж намі не было. Здароўкаліся — і не болей. Дык якога ляду я павінен ахвяраваць грошы не надта блізкаму мне чалавеку?

Не ведаю, не магу разабрацца, што ўсё ж было галоўным...

Дзве чаргі

Падрыхтаваўшы для асацыяцыі шэсць нумароў газеты “Детектив” і зарабіўшы для яе кучу грошай, вырашаю заснаваць уласнае выданне — “Частный детектив”. Помачы ад асацыяцыі ўсё роўна аніякай, а працаваць “на дзядзьку” не надта хочацца.

У Беларусі пакуль што няма недзяржаўных газет (хіба, можа, толькі “Свабода”, якую выдае Павел Жук), таму “Частный детектив” ідзе наўзахоп. Наклад дасягае паўмільёна асобнікаў, і нават болей. Газета распаўсюджваецца ледзь на ва ўсіх краінах Савецкага Саюза. Прапановы тыражаваць яе паступаюць з Ізраіля, Польшчы, Даніі, Германіі... Але навошта мне лішнія клопаты? Грошай і так няма куды дзяваць. Цяжка ўявіць, але кашальком для мяне сапраўды служыць чамадан. У аперацыйную залу супрацоўнікі банка вывозяць грошы ў цялежках, мы перагружаем іх у багажнікі, наняўшы таксі...

(З часам такая лафа скончыцца: з’явяцца канкурэнты, чытачы “наядуцца” крыміналам. Восемдзесят адсоткаў прыбытку ўкрадуць мае нячыстыя на руку партнёры, дзесяць я раздам, і столькі ж застанецца мне...).

А пакуль што я хаджу ў метро, каб пацешыць сваё самалюбства, паназіраць, як да століка, з якога прада-

ецца “Частный детектив”, выстройваецца чарга-вужака (ці будзе яшчэ калі-небудзь такое: чарга — па газету?).

Нацешыўшыся, еду дамоў. Выходжу з тралейбуса і каля ўніверсама “Серабранка” таксама бачу чаргу, якая ўтыкаецца не ў галоўныя дзверы, а ў бакавыя — там прадаюцца спіртныя напоі. Нехта падказвае, што сюды прывезлі піва.

На той час усе тавары першай неабходнасці — цукар, мука, малако, мяса, гарэлка, — прадаюцца людзям па талонах. Піва чамусьці “таварам першай неабходнасці” не лічыцца. Яно у вольным продажы. Лёгка сказаць — “у вольным”. А паспрабуй купі...

За дзень вельмі сасмяг (дый люблю піва ўвогуле), таму вырашаю адстаяць у гэтай чарзе, каб атрымаць свае “дзве пляшкі ў адны рукі”.

Рухаюся да акенца, з якога раз-пораз вынырваюць пляшкі, больш за гадзіну. Бліжэй да акенца чарга (у ёй, вядома ж, адны мужыкі-рабацягі) нагадвае маналіт. Людзі спрэсаваныя адзін да аднаго так, што палец не праткнуць. Цяжка дыхаць: спераду і ззаду падціснуты суседзямі, як жалезабетоннымі плітамі.

Да запаветнага акенца застаецца якіх паўметра, я ўжо ў прадчуванні блізкага шчасця. І тут нехта галёкае, што піва канчаецца, на ўсіх не хопіць. Чарга пачынае хвалявацца, варушыцца, выгінацца, і — во дзе гора! — “выплёўвае” мяне і яшчэ дваіх гэткіх жа бедакоў. Няма чаго і думаць, каб зноў уклініцца ў гэты маналіт. Застаецца толькі ў роспачы скрыгатнуць зубамі...

Ну і навошта мне той “кашалёк-чамадан”?

Менталітэт вяртаецца...

Калі наведваюся ў родную вёску, і суседка Ганначка, і дзядзька Шайдула, і ўсе астатнія вяскоўцы з асцярогаю і шкадаваннем прадракаюць:

— Ой, заб’юць цябе, Сашка, за твае грошы. Ой, заб’юць...

Маці таксама, правёўшы да веснічак, з пакутаю ў вачах наказвае:

— Хоць бы, сынок, не забілі цябе за гэтыя грошы, не пасадзілі ў турму...

— А за што мяне забіваць? За што ў турму? — супакойваю з усмешкай. — Нікому дарогу не перабег, дый грошы не крадзеныя, заробленыя сваім гарбом, сумленна...

— Ну, глядзі, сынок, глядзі...

Чаму мае вясковыя землякі лічылі, што "вялікія грошы" тояць у сабе небяспеку? Таму што савецкая ўлада падраўняла нас пад адзіны грэбень. Для ўсіх, меркавалася, роўныя магчымасці. І калі ты вытыркаешся з натоўпу, значыць, нешта тут нячыстае. Начальнік мае машыну, бо ён крадзе ў дзяржавы. Сусед жа, які ні з таго ні з сяго пабудаваў дыхтоўную хату, таксама ў некага ўкраў і за гэта паплоціцца...

Мяркуючы па тым, што многія бізнесоўцы цяпер гніюць у турмах (часцяком нізавошта), вярнуліся і савецкі лад, і ранейшы менталітэт...

Радня

На адпачынак выпраўляюся ў Харватыю. З аэрапорта аўтобус вязе турыстаў у гатэль. З дынаміка чую голас гіда і не веру сваім вушам: ён, прадстаўнік турфірмы, нешта распавядае нам па-беларуску! Нават на Радзіме толькі зрэдчас даводзіцца чуць родную мову з нечых вуснаў, і раптам такая нечаканка далёка на чужыне!

Не вытрымліваю, ускокваю з месца, каб бліжэй пазнаёміцца з чалавекам, які падарыў мне гэткую асалоду. Зусім малады хлопец. Карэнны мінчук. На мове зносіцца не дзеля бравады і ў асобных выпадках, а паўсядзённа. Мы так радыя адзін аднаму, што проста ўслодыч і ўволю размаўляем на розныя тэмы, ужо не зважаючы на іншых турыстаў. Кіроўца-харват спачатку пазірае на нас падазрона, а потым па-свойму цікавіцца:

— На якой гэта мове вы размаўляеце, калі і я ўсё разумею?

— На беларускай! — са смехам тлумачыць яму хлопец. — Мы ж славяне, адны карані... Дык што ж тут дзіўнага?

У гатэль, дзе мне выпадае жыць, гід наведваецца ледзь не штодзень, хоць пільнай патрэбы ў тым няма. Яму проста хочацца выказацца па-беларуску і ў адказ пачуць роднае слова.

Дзіўна, але факт: калі з нечых вуснаў чую беларускую гамонку, той чалавек, хай сабе і зусім незнаёмы, чамусьці здаецца мне амаль што раднёй. Можа, таму, што нас, беларускамоўных, гэтак мала?..

Нявызнаныя шляхі Госпада

Пад час уступных экзаменаў на журфак жыву ў адным пакоі з Пятром Васючэнкам, хударлявым, у акулярах, хлапцом з Полацка. Вельмі разумны, начытаны, размаўляе выключна па-руску.

Ці ж можна было тады здагадацца, што неўзабаве ён стане кіраўніком кафедры беларускай мовы і літаратуры ў Лінгвістычным інстытуце, выдатным беларускамоўным пісьменнікам?

На першым курсе Таня Манёнак, ціхая вясковая дзяўчынка, піша лірычныя вершы па-беларуску дый зносіцца ў паўсядзённым жыцці на роднай мове. Хто ж бы тады паверыў, што з цягам часу Таня будзе працаваць эканамічным аглядальнікам у рускамоўнай газеце?

А хіба я, “шчыры беларус”, мог тады прадбачыць, што выдавацьму рускамоўную газету, дый яшчэ прысвечаную забойствам і гвалту, хоць сам не асмельваюся насадзіць на кручок чарвяка — гэтак яго шкада, як і ўсё жывое?

Нявызнаныя шляхі Госпада...

Двойчы абкрадзеныя

Прыязджаю ў офіс і жахаюся: дзверы — насцеж, у кабінетах усё перавернута, са сталоў зніклі камп’ютары, дарагія тэлефонныя апараты, некаторыя каштоў-

ныя рэчы. Ноччу нас абакралі. Сакратарка заспакойвае:

— Злодзеяў міліцыя затрымала! Усе ўкрадзеныя рэчы — там, у райаддзеле.

Еду ў міліцыю. Следчы пераказвае падзеі мінулай начы. Узламаўшы дзверы, зламыснікі згрэблі апаратуру ў пасціланкі і ўжо неслі яе па вуліцы. А тут насустрач едзе патрульна-паставы легкавік. Злодзеі ўсё кінулі і разбегліся ў розныя бакі. (Іх, дарэчы, потым так і не знойдуць).

Нам вяртаюць украдзеныя рэчы. Усё ў наяўнасці, акрамя дарагога наатбука, які належыць аднаму з арандатараў. А яшчэ — няма ніводнага тэлефоннага апарата.

Пытаюся ў следчага:

— Куды ж яны падзяваліся, калі злодзеі паўцякалі, кінуўшы, як вы кажаце, усе пасціланкі?

Следчы няўцямна паціскае плячыма і, апусціўшы галаву, мармыча:

— Не ведаю... Тут усё, што было...

Выпадкова мой позірк спыняецца на тэлефонным апараце следчага — старадаўнім, з круглым дыскам. І ў думках раблю выснову: “Ну, мент, заўтра будзе ў цябе новы тэлефон, імпартны”...

Бацькаў чамадан

Не паспела адбалець душа за крадзеж у офісе, як новая навала. Ноччу, калі ўся сям’я адпачывала на другім паверсе дома, зламыснік залез у расчыненую фортку на першым. Ён вельмі спяшаўся, баяўся нас разбудзіць, таму толькі заскочыў у мой кабінет, схапіў фанерны чорны чамадан і выбраўся цераз уваходныя дзверы.

Гэты пацёрты чорны чамадан для мяне вельмі дарагі. Ён належыў майму бацьку.

Некалі бацька прывёз яго з Нямеччыны, дзе даслужваў пасля вайны. З ім адным ён хадзіў ад маці ў прочкі, калі маладзёны моцна перасварыліся, у ім захоўваў самыя дарагія для сябе рэчы. Ніхто з нас, дзя-

цей, нават не ведаў, якія яны — тыя рэчы. Чамадан заўсёды ляжаў пад бацькавым ложкам, і нам было забаронена нават дакранацца да яго...

Адчыніць чамадан я змог толькі пасля бацькавай смерці. Ніякіх каштоўнасцяў, апрача баявых і юбілейных узнагарод, у ім не было. Вайсковы альбом, пажоўклыя газеты, нейкія ведамасці (бацька ж служыў у лясніцтве "аб'ездчыкам"), брытва-небяспечка, хрушчоўскія аблігацыі, капейкі — дый увогуле шмат яшчэ рознай драбязы, якую бацька чамусьці пільна захоўваў. Здзівіла, што там знайшлося месца і мяшэчку гарбузікаў.

Нейкія ж асацыяцыі ў бацькі былі з імі звязаныя...

Грунтоўна разабрацца з ўсёй гэтай "бацькоўскай спадчынай" я планаваў трохі пазней, калі надарыцца вольная часіна. А пакуль перавёз чамадан з вёскі ў сталіцу, у толькі што адбудаваны дом, і паставіў яго ў сваім кабінеце.

І вось пасля нечаканага начнога нашэсця разгублена стаю на тым месцы, дзе яшчэ ўчора месціўся чамадан, і ад роспачы душа разрываецца на шматкі. Злодзей, безумоўна, вельмі расчараваўся, калі замест золата (а што ж яшчэ можна захоўваць ў такім старадаўнім чамадане?) знайшоў гарбузікі. А для мяне тое, што знаходзіцца ў чамадане, — даражэй за любое золата. Так і не паспеў я як след разабрацца ў бацькавых рэчах. І праз іх ужо ніколі не змагу даведацца, чым ён жыў, чым даражыў, пра што думаў...

Цікава, што ў маім кабінеце побач з чамаданам стаяў пакет з грашыма (у той дзень я атрымаў дывідэнды за год), на які злодзей увагі не звярнуў. Хай бы ён замест чамадана забраў той пакет...

Лешч

Мой намеснік, Эдуард Галай, — заўзяты рыбак. І не які-небудзь браканьер — ловіць толькі на вуду.

Аднаго разу напрошваюся ў кампанію да Эдуарда і

ягонага сябра Артура. Яны збіраюцца “зрабіць вылазку” на Дзікае возера, што месціцца акурат на маёй роднай Старадарожчыне.

Бяром напракат лодкі. Я далёка не грабу, застаюся на прамым, як страла, і зарослым асакой канале. На кручок мае вуды Эдзік начапляе чарвяка (сам зрабіць гэта не асмельваюся, бо чарвяк слізгае, выгінаецца ў пальцах, і мне яго шкада). Хлопцы плывуць далей, у глыбіню возера, я ж, загнаўшы лодку ў асаку, закідваю ў канал вуду...

Ад доўгага чакання ўжо драмлю. Абуджаюся, бо хтосьці спрабуе вырваць вуду з маіх рук. Ды гэта ж нешта клюнула! Рыўком цягну вуду ўверх. Над вадою бліскае ладны лешч. (Гэта потым даведаюся, што менавіта лешч. Усе рыбіны для мяне, як кажуць, на адзін твар, хіба што карася ад шчупака адрозніць магу). Цягну бліжэй да лодкі і ўжо збіраюся плюхнуць рыбіну на днішча, як ірвецца леска, і лешч (імгненна прыкідваю на вока) павінен гупнуцца не ў лодку, а ў ваду. Рэакцыя ў мяне адмысловая. Паспяваю ў паветры пляснуць далонню па рыбіне, і яна ўсё ж падае ў лодку. Лешч падскоквае, разяўляе рот, а мне ад жаху здаецца, што нават і пішчыць.

Паступова лешч трохі супакойваецца, заціхае. Я здагадваюся, што патрэбна выцягнуць з ягонага роту кручок, і працягваю да амярцвелай, як здаецца, рыбіны сваю дрыжачую руку. Але як толькі дакранаюся да лускавіння, лешч зноўку ажывае і падскоквае ўверх, ледзь не давёўшы мяне да імгненнага інфаркту. Усведамляю, што сам зняць з кручка сваю здабычу не змагу. Трэба шукаць хлопцаў. І я адчайна ўзмахваю вёсламі, кіруюся ў глыбіню возера...

Для мяне забіць жывую істоту — цэлае выпрабаванне. Хіба што не ўздрыгне рука на каларадскага жука (бо шкоднік), камара ці муху. Зрэшты, неяк і з мухай узнікла праблема. Ужо глыбокай восенню я заўважыў яе ў сваім пакоі. Сонна-затарможаная муха нават не лётала, а толькі падскоквала на падлозе. Відавочна, што гэта была апошняя сёлетняя муха. Зусім адзіно-

кая... Асірацелая... Мне яе чамусьці стала шкада.

— Не бойся, я цябе не заб'ю — сказаў я мусе. — Лепей ты памры сваёй смерцю...

Калі ў дзяцінстве каля нашага хлеўчука білі кабана і ён верашчэў на ўсё наваколле, я залазіў пад ложак і пальцамі затыкаў вушы. Вылазіў толькі тады, калі пачыналі гудзець паяльныя лампы.

І ўжо зусім жахлівае чакала мяне "на бульбе". Гаспадыня, у якой кватаравалі мы, трое студэнтаў, папрасіла нас закалоць ейную свінню. Дый не свіння там была, а нейкі паўгадовы падсвінак.

Двое маіх сяброў дагэтуль ніколі не жылі ў вёсцы і нават не ўяўлялі, як гэта — "закалоць кабана". Выходзіла, што браць у рукі шыла давядзецца мне...

Прынамсі, шыла якраз і не знайшлося. Гаспадыня працягнула мне нож з драўлянаю рукаяткаю.

Паваліць падсвінка нам удалося лёгка (анягож, самі такія бугаі). Ён верашчэў, як пажарная сігналізацыя. Мне належыла прыўзняць падсвінкаву нагу, пырнуць яму нажом у грудзі. Тое, што не абавязкова меціць у левы бок, мне яшчэ распавядаў дзядзька Семка. Сэрца, казаў ён, у свінні размешчана пасярэдзіне.

Перш чым пырнуць, я заплюшчваю вочы. Пры гэтым дзіўлюся, што нож увайшоў у свіную тушу, як у масла. "І чалавека, мусіць, забіць гэтак жа лёгка", — падумалася чамусьці. Аднак, на маё здзіўленне, парсюк не заціх, а заверашчэў яшчэ мацней. Не расплюшчваючы вачэй, я пачаў ліхаманкава тыкаць нажом куды папала (потым мы налічылі пятнаццаць дзірак). А падсвінак ніяк не здыхаў, пакуль хлопцы не дабілі яго каламі...

Толькі пад вечар мне ўдаецца знайсці на возеры Эдзіка і Артура. Лешч, да якога я так і не асмеліўся дакрануцца, ужо не трапечацца. Эдзік адчапляе ад яго кручок.

Дарэчы, за ўвесь дзень мае сябры так і не злавілі ніводнае рыбіны...

...Цікава, а ці змог бы я пад час вайны страляць у людзей?

“Сціхі” Быкава

Калі кіраўнік нашае дзяржавы публічна прызнаўся, што некалі ён з задавальненнем чытаў “сціхі” Васіля Быкава, гэта выклікала шквал насмешак і здзекаў. З прэзідэнта не кпіў толькі лянівы. А я ўспрымаў тыя насмешкі трохі і на свой адрас...

Я яшчэ студэнт. Журналістка рэспубліканскага радыё бярэ ў мяне інтэрв'ю — як у маладога паэта. Для “ажыўляжу” яна просіць прачытаць які-небудзь верш, хоць бы самы апошні. Напярэдадні якраз і напісаўся верш “Сон”. Чытаю яго:

Сорак памятны год.
Трывожна.
Дымна.
Трэск саламяных стрэх.
Неба. Сонца. Зямля.
Прыгожа.
І мяне вядуць на расстрэл.

Вось і ўсё.
І ва ўпор — аўтаматы.
Я стаю на апошняй мяжы.
Ах, як хараша пахне мятай!
Ах, як хочацца,
Хочацца жыць!

Хто прымусіць застыць імгненні?
Дзе мне мужнасці ўзяць і сіл?
Перад імі
Я стаў на калені,
Стаў я літасці ў іх прасіць...

Як жа раніцу я сустрэну?
Як з людзьмі сустракацца мне?
Ну чаму,
Ну чаму ж і стрэлу
Не паспеў я пачуць

У сне?..

Журналістка пасля кароткай паўзы цікавіцца:

— І хто ж ваш любімы паэт?

— Васіль Быкаў, — адказваю я без запінкі і нічога больш не тлумачу.

У журналісткі лезуць на лоб вочы...

Праз паўтара дзесятка гадоў я назаву Быкава паэтам і пры размове з Сяргеем Дубаўцом. Нечакана для мяне ён пагодзіцца:

— Слушна кажаш. Я з табою згодзен.

Паэзія — гэта не толькі "кветачкі і матылёчкі", асацыяцыі і тропы пра каханне і нянавісць. Паэзія — гэта ў першую чаргу душа. І найбольш яна "працуе" ў трагічных, псіхалагічна цяжкіх сітуацыях, калі чалавеку патрэбна зрабіць пэўны выбар. Таму хоць і не пісаў Васіль Быкаў "сціхі" ў традыцыйным сэнсе, але паэтам ён усё ж быў...

"Рэквіем" на пляжы

Адпачываю з сям'ёй на Кіпры. Ціхі пляж, плёскат марскіх хваляў, сонца яшчэ не пячэ, а толькі гладзіць цела сваімі пальцамі-промнямі... Здаецца, што трапіў у рай і думкі пра жыццёвыя клопаты засталіся недзе далёка-далёка, як быццам праблемаў не існуе ўвогуле...

Раптам гэтая ідылія парушаецца шумам-гамам. З гатэля, як гарох з торбы, на пляж высыпаецца гурт пузатых і не вельмі мужыкоў, дзябёлых беласкурых жанок. Яны атабарваюцца побач з намі. Некаторыя твары мне здаюцца знаёмымі. Так і ёсць: гэта ж артысты знакамітага маскоўскага тэатра "Новая опера", іхнія партрэты красуюцца на шматлікіх афішах, развешаных у Ларнацы. Тут тэатр гастралюе.

Артысты галёкаюць, рагочуць на ўвесь пляж. Нямецкія цётухны, якіх большасць, касавурацца на "рускіх дзікуноў" і адсоўваюць свае лежакі як далей. Для нас

такі бедлам не ў навіну, таму застаёмся на ранейшым месцы.

Аднак і мне становіцца млосна, калі нехта з артыстаў уключае магнітафон на ўсю моцу і над пляжам (тут ужо і немцам не схавацца) гучыць не проста нейкая оперная арыя, а тужлівы “Рэквіем”, які раздзірае душу. І не пяць хвілін, не дзесяць, а цэлую гадзіну: калі стужка заканчваецца, уладальнік магнітафона яе перамотвае і зноў гучыць адзін і той жа самотны жаночы голас.

Немцы ці з-за сваёй тактоўнасці, ці з-за таго, што не ведаюць рускай мовы, ніякіх заўваг артыстам не выказваюць. Затое мову ведаю я, і мяне, як кажуць, дасталі гэтыя маркотныя спевы.

— Выключце, калі ласка, магнітафон, — прашу я ў “дзі-джэя”. — Людзі прыйшлі сюды адпачываць. Ім патрэбен спакой. У рэшце рэшт у кожнага свой густ...

Артыст з недаўменнем пазірае ў мой бок, і ў ягоных вачах чытаю: “Хіба ж можа не падабацца такі цудоўны твор? Гэта ж знакаміты “Рэквіем”! І выконвае яго таленавітая спявачка, якая знаходзіцца побач, на пляжы. За тое, каб пабываць на ейных канцэртах, людзі выкладваюць вялізныя грошы. А для вас гучыць той жа канцэрт, ды яшчэ бясплатна...”

Тым не менш “дзі-джэй” усё ж выключае магнітафон, і над пляжам усталёўваецца жаданая для ўсіх цішыня. Прынамсі, праз нейкія паўгадзіны “Рэквіем” зноў скалыхае абшар. І я ўжо разумею, што ніякія ўшчуванні ці заклікі больш не дапамогуць. Рускі чалавек добра ўспрымае толькі адзін аргумент — кулак. Не лезці ж мне ў бойку. Дый вельмі многа іх тут, “рускіх інтэлігентаў”...

“Рэквіем” бесперапынна гучацьме на пляжы і дзень, і другі, і трэці... Аж да тае пары, пакуль у Ларнацы не скончацца гастролі “Новой оперы”.

Магчыма, і той “Рэквіем”, і тыя артысты сапраўды геніяльныя. Магчыма. Але ж нават чорную ікру варта есці ў пэўны час і не цэлымі лыжкамі. Інакш заванітуе.

Плявок на магілу

Круіз па Міжземным моры. У французскай Ніцы цеплаход прышвартоўваецца на цэлы дзень. Вольнага часу шмат, і падзець яго няма куды: гістарычных помнікаў у гэтым курортным гарадку амаль няма. Згадваю, што на мясцовых могілках пахаваны расійскі пісьменнік і філосаф Аляксандр Герцэн. Гэта пра яго было наіпсана ў савецкіх падручніках па гісторыі: “Дзекабрысты разбудзілі Герцэна...” А ён, у сваю чаргу, сваім “Колоколом” “разбудзіў” народавольцаў, тыя — бальшавікоў...

З суседам па каюце вырашаем наведаць магілу слыннага “прадзеда” палымяных ленінцаў.

Могілкі доўга шукаць не трэба. Яны нібы навісаюць над Ніцай, высяцца ў глыбіні гарадка. Магілы прыткнутыя адна да аднае так шчыльна — пальца не праткнеш. Уся зямля ў бетоне і граніце.

Каб хутчэй знайсці магілу Герцэна, разыходзімся з суседам у розныя бакі. Праз нейкі час чую ягоны покліч:

— Знайшоў! Хадзі сюды!

На пастаменце Герцэн стаіць у поўны рост. Бронзавы помнік пакрыўся зялёным налётам.

Хвіліну-другую стаім у роздуме. Раптам сусед смачна плюе на чыстую, дагледжаную магілу Герцэна і галасна ўскліквае:

— Будзь жа ты пракляты, сволач! З-за цябе пачаліся ўсе нягоды ў Расіі, ты нарадзіў ненавісных бальшавікоў...

Мне непрыемна ні чуць гэтае, ні бачыць. Цягну суседа ад помніка як далей. У рэшце рэшт, калі разабрацца, Герцэн зусім не вінаваты ў тым, што савецкая прапаганда зрабіла яго “прадвеснікам рэвалюцыі”. Ён, бадай, і ўявіць не мог, у які рэжым увасобіцца барацьба з самадзяржаўем. І, можа, толькі і хацеў, каб было адменена прыгоннае права... Які ж з яго бальшавік? Хутчэй ліберал.

Усе-ткі не варта пляваць на чужыя магілы. Мы яшчэ не ведаем: магчыма, нашчадкам захочацца плюнуць і на нашыя...

Хто інвалід?

Калі яшчэ вучуся ў школе, даю суседскаму хлопчыку Колі Касько, на чатыры гады за мяне маладзейшаму, пачытаць невялічкі зборнічак твораў рускага паэта Васіля Фёдарава. Не разлічваю, што ён таксама прыахвоціцца да паэзіі, але на ўсялякі выпадак... Надта ж мне самому падабаюцца вершы гэтага аўтара. Напрыклад, вось такі:

Мы спорили о смысле красоты.
И он сказал с наивностью младенца:
— Я за искусство левое. А ты?
— За левое. Но не левее сердца...

Вельмі дзіўлюся, калі Коля праз тыдзень вяртае зборнік: аддаваў яму зашмальцаваны, з дзе-нідзе парванымі старонкамі, а атрымаў падчышчаны, падклееены, абгорнуты ў газету. Коля кажа, што вершы Фёдарава яму вельмі спадабаліся (ён увогуле ўпершыню ўзяў у рукі кнігу паэзіі), і просіць "што-небудзь яшчэ гэтага аўтара".

Кніг Васіля Фёдарава ў вясковай бібліятэцы болей няма, таму я прапаную малодшаму сябру іншыя, не менш цікавыя. І Коля, на маю радасць, трывала ўваходзіць у маляўнічы свет Паэзіі...

Скончыўшы прафесійна-тэхнічнае вучылішча, Коля Касько працуе ў "Мінгазе". "Маладыя гады, маладыя жадання..." Калі ўвечары злая вахцёрка інтэрната не пускае хлопца да любімай дзяўчыны, ён адважваецца залезці да яе па вадасцёкавай трубе. На чацвёрты паверх. Жаданае вакно ўжо зусім блізка. І раптам Колі здаецца, што труба адрываецца ад сцяны. Ён губляецца і з жахлівым крыкам ляціць уніз...

Зламаны хрыбетнік. Ніжняя палова тулава занямела. Дактары кажуць, што шанцаў зноў стаць на ногі амаль няма. Але пазмагацца варта. Трэба распрацоўваць мышцы. Коля робіць гэта да знямогі. Не вылазіць з лякарняў. І ніякай палёгкі.

Даведаўшыся, што ў крымскім паселішчы Сакі вось гэткія "спінальнікі" лечацца граззю, ён, напазычаўшы

грошай, купляе там дамок. І жыве на чужыне, сярод незнаёмых людзей, зусім адзін, без аніякіх сядзелак! Не вылазячы з інваліднай каляскі, гатуе ежу, прыбірае ў пакоях, мые бялізну, ну, словам, робіць усё, як і належыць здароваму гаспадару жытла. Нават ухітраецца зарабляць грыўны — на мясцовым рынку абменьвае іх на валюту і наадварот.

Часам Коля наведваецца на радзіму (у Мінску ў яго таксама ёсць кватэра) і адразу тэлефануе мне. Я кідаю ўсе справы і імчуся да яго, каб згуляць партыю ў шахматы, і пад кілішак гарэлкі паслухаць, якія змены адбыліся ў ягоным жыцці.

Хвалёная гразь Колі не дапамагла. Ног ён па-ранейшаму не чуе. Але надзею ўсё ж не траціць. Начамі вельмі часта сніць, як ходзіць па лесе, па роднай вёсцы...

Удзельнічае ва ўсіх мясцовых спаборніцтвах па шахматах і шашках. Гуляе ў настольны тэніс. Знясільвае сябе на трэнажорах, якімі абстаўлены ўвесь дом. Ягонае цела па пояс нагадвае глыбу. Калі я прапаную Колі падужацца на рукі, ён завальвае мае запясці на стол, як кажуць, адной левай.

Коля цікавіцца ўсім, што адбываецца ў свеце. Выпісвае шмат газет. Кніг прачытаў болей, чым я. Біблію амаль вывучыў на памяць.

Калі позна ўвечары вяртаюся ад Колі дамоў, у галаву закрадваецца крамольная, грэшная думка: “Ці стаў бы ён такім адукаваным, духоўна багатым, паўнавартасным чалавекам, калі б не тая трагедыя?” А яшчэ, аналізуючы ўласнае тлумнае жыццё, дабітае шкоднымі звычкамі здароўе, марную будзённую мітусню, задаю сабе пытанне: “Хто з нас болей інвалід — Коля ці я?”

У кожнага свой крыж

Уладзімір Някляеў тэлефануе мне тройчы — просіць сустрэчы. А ў мяне ўсё неяк не выпадае, не хачу адрывацца ад рукапісу, бо, як кажуць, паперла. Я чамусьці не задумваюся, што ў самога Някляева на ўліку кожная

хвіліна, бо ён узначальвае кампанію “Гавары праўду”. Ходзяць пагалоскі, што збіраецца стаць кандыдатам у прэзідэнты і змушаны з ранку да вечара сустракацца з людзьмі.

Някляеў хоча падарыць мне сваю кнігу з “залатой серыі” выдавецтва “Беларускі кнігазбор”. Проста я паспрыяў, каб яна выйшла ў свет. Калі мы з Кастусём Цвіркам і Генадзем Вінярскім абмяркоўвалі, кнігі якіх аўтараў я прафінансую, паставіў адну ўмову:

— Дам грошы толькі тады, калі ў гэтай “залатой серыі” да канца года будуць выдадзены творы Някляева.

Дасюль з Валодзем мы амаль не былі знаёмыя. Калісь ён, працуючы літкансультантам у газеце “Знамя юности”, дасылаў адказы на мае каструбаватыя школьныя вершы, а затым, калі я ўжо стала ўзбіўся на свой хлеб, нашыя шляхі пару разоў перасякліся ў кавярні Дома літаратара. І ўсё. Так што ніякае “пачуццё сяброўства” мною не рухала. Проста паэзія Някляева суладна клалася (і кладзецца!) на хвалі маёй душы. Такое ўражанне, што іх напісаў я сам...

У бліжэйшых планах выдавецтва кнігі Някляева не было. Аднак Цвірка і Вінярскі пагадзіліся.

Валодзя неяк даведаўся пра мой “ультыматум”, і вось, удзячны, хоча падарыць асобнік з аўтографам.

Пры сустрэчы ў рэдакцыі маёй газеты размова, натуральна, заходзіць і пра магчымы ўдзел Някляева ў выбарах. Я даводжу, што рабіць гэта не варта:

— Лепей бы ты, як і раней, пісаў цудоўныя вершы. Каго б ні выбралі насамрэч, хто будзе прэзідэнтам, ужо прадвызначана...

— Не ўсё так песімістычна... — коратка і шматзначна адказвае Валодзя, не расшыфроўваючы, аднак, на чым грунтуецца ягоны аптымізм.

Зноў пераконваю, што ў сённяшняй сітуацыі разлічваць на перамогу, на нейкія змены — усё адно што біцца галавою аб сцяну, якую, і ты гэта ведаеш, прабіць не ўдасца.

— Трэба ж некаму пачынаць... — ціха, але са ста-

лёваю цвёрдасцю ў голасе адказвае Някляеў.

Калі ўжо праводжу Валодзю да ліфта, выстаўляю апошні аргумент:

— Усё гэта закончыцца тым, што трапіш за краты... Можна было б, вядома, і адсядзець, калі б ты быў, як дуб...

Маю на ўвазе, вядома ж, моцнае здароўе, але Валодзя са смехам зрывае з майго языка недаказаную фразу:

— Ага, як дуб. Такі ж дубаваты...

І мы смяемся разам.

А што было 19 снежня і пасля, пераказваць не трэба...

Пішу гэтыя радкі на наступны дзень пасля Вялікадня. У памяці яшчэ аддаюцца рэхам царкоўныя званы, яшчэ не заціхлі ў душы згадкі пра ахвяру Хрыстову. Каму Ён, Збавіцель, прынёс гэтую ахвяру? Д'яблу, каб не спакушаў нас на грахі? Ды глупства! Не будзе Гасподзь прыніжацца перад сатаной. А можа, Бог запатрабаваў, каб Хрыстос, які ўвасобіўся ў чалавека, пайшоў на крыж, зведаў неймаверныя мукі? Таксама бязглуздзіца. Ці ж патрэбныя бацьку кроў і пакуты ўласнага сына? Хрыстос прынёс сваю ахвяру нам, людзям!

Калісьці біблейскі Адам і ягоная спадарожніца Ева здзейснілі першародны грэх, палічылі сябе роўнымі Богу, за што і былі пакараныя Госпадам. Яны сталі смяротнымі, тленнымі і пакутнымі. Хрыстос, стаўшы паўнавартасным чалавекам і адначасна захаваўшы ў сабе Боскі пачатак, спазнаў пакуты і смерць, а затым уваскрос, “смертию смерть поправ”. Ён стаў бессмяротным і нятленным. Здавалася б, якая карысць чалавецтву ад ахвяры Хрыста, чаму Яго называюць Збавіцелем? Гэта ж толькі Ён бессмяротны і нятленны, а мы ўсе па-ранейшаму пакутуем, паміраем і гніём у сырой зямельцы. А справа ў тым, што Хрыстос праз сваё праведнае жыццё, праз свае пакуты выратаваў самога сябе і тым самым паказаў нам, людзям, шлях да выратавання...

Аналогія, якую я хачу прывесці, некаму можа здацца наіўнай, надуманай і нават блюзнерскай, кашчуннай. Але не спяшайцеся з кпінамі.

Не сумняваюся: Уладзімір Някляеў, ідучы на прэзідэнцкія выбары, безумоўна, у душы здагадваўся, чым можа скончыцца ягоная спроба. Тым не менш ступіў на гэты шлях (“Трэба ж некаму пачынаць...”), абраў для сябе пакутны лёс. Каму ён прынёс сваю ахвяру? Уладзе, дзейнаму прэзідэнту? Ага, хаця б не так... Ён ахвяраваў сваё здароўе і волю нам, беларусам. Ён паказаў нам шлях, які вядзе да выратавання.

Кожны з нас — часцінка Бога. І ўсе мы — Ягоныя дзеці. Таму кожнага чакае і свой крыж, і свая Галгофа...

Партрэт на сцяне

На пяцідзесяцігадовы юбілей старэйшая дачка дарыць мне даведку, якую ёй за немалыя грошы падрыхтавалі ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі. На трох старонках выкладзены звесткі пра ўсю маю радню ажно да пачатку васямнаццатага стагоддзя. Даведка заблытаная, няўцямная, і толькі дзякуючы таму, што шахматы прывучылі да аналітыкі, праз дзве гадзіны мне ўдаецца, нарэшце, скласці сваё генеалагічнае дрэва.

Становіцца зразумела, чаму ўсіх сваякоў па мацярынскай лініі абзываюць “ермаламі”. Быў меня такі прашчур, Ярмол, і меў ён жонку Палажку.

Прыгадваецца, што бацька неяк абмовіўся, быццам бы ягонага прадзеда звалі Раўлеем. Дзіўным мне тады здалося гэтае імя. А высвятляецца, што з цягам часу яго проста перайначылі, і быў мой продак Лаўрэем, а калі па-сучаснаму, дык, мусіць, Лаўрэнам.

А яшчэ развейваецца легенда, быццам бы нехта з нашых суродзічаў у царскай арміі даслужыўся ажно да палкоўніка. Стрыечны брат і дасюль носіцца з нейкім старым фатаздымкам, на якім адлюстраваны дзяцюк у вайсковай форме. Сапраўды, пляменнік

Ярмола ў 1845 годзе перабраўся жыць у Менск, і там ягоныя сляды губляюцца. Так што “палкоўніцтва” — віламі па вадзе...

А ўвогуле ўся мая радня складаецца з Усеняў ды Караленяў, якія спрадвеку таўкліся ў Пасецы ці прыбіліся з суседніх вёсак.

Колькі сябе помню, у нашай хаце побач з партрэтам бабы Арынкі вісіць перазняты фатаздымак амаль маладога, з доўгімі-доўгімі вусамі, гладка зачэсанымі назад валасамі і ясным позіркам, чалавека. Калі трохі падрасту, бацька растлумачыць, што гэта мой дзед Прахор. А я ж да гэтага дзівіўся: чаму ва ўсіх па два дзяды, а ў мяне толькі адзін?

Бацька амаль нічога не раскажа мне пра дзеда Прахора, бо, на жаль, і сам мала што ведае пра ягоны лёс. Саслалі ў Свярдлоўскую вобласць, і адтуль прыйшла толькі даведка, што памёр ён напрыканцы вайны. Я адчуваю нейкую віну перад дзедам Прахорам, бо не магу занесці кветкі на ягоную магілу, не стаўлю свечкі ў царкве і ўвогуле пра яго ніколі не думаю, хіба што калі бачу партрэт. Чаму? Ды таму, што ён не расказваў мне казкі, як баба Арынка, не частаваў садавінай, як баба Каця, не пасвіў са мною статак, як дзед Павел. Вось і атрымліваецца, што дзеда Прахора для мяне як і не было...

У мяне ўжо ў самога ёсць тры ўнукі і ўнучка. Яны пакуль што маленькія, няўцямныя, і мне хочацца пажыць хоць яшчэ трошкі — толькі для таго, каб застацца ў іхняй свядомасці, пакінуць у памяці хоць які-небудзь след. А інакш некалі абыякава пазірацьмуць на мой партрэт, як я — на фатаздымак дзеда Прахора...

Першая сцежка і апошні шлях

Мяне вельмі засмучае, што ў нашым першым класе настаўніцаю будзе Соф’я Аляксандраўна. Вунь колькі іх, маладзенькіх, прыгожых, наехала у школу

са сталіцы, і чамусьці вучыць яны будуць усіх, толькі не мяне.

А Соф'я Аляксандраўна — наша, вясковая, таму яна ніяк не стасуецца з маім уяўленнем пра настаўніцу. Яна трымае карову, як і жанкі, і калі прыходзіць чарга, пасвіць статак. Яна гадуе свіней і кур, выкідвае з хлява гной. У яе ёсць соткі, і яна пасля заняткаў у школе поўзае з кашалём па раллі, выбіраючы бульбу... Што ж гэта за настаўніца? Звычайная вясковая жанчына.

Са сваім чалавекам, калгасным шафёрам, Соф'я Аляксандраўна жыве, як кот з сабакам, і пра гэта ўсе ведаюць. А яшчэ не сакрэт, што муж яе часта б'е, праўда, яна нікому і ніколі не жаліцца. У іх нават прозвішчы розныя: ён — Сакаў, яна — Шэўчык.

Але мінае час, я трохі разумнею і, наадварот, радуюся, што нашая настаўніца — менавіта Соф'я Аляксандраўна. У яе сумны мілагучны голас, які ніколі не пераходзіць у крык. На ўроку спеваў гэты голас робіцца зусім ціхім, хоць і прыгожым, адчуваецца, што співаць ёй зусім не хочацца...

Нам даспадобы, што Соф'я Аляксандраўна не дужа карае, калі нехта не выканаў хатняе заданне. Яна ведае, што хтосьці быў змушаны грэбці сена, а камусьці давялося палоць буракі...

...Праз трыццаць год, на саракавы дзень пасля смерці бацькі, я "раблю стол". Нехта з радні кажа, што сёння ноччу памерла Сонька — так называлі ў вёсцы Соф'ю Аляксандраўну. Я разумею, што мне трэба абавязкова развітацца з ёю, наведаць ейную хату, якая зусім непадалёку. Але я ўжо трохі на падпітку, і лічу, што няёмка паказвацца на людзях у такім выглядзе.

Калі БМВ мінуе хату Соф'і Аляксандраўны, я загадваю свайму кіроўцу не спыняцца...

У царкве кажуць: калі шчыра пакаешся ў сваім граху, дык Бог табе яго прабачыць. Я ўжо даўно каюся за тое, што не правёў Соф'ю Аляксандраўну ў апошні шлях, хоць менавіта яна паказала мне першую сцяжынку ў жыцці. Толькі вось ад гэтага раскаяння чамусьці мне не становіцца лягчэй...

Дуб

На нашых вясковых могілках расце магутны дуб. Дубоў тут увогуле багата — велічных, векавечных. Яны, як старажытныя ваяры, ахоўваюць спакой маіх продкаў.

Але гэты дуб адметны сярод усіх. Ён, відавочна, нашмат старэйшы за самую вёску, якая згадваецца ў летапісах ажно пяць стагоддзяў таму. Дуб, у адрозненне ад сваіх суседзяў, невысокі, каржакаваты, ён расце не ў вышыню, а ўшыркі, і нават чатыры мужыкі, счапіўшы рукі, не здолеюць разам яго абхапіць.

У вёску я цяпер прыязджаю два разы на год — толькі для таго, каб наведаць магілы бацькоў. Затым абавязкова іду да дуба. Наколькі магу, абдымаю яго, гладжу далонню шурпатую, парэпаную, узараную глыбокімі барознамі кару. Мне здаецца, што дуб таксама ставіцца да мяне паблажліва: у вусцішны дзень пачынае лёгка шамацець рэдкаю, забранзавелаю лістотаю.

Такое адчуванне, што ў дубе жывуць душы ўсіх, хто пахаваны на могілках за многія вякі. І прытульваючыся да яго, я, здаецца, зліваюся з гэтымі душамі, набіраюся ад іх сіл. Кажу не дзеля метафары ці “прыгожага слоўца”. Пасля кожнае сустрэчы з дубам мне робіцца спакойна і злагадна — як пасля наведвання храма.

Калі жыццё бярэцца на схіл, я пачынаю задумвацца пра месца для магілы. Прыслухоўваюся да сваёй душы. Яна падказвае, што хоча перасяліцца ў гэты дуб, да роднасных душ продкаў. Але ж на могілках няма ніводнага “жывога” месца. Людзі тут пахаваныя, так бы мовіць, адзін на адным яшчэ з мінуўшчыны. Прыгадваецца: калі капаюць новую магілу, абавязкова натыкаюцца на косці. Звычайна іх вяртаюць у тую ж магілу, а хто-ніхто пакідае на паверхні. І валяюцца яны, беспрытульныя, абапал, пакуль не акамянеюць ці не рассыплюцца ў труху...

Праўда, апошнім часам могілкі пашырылі — у той бок, дзе калісь былі бульбяныя ямы. Аднак, шчыра кажучы, не надта хочацца “ляжаць” наводшыбе, далёка ад дуба.

Пад ім, дубам, аблепленным магіламі, паміж магутнымі каранямі ад самага камля я знаходжу свежую лагчынку — на паўтара метра да плоту. Для магілы гэтага мала, але калі перанесці плот трохі бліжэй да дарогі, дык акурат тое, што трэба. Дошкі сатлелі, і я спадзяюся, што старшыня сельсавета не будзе супраць, калі я выдаткую сродкі на новую агароджу і на новым месцы. На гэтым і супакойваюся...

Аднак, калі ў чарговы раз наведваюся да дуба і з пяшчотаю любуюся на "сваё" месца, раптам перад вачыма яскрава ўсплывае малюнак з дзяцінства. Хтосьці, як і я, мусіць, таксама наканаваў, каб яго пахавалі пад дубам. Магілу капаюць каля самага ствала — іншага месца няма. Тоўстае камлякаватае карэнне даводзіцца пераразаць бензапілой. А яно, нават перарэзанае, усё адно чапляецца атожылкамі за глебу, супраціўляецца... Затым гэтае карэнне яшчэ доўга будзе валяцца побач са свежаю магілаю (ну акурат як тыя самыя косці!), пакуль нехта не складзе яго ў вялізную кучу...

І я ўсведамляю: калі ТУТ давядзецца капаць магілу для мяне, будзе гэткае ж жудаснае відовішча. Дый непашкоджаных каранёў у дуба амаль не засталося — акурат толькі тыя, што цягнуцца ў бок дарогі. І дуб, хутчэй за ўсё, проста засохне. І я канчаткова вырашаю: хай мая магіла будзе хоць на чужыне, але не пад дубам. Бо ў чым жа тады жыцьмуць душы маіх продкаў? І куды прыткнецца мая душа?

Кантраст

У газеце "Совет да любовь" раз-пораз мы друкуем лісты дзяцей, адрасаваныя Богу. Яны ўражваюць сваёй наіўнасцю і непасрэднасцю.

"Кажуць, што чалавек вяртаецца на зямлю ў выглядзе некага. Зрабі, калі ласка, так, каб я вярнуўся на зямлю ў выглядзе майго сабакі, а ён у выглядзе мяне, і мы зноў будзем разам".

"Калі Ты сатворыш канец свету, дык хто ж на Цябе будзе маліцца?"

“А вось свечкі ў царкве прадаюць — гэта Твой бізнэс?”

“А што было спачатку: Адам і Ева ці дыназаўры?”

“Зрабі так, каб чалавеку пры нараджэнні выдавалі запасныя дэталі: ногі, рукі, піські і іншыя жыццёва важныя органы”.

“Кажуць, Госпадзі, што ты — любоў. Прабач мяне, але любоў — Іра”.

“Ну чаму Ты так часта п’еш з маім татам? Ён заўсёды, калі падымае чарку, ускліквае: “Ну, з Богам!”

“Я цябе не прасіў, а Ты ўзяў і адмяніў кантрольную. Класна!”

“Божанька, запрашаю Цябе на мой дзень нараджэння, які адбудзецца 4 жніўня ў 14 гадзін. Буду чакаць. Калі няма грошай, прыходзь без падарунка.”

“Мы прыдумалі з хлопцамі яшчэ адну запаведзь: “Не куры нашча”.

Апошні ліст 11-гадовага хлапчука мяне крыху насцярожвае: добра, што нашча дзеці болей не кураць, аднак жа трывожна, што яны ўвогуле прысмакталіся да цыгарэт у такім раннім узросце.

І ў рэшце рэшт зусім “дабівае” ліст, адрасаваны не Богу, а ўжо самой рэдакцыі газеты: “Адкажыце, калі ласка: ці можна зацяжарыць, займаючыся аральным сэксам? Юля, 10 год”. Проста жах! І які кантраст з прастакаватымі лістамі да Бога!

Што гэта? Акселерацыя? Ранняя разбэшчанасць? І чаму так адбываецца?

Інтэрнэт, тэлебачанне, часопісы і газеты — усе яны імкнуцца пачаставаць народ “клубнічкай”. А яна ж даступная і для дзяцей...

Дык, можа, і сам я спрыяю гэтай разбэшчанасці, выдаючы газты “Эрос” і “Совет да любовь”?..

Два лісточкі

З раніцы забіраю ў выдавецтве наклад сатырычнагумарыстычнага зборнічка Ніла Гілевіча “Дзверы ў гісторыю” і тэлефаную аўтару:

— Ну вось, Ніл Сымонавіч, кніга ў багажніку маёй машыны. У другой палове дня прывязу яе Вам. Так што рыхтуйце для мяне прысвячэнне, якое напішаце на першым асобніку...

Кажу з жартам, не маючы на ўвазе, што Народны паэт і сапраўды будзе напружваць мазгі, каб зрабіць звычайны надпіс на вокладцы кнігі.

Як жа дзіўлюся, калі бачу ў руках Гілевіча два лісточкі з блакнота, тэкст на якіх пакрэслены ўздоўж і ўпоперак.

— Вы пачакайце, а я перапішу ўсё ў зборнік, — кажа Ніл Сымонавіч.

— А не трэба перапісваць! Вы лепей падарыце мне лісточкі, — прашу ў Гілевіча, бо разумею, што гэты чарнавік — даражэй за любы аўтограф.

Пасля невялікай развагі Ніл Сымонавіч працягвае мне лісточкі...

Зірніце на іх. Пабачце, колькі працы Народны паэт уклаў у звычайнае прысвячэнне. З якой жа тады ўвагай і карпатлівасцю ставіцца ён да сваіх вершаў?!

Не кожнаму з нас стае столькі адказнасці за напісанае. Мусіць, таму мы і не Народныя...

"І звонкае "дзе", і густое "чаго"...

Пры размове з Нілам Гілевічам прыходзім да адзінай думкі: дрэнна, што хтосьці спрабуе прыўнесці ў беларускую мову нязвыклую, можа, нават штучную фанетыку: "філялёгія", "кляса", "глёбус", "Эўропа"...

— У народа і так ужо адабралі родную мову, — разважае Ніл Сымонавіч. — Ці ж шмат беларусаў ёю карыстаецца? Нам бы захаваць хаця б тую мову, якую большасць беларусаў вывучала ў школе, на якой размаўлялі іхнія бацькі і дзяды. Падобныя новаўвядзенні могуць выклікаць адчужэнне нават у тых, хто яшчэ захоўвае ў глыбіні душы рэшткі беларускасці... Мэтазгодным, арганічным для нашай мовы лічу толькі пашыранае ўжыванне мяккага знака. Як зусім нядаўна рабіў гэта "Дзеяслоў".

— А мне яшчэ не падабаецца, што мову запаланілі паланізмы, — каламбуру ў дадатак. — Некаторыя нашы "заходнікі" паўсюль стараюцца ўставіць польскія слоўцы — абы толькі пазбегнуць рускамоўнай калькі...

Ніл Сымонавіч пагаджаецца і з гэтым.

Да ўсяго мне заўсёды рэжа слых мяккае вымаўленне гука "ч": "прачітаў", "чямусьці"... Гэта ўсё ад рускай фанетыкі, бо ў нашай мове — "і звонкае "дзе", і густое "чаго".

І вось што заўважаю: той, хто нарадзіўся ў вёсцы, у каго беларуская мова, як кажуць, усмакталася з малаком маці, вымаўляюць "ч" цвёрда, як і след. А выхадцы з горада (тым лікам і літаратары), якія выраслі ў рускамоўным асяроддзі, так і не могуць "скінуць з языка" гэтае "чяго". Нават Уладзімір Арлоў, вельмі паважаны мною літаратар, не пазбавіўся ад гэтай ненатуральнай для беларускай мовы асаблівасці.

Напачатку я трохі іранічна, нават з пагардай ставіўся да такой "заганы". Маўляў, які ж ты беларус, калі не можаш размаўляць як і ўвесь народ. А потым у рэшце рэшт паразумнеў і прыйшоў да высновы: не з пагардай трэба ставіцца да такіх людзей, а з павагай і пашанай.

Правільнае, натуральнае вымаўленне табе далося, можна сказаць, дарам, дзякуючы бацькам, табе не давялося рабіць ніякіх высілкаў. А яны, гарадскія, прыклалі столькі намаганняў, каб вывучыць, засвоіць, зрабіць роднаю мову, якой у дзяцінстве амаль не чулі. Рабілі яны гэта свядома, паводле шчырага пераканання, таму мова для іх нашмат даражэйшая, чым для тых, хто атрымаў мову ў спадчыну і якой часцей за ўсё пагарджае.

Баль на касцях і крыві

Даўно хацелася наведаць Салаўкі — адначасна жахлівае і святое месца: схіліць у жалобе галаву перад ахвярамі сталінскага рэжыму, памаліцца перад кананічнымі для кожнага праваслаўнага верніка іконамі.

На палубу цеплахода “Пляханаў”, які павінен адшвартавацца ад Паўночнага рачнога вакзала Масквы, з беларускім пашпартам ступаю я адзін. Астатнія — расейцы, пераважна масквічы, немаладыя.

Калі цеплаход трапляе ў Беламорканал з ягонымі шматлікімі шлюзамі, сталага веку гід па рэпрадуктары расказвае пасажырам пра тое, як будаваўся гэты канал. Пра дзесяткі тысяч вязняў, закапаных уздоўж ягоных берагоў. Пра тое, што наперадзе нас яшчэ чакае колішні СЛОН (Соловецкий лагерь особого назначения) — першынец жахлівага ГУЛАГа... І так — штодзень. Гід расказвае ўсхвалявана, узрушана, часам ягоны голас дрыжыць, але, падобна, сівагаловага апавядальніка мала хто слухае...

Пасажырам болей даспадобы забавы, якія бесперапынна ладзяцца арганізатарамі экскурсіі. А кожны вечар, натуральна, “на теплоходе музыка играет...” Танцы да знямогі.

Да аднае з забаўляльных вечарын рыхтуецца канцэрт мастацкай самадзейнасці. “Сюрпрыз” хачу зрабіць і я. Вершы кінуў пісаць даўно, аднак тут чамусьці “прарвала”. Можа, з-за таго, што абурае бесклапотнасць, абыякавасць затлусцелых у сваёй раскошы масквічоў,

якія “плаваюць па крыві і ходзяць па касцях” продкаў, нават не задумваючыся над гэтым. Спадзяюся сваім вершам нагадаць ім пра жахлівае мінулае, разбудзіць сумленне. Верш, натуральна, пішу на рускай мове, а каб прагучала больш даходліва, пераймаю “Стихи о советском паспорте” Уладзіміра Маякоўскага.

І вось я выходжу на сцэну, пачынаю чытаць:

Я достаю
из широких штанин
Дубликатом
позорного груза —
Простите,
когда-то я был гражданин
Советского Союза.
Я вас возвысил
в период тот
Напрасно,
товарищ Нетте.
И вот
я ступаю на теплоход
Всем своим брутто
и нетто.
И я иду
на виду
у всех —
Рифма —
увы! — плохая —
На теплоход,
белый, как снег,
На теплоход “Плеханов”.
Плеханов,
который
кровавых дней
Был роковым предтечей.
Собрать бы вас,
тех бунтарей,
И грохнуть по вам
из всех батарей

Из той,
соловецкой,
картечи...

Чую, як у перапоўненай зале пачынае нарастаць незадаволены гул. Хто-ніхто ўстае з месца і ідзе на палубу. Ды ўсё ж працягваю:

Я много увидел,
много узнал,
Как жилы во мне —
"Беломорканал"
С кровью-водой игристой.
Когда-то была такая страна!
Теперь говорю я:
пошли бы вы на...,
Товарищи коммунисты!
Даже ад
вы повергли в шок!
Вас бы туда —
чохом!
Когда-то поэму родил —
"Хорошо!",
Теперь написал бы —
"Плохо!".
Вас бы туда,
геть вашу мать,
Пламенных
и советских,
В шлюзы
вручную
воду качать
До островов Соловецких.
Вас бы туда,
в гранитный забой,
Не было б места лени!
Сюда бы Сталина —
да с киркой,
А рядом,
с бревном тем,
Ленин...

У зале ўжо не гул, а крыкі, быццам там сядзяць тыя самыя "товарищи-коммунисты", якіх я "чохам хачу бачыць у пекле":

— Прэч са сцэны!

— Не псуй нам святочны настрой!

— Мы тут адпачываць сабраліся, а не слухаць палітычныя лекцыі!

Тым не менш у гэтым гуле й гудзе, насуперак грамадзе, дачытваю апошнія радкі:

По берегам —
мертвых рать.
Вот вам укор!
И чтобы
Вновь написать
и аз воздать,
Я
восстаю
из гроба!

Нарэшце, пад свіст і галёканне залы жылісты дзядок (відаць, сапраўды былы бальшавік), учапіўшыся ў руку, сцягвае мяне са сцэны. Лічы, абпляваны, іду ў сваю каюту. Баляванне працягваецца цэлую ноч...

...У Салавецкім манастыры некаторыя з тых, хто мяне абсвістваў, моляцца перад святымі іконамі. За каго яны моляцца, для каго просяць літасці ў Неба? Мусіць жа, не за бязвінных ахвяр, чые косьці гніюць абапал "Беламорканала", пад мураванымі сценамі гэтага манастыра.

"Паэт сказаў: п'ём за Айчыну! І кожны выпіў — за сябе..." Гэта Сыс.

Дзяльба ў Храме

У ерусалімскім Храме, пабудаваным на месцы, дзе, як мяркуецца, узышоў на Галгофу і быў разапнуты Хрыстос, заўсёды шматлюдна. Паломнікі, ды і проста экскурсанты-разявакі, тоўпяцца ля калуквіі, каб патрапіць у невялічкае памяшканне, у якое, паводле рэлігійнага падання, пасля распяцця паклалі цела Госпада

і з якога перад праваслаўным Вялікаднем Патрыярх выносіць Благадатны агонь.

Грэчаскі святар, высокі, дужы, з пасівелай барадой і праніклівымі вачыма, дзядок, стаіць пры ўваходзе і сочыць, каб людзі не лезлі без чаргі, адлічвае па чатыры-пяць чалавек, якія могуць адначасна знаходзіцца ў калуквіі. Некаторыя на яго мала зважаюць, і тады святар пускае ў ход рукі, адштурхоўвае найбольш нахабных і, што мяне карабаціць, злосна на іх лаецца. “Як жа так? — думаю я. — У самым святым месцы — і лаянка?”

Потым даведаюся, што святары розных хрысціянскіх канфесій і паміж сабою не надта ладзяць.

Храм падзялілі на часткі, і кожная канфесія звычайна трымаецца сваёй “вотчыны”. Размеркаваны час, калі, напрыклад, каталікі ці армяне могуць маліцца ў святых месцах.

Тут увогуле падзелена ўсё, нават на лесвіцы пры ўваходзе ў Храм кожная канфесія мае адну сваю прыступку...

Ды гэта што! Нярэдка святары ўсчыняюць паміж сабою бойкі. Адну з іх пад час вялікага рэлігійнага свята ў прамой трансляцыі на ўвесь свет паказалі па тэлебачанні.

А нам, вернікам, даводзяць: “Бог ёсць любоў”...

Нябожчыкі

З дзяцінства баюся нябожчыкаў. Калі па вуліцы вяскоўцы нясуць на сваіх плячах труну, а жанкі тужліва галосяць, бягу на поплаў і ўжо адтуль, здалёк, назіраю за жалобнай працэсіяй. Нават калі паміраюць баба Арынка, баба Каця і дзед Павел, я не падыходжу да труны і не іду ўслед за сваякамі на клады. Толькі ўжо потым, калі закапаюць, асмельваюся падысці да магілы і хвіліну-другую пастаяць каля свежага бугра жоўценькага пясочку.

— Каб не баяцца нябожчыка, — раіць маці, — ты вазьміся за вялікі палец ягонай нагі, і страх пройдзе.

Спрабую. Бяруся. І ўсё адно баюся.

Калі ўжо працую ў Старых Дарогах і жыву ў трохпавярховым доме, прыходзіць суседка знізу, былая настаўніца, і просіць забраць з морга ейную памерлую сяброўку, разам з якой дажывала век у адной кватэры. Адмовіцца нельга, бо ў суседкі ніякай радні нямашака, а на той час усе мужыкі, што жывуць у пад'ездзе, некуды сышлі.

Змушаны пагадзіцца, хоць унутры ўсё пахаладзела...

Разам з кіроўцам нанятага грузавіка заходзім у морг. У ноздры адразу б'е спецыфічны, уласцівы толькі трупярні пах. "Наша" нябожчыца ляжыць на канапе ажно ў самым канцы калідора, з абодвух бакоў абстаўленага сталамі, на якіх ляжаць трупы. І міма іх мне трэба прайсці!

Стараюся не дыхаць, заплюшчваю вочы і наўздагад іду следам за кіроўцам. Ён абхоплівае плечы, я бяруся за ногі, і мы кладзём нябожчыцу на пасцілку, якую я адразу ж загортваю, каб не бачыць пажоўклае цела...

Як тады з маіх грудзей не выскачыла сэрца? Як я сам не стаў насельнікам тае самае трупярні?

Нешта загадкавае, таямнічае бачыцца мне ў пераходзе чалавека ў іншы свет. І гэтая таемнасць, як і ўвогуле ўсё непазнанае, палохае.

Пазбавіўся ад страху перад нябожчыкамі толькі тады, калі пачаў наведваць царкву. Цела — яно нішто, калавак мёртвай матэрыі. А душы, якая яшчэ не паспела адляцець у нябёсы, чаго баяцца? Яна — часцінка Бога...

Смерць маці

Як гэта ні кашчунна, але я жадаю смерці маці.

У яе цяжкая і пакуль што невылечная хвароба — Паркінсона. У апошняй стадыі. Нават самыя дарагія лекі, прывезеныя мною, не даюць рады.

Цэлымі днямі маці сядзіць на канапе і бяздумна глядзіць у адну кропку. Калі ж яна спрабуе падняцца, цела пачынае калаціцца, і маці, шаркаючы па падлозе,

можа зрабіць толькі некалькі крокаў да стала ці да вядра, бо да борні, што за хлявом, ёй ужо не дабрацца.

Перавожу маці ў Мінск, у свой дом. Але яна вытрымлівае толькі тыдзень, просіцца назад у вёску. Там суседкі, сяброўкі. Яны хоць як разнастайваюць панылае існаванне.

Пра сваё блюзнерскае жаданне наконт смерці маці пазней раскажу суседу цераз вуліцу Мішу Караленю, якога напаткала яшчэ горшае . Ягоная маці, Ганначка, нямоглай не стала, але кранулася розумам. І тое, што яна яшчэ рухавая, дадае толькі болей клопатаў сыну і нявестцы Ніне. Часам Ганначка падымаецца з ложка, ідзе немаведавама куды, і шукаць яе даводзіцца да самае начы. Яна, бывае, вытварае такую непатрэбшчыну, што і казаць не хочацца.

Міша мяне разумее і кажа, што ў яго ёсць такое ж жаданне...

А памерла мая маці зусім нечакана. У цёплы летні дзянёк захацела выбрацца ў двор, пабачыць сонейка. Ды спатыкнулася, упала і зламала шыйку бядра. Для старых людзей гэтая траўма — як смяротны прысуд.

Мучылася маці тыдзень. Крычала ад болю, у трызненнях клікала мяне. Але я да яе прыйсці не мог, бо нічога не ведаў. З сям'ёй адпачываў на далёкім іспанскім востраве, а сотавых тэлефонаў тады яшчэ не было... Паспеў толькі на пахаванне.

Дагэтуль не разабраўся, ці трэба мне дакараць самога сябе за тое, што жадаў смерці маці. Магчыма, Бог пачуў маю просьбу і сапраўды прыспешыў трагічную развязку?..

Адно добра ведаю: тады я спрабаваў уявіць сябе на ейным месцы і разумеў, што і для сябе я прасіў бы ў Бога смерці, а ў дзяцей і жонкі — атруты. Ну які сэнс існаваць, так бы мовіць, раслінай, пакутаваць без аніякай надзеі на выратванне і пры гэтым дадаваць клопатаў і душэўных пакут радні?

Жадаць чалавеку смерці можна не толькі ад лютай нянавісці, але і ад вялікай любові...

"Я рапартую..."

Беларускае тэлебачанне паказвае рэпартаж пра сустрэчу прэзідэнта з мітрапалітам Філарэтам. Іх, гэтых сустрэч, апошнім часам аж занадта — з нагоды і без яе. Улада (і гэта відовочна самаму праставатаму абывацелю) імкнецца надаць сваёй дзейнасці рэлігійны напыл, маўляў, во, глядзіце, сам Бог баслаўляе і накіроўвае нашага правадыра, хоць і лічыць ён сябе "праваслаўным атэістам". Асабліва гэта кідаецца ў вочы пад час уручэння дзяржаўных узнагарод за "духоўнае адраджэнне", калі мітрапаліт, нямоглы, стары чалавек, змушаны больш як гадзіну стаяць пасярод вялізнай сцэны, і ўся ягоная роля толькі ў тым, каб "блаславіць" чарговага прыўладнага лаўрэата. Усё гэта штучна, паказна...

Але асабліва мяне ўзрушвае і нават абурае тэлевізійны сюжэт, калі мітрапаліт, стоячы перад прэзідэнтам амаль што па стойцы "смірна", урачыста кажа:

— Аляксандр Рыгоравіч, я рапартую...

Ну акурат як некалі "ўдарнікі сацыялістычнага спаборніцтва" дакладвалі камуністычным лідарам, ці чыноўнік ідэалагічнага аддзела райкама партыі — свайму начальніку-сакратару. У мяне адразу ж нараджаецца фельетон, які я так і не надрукаваў, бо тады палічыў, што "царква — гэта святое". Прыводжу толькі апошнія радкі таго фельетона:

"Я рапартую"...
Вы ж не слесар,
Які прапіць зарплату змог...
Хай мае кесарава кесар,
І мае, што належыць, Бог.

Дык ці правільна я палічыў, што, як вернік, не маю права асуджаць і ганьбіць ліслівы ўчынак галоўнага праваслаўнага святара Беларусі? Мусіць, не.

Царква — гэта зусім не велічныя храмы з залацістымі купаламі, не рэлігійнае чынавенства, якое мае гэткую ж, як і ўлада, прыступчатую іерархію ад Патрыярха да сельскага святара. Царква — гэта мы, простыя

вернікі, аб'яднаныя адзінаю вераю Богу. (Дарэчы, правільна трэба казаць менавіта так — "веру Богу", а не "веру ў Бога", бо Госпаду абсалютна ўсё адно, верым мы ў яго ці не. Нам самім патрэбная вера — у тое, што Бог ніколі не пакіне нас у роспачы і адчаі, падкажа правільны шлях, і ў гэтым Яму верым).

Тое, што вышэйшае праваслаўнае чынавенства апошнім часам стала "ідэалагічным аддзелам" нашай улады, зусім не азначае, што само праваслаўе, як плынь хрысціянства, нейкае хібнае, крывадушнае, прыстасавальніцкае. Мітрапаліты прыходзяць і адыходзяць. У рэшце рэшт былі сярод іх і змагары, і пакутнікі. Аб "правільнасці" той ці іншай рэлігіі трэба меркаваць зусім не па "вышэйшым чынавенстве", якое час выкінуў на паверхню жыцця і якое на нейкі тэрмін быццам бы ўвасабляе ўсю рэлігію. Варта глядзець глыбей, у далячынь вякоў...

Прынамсі, некаторыя святары-прыстасаванцы, каб патлумачыць сваю лаяльнасць да "кесара", спасылаюцца на тое, што "ўся ўлада — ад Бога". Аднак жа не гаварыў Хрыстос гэткіх слоў, няма пра тое згадак і ў Евангеллях. А належыць гэты выраз апосталу Паўлу, хоць і паважанаму прапаведніку хрысціянства, але ўсё ж жывому, зямному чалавеку...

Як выказаўся праваслаўны нямецкі святар Аўгусцін, царква — не з уладай, царква — з праўдай. Дык дзе ж яна, праўда, калі прыхільнікі дэмакратыі гнобяцца ў турмах, насуперак Божым запаветам выносяцца смяротныя прысуды, а вышэйшыя праваслаўныя чыны — маўчаць? Ці, можа, забылі, што галоўны абавязак царквы — не спрыяць уладзе, а абараняць ад яе ўсіх зняважаных і пакрыўджаных?

Часам з вуснаў праваслаўных святароў гучыць і яшчэ адно апраўданне: маўляў, жывём мы ў злагадзе з уладай, дык і маем пэўныя прэферэнцыі, без перашкод будуюцца і аднаўляюцца храмы...

А нашто тыя храмы, калі ў іх гучаць крывадушныя словы, узносяцца малітвы за "кесара"? Хіба гэта ўспадоб Богу? Ратаваць трэба не храмы. Ратаваць трэба душы.

Жоўты колер “чарнухі”

У тэлефоннай слухаўцы — дзявочы голас:

— Я — студэнтка факультэта журналістыкі. Мы рыхтуем вучэбную газету, і хацелася б узяць у вас інтэрв’ю...

У свой час самому давялося быць амаль заўсёдным рэдактарам падобных выданняў, да таго ж, “папляцкаць” языком перад дыктафонам — не такая ўжо вялікая напруга, таму ў думках даю згоду, але на ўсялякі выпадак пытаюся:

— Пра што будзем размаўляць? Якая тэма вашай вучэбнай газеты?

— Тэма — “жоўтая прэса”, — нязмушана і нават неяк узнёсла адказвае студэнтка.

Я на хвіліну “прыкусваю язык” і, нарэшце, цікаўлюся:

— А чаму вы звярнуліся менавіта да мяне?

— Ну як жа! — недаўменна ўсклікваае дзяўчына. — Вашая газета “Частный детектив” — акурат і ёсць флагман “жоўтай прэсы” ў Беларусі!

“Флагманам”, вядома ж, быць прыемна, аднак ейныя словы для мяне — як сярпом па адным месцы. Я без разваг і з непрыхаванаю крыўдаю адказваю:

— Вазьміце інтэрв’ю ў некага іншага. Вы трапілі не на адрас...

Так ужо сталася, што выраз “жоўтая прэса” — абзыванка зневажальная, нават ганебная. А каму ж хочацца чапляць на сябе гэткі ярлык?

Для заспакаення знаходжу ў часопісе Беларускай асацыяцыі журналістаў артыкул, у якім малады публіцыст Сяргей Пульша напісаў: “Адзін мой зусім не дрымучы знаёмы пастаянна купляе газеты накшталт “Частный детектив”. Пытаюся: “Як ты можаш чытаць гэткую “чарнуху”, дзе на кожнай старонцы згвалтванні і забойствы?” А ён у адказ: “Сярога, на самай справе гэта і ёсць жыццё”. Як ні круці, ён мае рацыю: і згвалтаванні, і забойствы, і ўбоства душы чалавечай — неаспрэчны факт нашага жыцця”.

Хоць і слушна выказаўся Сяргей Пульша, але ягоныя словы чамусьці не ўсталявалі ў маёй душы злагаду. Жыццё — яно разнастайнае, а мая газета адлюстроўвае самыя цёмныя яго бакі. І што ні кажы, а “Частный детектив” кіруецца прынцыпамі скандальнай, “жоўтай” прэсы, у аснове якой ляжаць тры “с”: сэкс, смерць, спорт. Так што змушаны пагадзіцца, хоць і не дае мне гэта ніякай асалоды: студэнтка журфака звярнулася акурат “на адрас”...

Аб сваіх справах, аб сабе мы часта думаем так, як нам хочацца. А насамрэч выглядаем гэтак, як бачаць нас староннія...

Галоўная каштоўнасць

У серыі “Беларусь літаратурная” выдаецца кніга “Арэскія крыніцы”. У ёй змешчаны творы аўтараў, якія маюць хоць нейкае дачыненне да Старадарожчыны (зборнік рупліва падрыхтаваў Кастусь Цвірка пры дапамозе мясцовых журналістаў Міхася Татура і Нэлі Астрэйка). З гэтае нагоды раённае кіраўніцтва ладзіць прэзентацыю ў толькі што адбудаваным Доме культуры. На яго запрашаецца ўся мясцовая інтэлігенцыя, аўтары, творы якіх апублікаваныя ў кнізе, само сабою, кіраўнікі выдавецтва, якое пры дапамозе спонсараў выпусціла зборнік у свет.

У Старыя Дарогі еду разам з Кастусём Цвіркам — у маёй службовай машыне. На прэзентацыю трапляем “упрытык”, урачыстасці павінны пачацца праз дзесяць хвілін, таму кіруемся адразу ў Дом культуры. Зала ўжо запоўненая. Перад уваходам у яе сядзіць маладзіца, якая размяркоўвае, куды і каму належыць сесці. Кастуся Цвірку яна пазнае і ветліва паказвае на рад пасярэдзіне залы, прызначаны для раённага кіраўніцтва і ганаровых гасцей. Пачуўшы маё прозвішча і зверыўшы са спісам, маладзіца кажа:

— А вашае месца на першым радзе. Туды мы садзім усіх літаратараў-пачаткоўцаў, каб ім бліжэй было ісці да сцэны, калі давядзецца выступаць.

Гэтае “пачатковец” у адносінах да мяне, шчыра

кажучы, трохі бянтэжыць, бо ўжо пражыў амаль паўвека і маю з дзясятак уласных кніг. Прынамсі, я гатовы пасуседзіцца са сваімі былымі выхаванцамі, творы якіх рэцэнзаваў і даводзіў да ладу яшчэ трыццаць гадоў таму, калі працаваў у мясцовай райгазеце. Скмеціўшы разгубленасць на маім твары, Цвірка раіць:

— Ды не слухай ты нікога! Пайшлі са мною, вунь у “ганаровым” радзе і месцы вольныя ёсць.

Іду за ім услед...

Пасля ўрачыстае часткі прэзентацыі для “ганаровага рада” падрыхтаваны “нязмушаны” працяг у рэстаране. Я адчуваю, што мая прысутнасць там у планы арганізатараў не ўваходзіць (ды мне ніхто і не прапаноўвае), аднак, плюнуўшы на ўсё, трымаюся побач з Цвіркам. Мне няма куды падзецца, у рэшце рэшт трэба ж завезці дадому, у сталіцу, свайго старэйшага сябра.

Нейкім чынам да асяродку “ганаровых” прыбіваецца яшчэ адзін, гэткі ж, як я, “лішні” — немалады дзяцюк з Бабруйска, верш якога змешчаны ў кнізе. Ён не наўмысна імкнецца трапіць на той банкет, проста яму цікава пазносіцца з вядомымі літаратарамі, таму ідзе побач з імі, пра нешта расказвае, штосьці распытвае і міжволі апынаецца ў невялікай зале рэстарана, дзе загадзя накрыты шыкоўны стол. Гаспадарам, вядома ж, няёмка гнаць дзецюка прэч, тым болей што месца хапае ўсім.

Прамовы, віншаванні, тосты... На “пачэсным” месцы стала сядзіць не кіраўнік раёна, а дырэктар выдавецтва. Ён трымаецца ўпэўнена, самавіта, па-гаспадарску. Побач — ягоныя падначаленыя, досыць вядомыя пісьменнікі. За сталом рэй вядзе дырэктар. Калі ж адзін з пісьменнікаў выказвае думку, якая не стасуецца з ягонаю, дырэктар кідае на “апанента” цяжкі позірк і пагрозліва кажа:

— Ты не забывай, што ў выдавецтве ляжыць рукапіс тваёй кнігі і яшчэ немаведама, ці дам я дазвол на яе выданне...

Пісьменнік прыкусвае язык, абсякаецца.

Калі ўжо пасля трэцяй-чацвёртай чаркі зала напаўняецца звыклым для такога мерапрыемства гулам-га-

маной, са свайго месца падымаецца “лішні” дзяцюк з Бабруйска і просіць увагі.

— Я хачу пачытаць вам свае вершы, — нечакана прапаноўвае ён і дастае з-за пазухі некалькі аркушаў паперы.

Ніхто не пярэчыць, бо ўсе разлічваюць, што гэты “самадзейны паэт” прадэкламуе два-тры кароценькія творы — дый годзе. Чаму б не паслухаць? Аднак аўтар чытае і адну хвіліну, і другую, і пяць... Аркушаў, як высвятляецца, шмат, і ўсе яны спісаныя дробным почыркам. Да таго ж, вершы слабенькія, амаль што вучнёўскія. Тым не менш ніхто паэта не спыняе, бо гэта выглядала б непрыстойна, а сам дэкламатар успрымае маўчанне як адабрэнне і стымул. Не вытрымлівае дырэктар выдавецтва. Ён рэзка ўстае і зычна перабівае няўрымслівага паэта на паўслове:

— Што вы нам чытаеце сваю ахінею? Во, тут, побач са мною, сядзяць слынныя пісьменнікі, творы якіх — не раўня вашым, але ж яны маўчаць, не высоўваюцца. Хопіць тлуміць нам мазгі!

Збянтэжаны дзяцюк глытае сліны, каўтае паветра і пакорліва ўрастае ў сваё крэсла. Ён робіцца нейкім прыгорбленым, пабітым, зняважаным... Мне вельмі шкада гэтага чалавека, у нечым я яго разумею, хоць і самому, па праўдзе, на падпітку не надта хочацца слухаць каструбаватыя вершы. Ён, “самадзейны паэт”, можа, упершыню ў жыцці дарваўся да сапраўдных літаратараў, і зараз яму гэтак карціць пачытаць ім свае творы і, магчыма, пачуць нейкую пахвалу. А тут такі адлуп...

Я падымаюся і кідаю дырэктару разгневаныя словы:

— Хто вам даў права гаварыць ад імя ўсіх нас? За што вы зняважылі гэтага чалавека? У рэшце рэшт не вы тут гаспадар...

Дзіўна, але дырэктар недаўменна пазірае на мяне, затым акідвае паглядам усіх прысутных, быццам шукаючы падтрымку (а яе няма), і моўчкі куляе чарку. Дырэктару не ўяўлялася, што ў гэтай зале нехта можа яму запярэчыць.

Калі мы ўжо выпраўляемся ў дарогу, да машыны

падыходзіць той самы бабруйскі паэт, моцна паціскае мне руку, гаворыць нейкія ўдзячныя словы і нават спрабуе ўзяць у абдымкі...

Мне здаецца, кожнаму, хто сядзеў за сталом, хацелася выказаць дырэктару тыя ж словы, што выказаў я, але ўсе маўчалі. Гаспадары — з-за пачцівасці да госця, падначаленыя літаратары — з-за сваёй залежнасці ад кіраўніка. А з майго боку не назіралася ніякага геройства, проста мне былі "да лямпачкі" адносіны з гэтым чыноўнікам, бо я ніколі не пайду да яго з рукапісам, магу нават сам каму хочаш выдаць кнігу...

Галоўная каштоўнасць — незалежнасць. Як для чалавека, так і для краіны.

Грошы не пахнуць

З Кастусём Цвіркам зноў выпраўляемся ў Старыя Дарогі. Загадчыца раённай бібліятэкі запрасіла яго выступіць перад сябрамі мясцовага літаратурнага аб'яднання, я даў згоду "падкінуць" пісьменніка-земляка на сваёй машыне. Шчыра кажучы, мне і самому карцела папрысутнічаць на той сустрэчы, пабачыцца са старымі знаёмымі, творы якіх правіў, рэдагаваў, перапісваў, выдаючы за свой кошт тры іхнія калектыўныя зборнікі.

Сустрэча атрымліваецца цікавай, карыснай і радаснай. Гутарку запісвае на дыктафон журналістка Нэлі Астрэйка, якая сама спрабуе нешта тварыць, і яна збіраецца зрабіць рэпартаж для мясцовага радыё, даць артыкул у газету.

Напрыканцы мы дарым бібліятэцы свае новыя кнігі. Цвірка акурат напярэдадні выдаў аповесць "Воўчая выспа", а я дык увогуле пладжу сатырычныя зборнікі што ні год. На ўсялякі выпадак папярэджваю загадчыцу бібліятэкі:

— Мае кнігі вы асабліва не выстаўляйце, каб не мець непрыемнасцей...

У мяне ёсць падставы для такой перасцярогі. Сатырычныя творы маю магчымасць друкаваць толькі

ў “нячэсных” выданнях, ды і тое пад псеўданімам. А зборнікі ці па нечай забароне, ці з-за перастрахоўкі крамы прадаваць не асмельваюцца. Неяк Сяргей Законнікаў параіў звярнуцца ў “Акадэмічную кнігу”: там, маўляў, да “крамольнай” літаратуры ставяцца лаяльна. І праўда, загадчыца магазіна пагадзілася ўзяць для продажу некалькі асобнікаў. Праз кароткі час іх раскупілі, аднак, калі я прывёз другую партыю, яе не ўзялі. “Ну, вы самі разумееце...” — скіраваўшы позірк долу, няўцямна патлумачыла таваразнаўца.

Загадчыца бібліятэкі абяцае не браць падораныя мною кнігі на ўлік і ўвогуле захоўваць іх далей ад чытацкіх вачэй.

Неўзабаве старадарожскі паэт Віталь Юрэвіч мне паведамляе: ужо на наступны дзень пасля тае сустрэчы ў бібліятэку завітаў “дзядзька з райвыканкама” і забраў ўсе мае сатырычныя зборнікі. Дзе яны цяпер — ці прыхаваныя, ці знішчаныя — немаведама. І ні ў раённай газеце, ні па мясцовым радыё пра сустрэчу з пісьменнікамі-землякамі — ніводнага слова...

Мінае яшчэ нейкі час. Мне тэлефануе галоўны раённы ідэолаг. Просіць падсабіць з грашыма, бо ў гарадку запланавана нейкае масавае свята, а сродкаў катастрафічна не стае. Ягоная просьба не ў навіну, бо я ўжо не раз дапамагаў і раёну, і роднай школе, і асобным жыхырам Старадарожчыны. Здзіўляе тое, што ён, ужо ведаючы пра маё стаўленне да ўлады, не грэбуе прасіць грошы, так бы мовіць, у ізгоя, “пракажонага”. І, мусіць жа, менавіта ён сам “канфіскаваў” мае кнігі ў бібліятэцы...

Некалі рымскі імператар Веспасіян, каб папоўніць казну, увёў падатак на карыстанне гарадской каналізацыяй. Так і з’явіўся выраз — “грошы не пахнуць”. Для нашай улады яны не пахнуць таксама.

Насуперак

Мой старадарожскі сябар Міхась Татур прывёз падшыўку раённай газеты. Гартаю старонкі і не веру сваім

вачам: амаль кожная публікацыя на рускай мове. А яшчэ ж зусім нядаўна, калі газету рэдагаваў сам Татур, раёнка была ледзь не цалкам беларускамоўнай. Дый гэта не дзіўна для глыбінкі, якой можна лічыць маю Старадарожчыну і дзе яшчэ можна пачуць амаль літаратурную беларускую мову.

Што за метамарфоза? А справа ў тым, што газету ўзначаліла кабеціна, якая мову не ведае і не пераносіць яе на дух. Калі вясковая жанчына прынесла ў рэдакцыю спачуванне на беларускай мове, рэдактарка прымусіла яе перапісаць тэкст па-руску...

Гэтую рэдактарку я ведаю яшчэ з ейнага маленства. У Старыя Дарогі яна разам з бацькамі пераехала з Расіі. Прыносіла ў рэдакцыю вершы на рускай мове, часам ніштаватыя, я рыхтаваў іх да друку. І вось што атрымалася...

Але ж трэба нешта рабіць, біць у званы, ратаваць раёнку. Самому звяртацца да старшыні райвыканкама не выпадае, хоць ён таксама старадарожац і, паводле логікі, павінен шанаваць мову сваіх бацькоў і дзядоў: у ягоным уяўленні я для ўлады вораг.

Тэлефаную Кастусю Цвірку, паведамляю непрыемную навіну і прашу, каб да старшыні райвыканкама звярнуўся менавіта ён, бо ў раёне Кастуся Аляксандравіча паважаюць і, як мне падаецца, ізгоем не лічаць.

(Звярніце ўвагу: імя па бацьку Цвіркі Аляксандравіч, а не Аляксеевіч, як засведчана ў шматлікіх даведніках і энцыклапедыях, як называюць яго ў літаратурным асяродку. Бацьку Цвіркі звалі Алесем, пра што ён "па сакрэце" распавёў мне першаму і зусім нядаўна).

Цвірка таксама абураны, не паленаваўшыся, ідзе ў бібліятэку, гартае падшыўку, пераконваецца, што ўсё менавіта так, як я сказаў, і адразу ж у яго адбываецца тэлефонная размова з кіраўніком раёна. Чыноўнік абяцае "неадкладна выправіць становішча"...

Праз два месяцы зноў чытаю раёнку. А божухна-бацюхна! Калі дагэтуль у газеце можна было зачапіцца вокам хоць за дзве-тры заметкі на беларускай мове, дык цяпер і таго нямашака.

Выходзіць, сваімі намаганнямі мы з Цвіркам толькі нашкодзілі. Няўжо Кастусь Аляксандравіч таксама ўжо лічыцца ў раёне "ізгоем"? Інакш чым можна растлумачыць тое, што ўсё зроблена не ў злагадзе з ягонай просьбай, а насуперак...

Споведзь і пакаянне

Калі ў роднай вёсцы наведваю царкву, сярод нешматлікіх прыхаджан заўсёды звяртаю ўвагу на мясцовую жанчыну, якая пасля кожнай літургіі становіцца ў чаргу да святара, каб паспавядацца. Мяне здзіўляе, чаму яна імкнецца выкласці перад Богам душу гэтак часта. Няўжо за кароткі час паспявае так награшыць, што ўзнікае патрэба пакаяцца? Магчыма, п'яніца? Ці, можа, занядбала-закінула сваіх дзетак? Цікаўлюся ў землякоў, і яны адказваюць, што жанчына вельмі прыстойная і ўсё ў ейнай сям'і як след. І для мяне яшчэ болей незразумела, што прымусіла яе бесперапынна прычашчацца і каяцца.

Святары даводзяць нам, што споведзь, пакаянне ніколі не бываюць лішнімі. І нават чым часцей "рабіць справаздачу" Госпаду, тым лепей. У мяне на гэты конт іншая думка.

За ўсё сваё жыццё я ніводнага разу не спавядаўся. Каяўся (і не аднойчы), але ў душы, не перад амбонам. Па гэтай прычыне я ні для каго не стаў хросным бацькам, не павянчаўся з жонкаю, бо, каб прычасціцца да гэтага таінства, трэба прайсці ў царкве абавязковую працэдуру — споведзь. Аднак спавядацца я не хачу. І не таму, што не маю грахоў (гэта было б проста смешна), а паводле цвёрдага ўласнага пераканання, што, паспавядаўшыся і пакаяўшыся перад Богам, я гэтым самым здзейсню яшчэ большы грэх.

У чым сэнс споведзі і пакаяння? У тым, што чалавек усвядоміў: дагэтуль ён рабіў нешта не так, не прытрымліваўся запаведзей, жыў хібна і заганна. Адным словам, грашыў. І вось цяпер, адважыўшыся на споведзь, чалавек прызнае ўсё гэта і просіць у Бога, каб ён не проста

прабачыў, але і дапамог напотым стаць на праведны шлях. А галоўнае — спаведнік дае абяцанне Богу, што ўжо ніколі свядома не здзейсніць тыя грахі, у якіх толькі што пакаяўся. Інакш выходзіць, можна красці, забіваць, гвалціць, затым, паспавядаўшыся і пакаяўшыся, атрымаць ад Бога "індульгенцыю" і жыць па-ранейшаму.

Падобнае пакаянне — гэта крывадушша перад Госпадам. А крывадушнічаць перад Ім я не хачу, бо разумею, што ў мяне не хопіць сіл і нават жадання, каб стаць на праведны шлях, не паўтараць былых, хай сабе і "адмоленых" грахоў.

Таму, як мне здаецца, чалавек павінен спавядацца і каяцца толькі аднойчы. Перад смерцю. Тады ўжо сапраўды ёсць гарантыя, што ён спавядаецца шчыра, новых грахоў здзейсніць не паспее і Богу не хлусіць...

Вазон

Апошнім часам даводзіцца гэтак часта ставіць свой подпіс, што ўжо абрыдла. Таму не надта значныя паперы даручаю падпісваць намесніку. А некалі ж было зусім інакш, і, мусіць, сённяшні тлумны абавязак — ставіць подпіс — для мяне як кара...

Недзе ў сёмым класе я пачынаю лічыць сябе паўнавартасным, спелым чалавекам, да таго ж яшчэ і пісьменнікам, хай сабе пачаткоўцам. А пісьменніку абавязкова патрэбен уласны, адметны подпіс, каб раздаваць аўтографы. Уважліва вывучаю, як падпісваюцца знакамітыя літаратары (кніжак з іхнімі аўтографамі маю ўдостатку — "Бярозка" і "Піянер Беларусі" сваіх аўтараў узнагароджваюць імі часцей за ўсё), і выбіраю, на мой погляд, самую прыгожую загагуліну: спачатку выразна пазначаны дзве першыя літары імя аўтара, а пасля — няўцямна накрэмзанае прозвішча.

Трэніруюся, "набіваю руку" на чым толькі можна: на шматках паперы, на газетах, у сшытках і нават на школьнай парце. Дзе б яшчэ пакінуць свой аўтограф? У кабінеце біялогіі мая парта месціцца каля акна, а на

падаконніку стаіць прыгожы вазон з яркімі пунсовымі кветкамі і дробнымі лісцікамі. Акурат на кожным з іх я і пакідаю свой подпіс. Прычым, каб на зялёнай паверхні застаўся след ад пасты, мне даводзіцца добра-такі націскаць на ручку, ад чаго на лісціках застаюцца барозны і з іх капае сок.

Праз дзень настаўніца біялогіі заўважае на вазоне маю пісаніну, хапаецца за галаву, выганяе мяне з класа і потым распавядае пра выхадку вучня ўсім педагогам: маўляў, бач, якім ганарыстым расце.

А вазон неўзабаве засыхае...

Гордасць (у рускай мове ёсць больш дакладнае слова — "гордыня") уласцівая большасці з нас яшчэ з дзяцінства і прыносіць толькі шкоду. Нават вазону.

Малітва

Некалі пад час набажэнства адзін з прыхаджан спытаўся ў Васіля Блажэннага:

— Як ты думаеш, колькі людзей зараз моліцца?

— Толькі я ды яшчэ адзін чалавек, — адказаў знакаміты юродзівы.

А ў царкве, між іншым, была процьма людзей...

Што ж меў на ўвазе Васіль Блажэнны? Тое, што гэтыя двое шчыра звяртаюцца да Бога, моляцца ўсвядомлена, з разуменнем, а астатнія толькі прысутнічаюць пры набажэнстве, у думках жа яны зусім далёка ад храма.

Зрэдчас я таксама наведваю царкву. І, на жаль, не малюся, а толькі прысутнічаю. Як і ўсе прыхаджане, за рэдкім выключэннем.

У праваслаўных храмах набажэнствы праводзяцца на стараславянскай мове, якую цяпер мала хто ведае, і таму, натуральна, большасці з нас зусім няўцям, пра што чытае малітву святар. Мы стаім, як балваны, і толькі пачуўшы словы "во имя Отца и Сына, и Святага Духа", абуджаемся, бо ў гэты час належыць перахрысціцца. Нягледзячы на шматлікія просьбы прыхаджан вышэйшае праваслаўнае духавенства не пагаджаецца пра-

водзіць набажэнствы на зразумелай для людзей мове (хай сабе і рускай). Маўляў, стараславянская мова намоленая спрадвеку, таму нельга парушаць традыцый, а вернік, калі ён сапраўды шчыры, не палянуецца і яе вывучыць. Ага, разгоніцца дый пабяжыць вясковая бабулька ў бібліятэку, каб даведацца, што азначае гэтае “пакі-пакі”...

Аднак жа не ў тым бяда, што мы не разумеем слоў, якія прамаўляе святар, не ўнікаем у іх сэнс. Хай ён гаворыць што хоча. У рэшце рэшт малітва — справа асабістая, глыбока інтымная. І звяртацца да Бога мы можам пры дапамозе любых слоў і дзе заўгодна — нават лежачы ў ложку. Галоўнае — каб усё ішло ад сэрца. А ў царкву варта хадзіць не з-за таго, што адтуль нашыя малітвы дойдуць да Бога хутчэй, “напрамкі”, а таму, што ў храме ёсць магчымасць адхінуцца ад свецкіх спраў, у належнай атмасферы засяродзіцца на сваіх перажываннях, на тым, што табе хочацца сказаць ці папрасіць у Госпада.

Дарэчы, а што ж мы звычайна просім, з чым звяртаемся? Каб было паболей грошай, каб мець належны дабрабыт, каб захавалася здароўе... Бог такія малітвы не ўспрымае. Ён чакае, што мы найперш папросім помачы ў выратаванні душы, калі ж “вымольваем” нешта матэрыяльнае, дык рабіць гэта неабходна ў імя агульнага дабра, а не для ўласнай карысці. Зрэшты, і не прасіць аб нечым трэба Госпада, а дзякаваць Яму за тое, што падарыў нам радасці і нягоды жыцця...

Вось напісаў я правільныя словы, а калі ў чарговы раз апынуся ў царкве, зноў, як балван, буду стаяць-прысутнічаць на набажэнстве, думкі ж мае будуць далёка-далёка, і кіравацьмуцца яны на свецкія справы, а не на шчырую малітву...

Продкі і нашчадкі

На вочы трапляецца жахлівая заметка ў газеце. Гарадскія ўлады папярэджваюць: калі на Кальварыйскіх могілках не будуць упарадкаваныя занядбаныя магілы,

іх проста зраўняюць з зямлёй. І ўдакладняецца: усе недагледжаныя пахаванні зроблены ў XVIII-XIX стагоддзях.

З'яўляецца жаданне напісаць фельетон, аднак колькі ні спрабую прыдумаць сатырычны сюжэт, нічога не атрымліваецца. Чамусьці хочацца не смяяцца, а плакаць.

Безумоўна, у тых, хто ляжыць пад пахіленымі крыжамі і забраснявелымі помнікамі, ёсць нашчадкі. Магчыма, яны жывуць побач з тымі могілкамі, штодня ходзяць міма іх на працу і нават не здагадваюцца, што за агароджаю ляжаць іхнія прашчуры. На жаль, мала каго цікавіць уласны радавод, а калі хто-небудзь і парупіўся скласці сваё генеалагічнае дрэва, дык толькі дзеля інтарэсу. Дзе і ў якім стане месцяцца магілы продкаў — да гэтага справы няма.

Нашыя думкі ўвогуле болей скіраваныя на будучыню, а не на мінуўшчыну. Для нашчадкаў у фундаментах помнікаў і дамоў замуроўваюцца капсулы з пасланнямі, мы рупімся, каб пакінуць паслядоўнікам належную спадчыну, ды і ўвогуле часта задаёмся пытаннем: а што падумаюць пра нас наступнікі?

А трэба акурат наадварот. Нашыя нашчадкі залежаць ад нас. І мы вызначаем, ці з'явяцца яны ўвогуле на свет. Самі ж мы атрымалі жыццё дзякуючы продкам. Таму менавіта пра іх павінны думаць і дбаць найчасцей і найбольш.

Тыя, што знайшлі спачын на Кальварыйскіх могілках, мусіць жа, некалі таксама ў сваіх думках сягалі ў будучыню і спадзяваліся, што нашчадкі іх не забудуць. Яны памыліліся. Мы не апраўдалі іхніх спадзяванняў. Таму атрымаем ад сваіх нашчадкаў тое ж самае...

У санаторыі

Выпраўляюся ў санаторый. У сталым узросце набіраецца гэтак шмат "балячак", што не ведаеш, якую з іх варта лячыць найперш. Зрэшты, планую не столькі

паправіць здароўе, колькі ўдалечыні ад гарадской мітусні пасядзець за пісьмовым сталом. Тым болей што санаторый месціцца ў прыгожым сасновым бары, нападалёку ад маёй роднай вёскі.

Ледзь не кожны вечар у санаторыі — танцы. Пакуль на двары стаяла непагадзь, яны ладзіліся ў вялікай актавай зале, а як толькі сонца расштурхоўвае хмары, разносіцца кліч, што наступныя "бугі-вугі" адбудуцца на танцпляцоўцы — крыху воддаль ад будынкаў санаторыя.

Надвячоркам да танцпляцоўкі падступаецца прыхарошаны люд. Большасцю гэта дзябёлыя, мажныя жанчыны немаладога веку, якія панадна зыркаюць на нешматлікіх "кавалераў". Яны, кавалеры, далёка не першай свежасці, магчыма, ніводная з гэтых кабецін дзе-небудзь у горадзе і не зірнула б у іхні бок, а тут за кожнага перастарка ўзнікае суперніцтва. І то праўда: у краіне сляпых і крывы кароль.

Маладжавая кабеціна, тутэйшы масавік-забаўнік, на ўсю моцу свайго голасу звяртаецца са сцэны:

— Мужыкі! З актавай залы трэба перанесці сюды музычную апаратуру. Падсабіце, калі ласка...

І яна шыбуе да будынка, пэўна ж, маючы спадзеў, што ўслед цугам пацягнуцца памагатыя. Ага, хаця б яны подбежкам не рушылі...

Ніводзін не кратаецца з месца. Са стракатага натоўпу даносяцца апраўдальныя галасы:

— У мяне на хрыбетніку грыжа...

— А я пазалетась інфаркт перанёс...

— Нямоглы я зусім, каб нешта цягаць. Гады не тыя...

Адным словам, выходзіць, што тут сабраліся адны калекі.

Маладзіца-забаўніца выцягвае з залы калонку-ўзмацняльнік і на гарбе валачэ яе да танцпляцоўкі. У натоўпе — цішыня. Усе моўчкі назіраюць, як маладзіца пнецца-сапе, усцягваючы калонку на сцэну.

Калі забаўніца кіруецца на другі заход, я іду следам. І больш ніхто.

Зрабіўшы некалькі ходак, мы ўдваіх перацягваем усю груваcткую апаратуру. Пачынаюцца танцы. Я, як і зазвычай, стаю воддаль, за агароджай, проста назіраю, бо ў самога ніколі не было жадання “патрэсціся-пакрыўляцца” пад гучную музыку. Лепей ужо зрабіць прабежку па лясной сцежцы...

А “нямоглыя кавалеры” ўвесь вечар жвава брыкаюць нагамі, размахваюць рукамі, віхляюць ягадзіцамі, выказваючы перад жанкамі самцовы імпэт і патэнцыял...

Раблю выснову, што ў гэтым санаторыі хворы толькі я.

Парваныя калготкі

Аднаго разу выпадае нагода “ўзяць чарку” ў судзейскай хеўры. За сталом, апрача мяне ды майго намесніка, спрэс жанкі (у раённых судах чамусьці працуюць пераважна асобы жаночага полу). П’янка адбываецца ў кабінеце адной з суддзяў, якая акурат сядзіць поруч са мною. Збоку, на крэсле, заўважаю з дзясятак пульхных папак, складзеных у стос.

— Што гэта за справа? — мімаходзь пытаюся ў суседкі, ківаючы на тыя папкі.

— Махлярства, крадзеж... — абыякава адказвае яна. — Дзялок палез у палітыку. Супраць улады папёр. Вось на яго і завялі справу, каб для іншых была навука...

Я чуў пра гэтую справу і ведаю прозвішча таго дзялка — яно ва ўсіх газетах. Дэмакратычная грамадскасць сапраўды лічыць, што ўлада хоча заканапаціць бізнэсоўца ў турму за ягоную палітычную пазіцыю, насамрэч ніякага крыміналу нямашака.

— Колькі ж яму “свеціць”? — цікаўлюся ў суддзі.

— Ды шэсць гадоў упяку! — упэўнена паведамляе суразмоўца, хоць разгляд справы яшчэ не пачынаўся.

— А ты не баішся, што гэтая ўлада некалі сыдзе і табе давядзецца трымаць адказ за непраўамерны вырак?

Жанчына недаўменна пазірае на мяне, затым ейны твар робіцца змрочным. Бачна, што яна сапраўды да-

гэтуль не думала пра “нявечнасць улады” і пра магчымыя непрыемныя наступствы для сябе. У рэшце рэшт вымаўляе:

— А што мне застаецца? Развядзёнка, адна гадую сына...

Гэтую тэму мы болей не развіваем, а слова “развядзёнка” натхняе мяне на больш рашучае заляцанне. Жанчына сімпатычная (ды яшчэ на п’яныя вочы), мае спакуслівыя формы, таму мая рука ўсё часцей кладзецца на ейныя калені. Няўзнак і рука, і позірк слізгаюць яшчэ вышэй...

Мая жарсць астывае ў адно імгненне. У калготках, каля самага “не трэба”, я заўважаю вялізную дзірку, якая жабаю расплываецца на сцягне...

З той жанчынай ні сумесных п’янак, ні сустрэч болей не будзе. Дзялку-“дзермакрату” яна сапраўды ўпячэ шэсць гадоў.

Пазней яе прозвішча ўсплыве, калі будуць ісці працэсы над удзельнікамі Плошчы. “Падапечныя” гэтае суддзі атрымаюць “па самую завязку”.

Будзем спадзявацца, што ўлада суддзю належна аддзячыла, і жанчына, нарэшце, зможа купіць сабе новыя калготкі.

Межы

Адзін з чытачоў “Народнай Волі” наракае на тое, што Беларусь беспадстаўна падзелена на адміністрацыйныя адзінкі: вобласці, раёны, сельсаветы. Ён выказвае думку, што для нашай невялікай краіны хапіла б адных раёнаў, якімі можна было б кіраваць са сталіцы. А так і чынавенства напладзілі без меры, і цэлыя рэгіёны існуюць адасоблена адзін ад аднаго.

Мяне прапанова вельмі ўзрушвае, бо сам стаў ахвяраю гэтых “падзелаў і межаў”.

Вёска Пасека, у якой я нарадзіўся, некалі ўваходзіла ў склад Асавецкай воласці Бабруйскага павета. Затым яна стала Случчынай, а яшчэ праз нейкі час — Старадарожчынай. Здавалася б, толькі тае бяды: назы-

вай хоць гаршком... Дык у тым жа і закавыка, што пры кожным падзеле праводзіцца адпаведная адміністрацыйная мяжа, на сённяшні дзень — паміж раёнамі. Як ні круці, хочаш не хочаш, а кожны раён жыве сваім жыццём, адасоблена. Пэўны транспартны рух, гаспадарчыя сувязі, агульнае кіраўніцтва, у рэшце рэшт свая раённая газета. Таму ў Старых Дарогах я пабываў сотні разоў, ведаю райцэнтр, як сваіх пяць пальцаў, а гарадок Любань, які месціцца ад маёй вёскі не далей, чым Старыя Дарогі, наведаў толькі аднойчы, і тое ў сталым узросце.

Уся мая радня па мацярынскай лініі паходзіць з блізкай да Пасекі вёскі Асавец. Там, відавочна, пахаваныя мае самыя далёкія прашчуры. Але ў дзяцінстве я апынуўся ў Асаўцы таксама толькі аднойчы — калі заблудзіўся, шукаючы грыбы. Чаму ж для пасечукоў вёска Асавец, якая знаходзіцца за лесам, здаецца такой далёкай? Таму што гэта ўжо Любаншчына. Між тым, і ў адной, і ў другой вёсцы ўсе прозвішчы заканчваюцца на "ня", што характэрна акурат для палескай Любаншчыны, а не для Старадарожчыны, і што сведчыць пра бяздумны падзел, калі рэзалася па жывому...

Штучныя межы, пракладзеныя ўладаю, пралягаюць не толькі паміж абласцямі, раёнамі, сельсаветамі, калгасамі, палямі і загонамі. У рэшце рэшт яны пакідаюць след і ў душах людзей.

Размінуліся...

Газета "Літаратурная Беларусь" назвала мяне "сучасным Кандратам Крапівой". Між тым з самім класікам сатырычнага жанру мне давялося сутыкнуцца толькі аднойчы. Прычым сутыкнуцца ў літаральным сэнсе.

Зусім яшчэ маладзён, я шыбую ў Дом літаратара. Ён пакуль што належыць Саюзу пісьменнікаў, і ўвайсці ў будынак можна не з тарца, а праз галоўныя дзверы — манументальныя і масіўныя.

Я імпэтна хапаюся за ручку і рву дзверы на сябе. Адчуваю, што яны паддаюцца надзвычай лёгка, мусіць,

нехта штурхае іх з другога боку. І праўда, калі з разгону імкнуся ў праём, раптам тыцкаюся носам у грудзі высокаму хударляваму дзеду.

— Прабачце... — машынальна вамаўляю я і мімаходзь скіроўваю позірк на твар чалавека, якога толькі што ледзь не збіў з ног. І... слупянею. На мяне глядзіць партрэт з хрэстаматыі па беларускай літаратуры.

— Якія ж вы, маладыя, жвавыя... — незадаволена буркае сабе пад нос Кандрат Крапіва, ступае на тратуар і, дзюбаючы кульбакай, няспешна клыпае ў бок праспекта.

Я нейкі час заворожана гляджу яму ўслед, затым, пераскокваючы цераз тры прыступкі, бягу па лесвіцы ўверх...

Царква

У маёй роднай вёсцы вельмі часта сталі паміраць людзі. У тыдзень — нябожчык, а то і два. Выказваю сваю трывогу настаяцелю старадарожскай Свята-Мікалаеўскай царквы айцу Ігару. Ён едзе ў Жыровіцкі манастыр, дзе яму раяць пабудаваць у вёсцы хаця б капліцу.

"Ну што тая капліца? — развачаю. — Калі ўжо будаваць, дык адразу царкву".

Выдаткоўваю неабходныя сродкі, айцец Ігар, як сапраўдны праараб, наймае рабочых, закупляе будматэрыялы, кантралюе ход будоўлі.

Тады і здараецца таямніча-загадкавая і адначасна трагічная гісторыя.

З будоўлі сталі прападаць будматэрыялы: дошкі, бярвенне, плітка для агароджы. Вяскоўцы мяркуюць, што ўсё гэта крадзе сямейка, якая жыве цераз дарогу ад будоўлі. Але доказаў няма. У міліцыю ніхто не заяўляе.

Ці сапраўды быў злодзеем цалкам лысы (за што і атрымаў мянушку "Хрушчоў") гаспадар суседскай сядзібы — невядома. Аднак жа, зусім яшчэ мацак, ён раптам ні з таго ні з сяго памірае. Праз паўгода ягоная

жонка накідвае на сваю шыю пятлю і таксама знаходзіць сабе месца на кладах, каля якіх акурат і будуецца царква. (Адзін мой знаёмы неяк пажартуе: “Гэта добра, што царква будзе стаяць каля могілак. Яна — як мытня на той свет...”). Цяпер ужо вяскоўцы ўголас кажуць, што Бог пакараў сям'ю за спакусу на святое. (Каля царквы, якая стаіць ужо дзесяць год, да гэтае пары ляжаць у кучы рэшткі пліткі, але на яе ніхто не пасягае...).

Будоўля скончана, са сталіцы, каб асвяціць царкву, прыязджае на “мерседэсе” мітрапаліт Філарэт. Затым — шыкоўны банкет у галоўным старадарожскім рэстаране, на якім, акрамя высокіх гасцей, прысутнічаюць кіраўніцтва раёна і ўсе, хто мае дачыненне да будоўлі. Мяне садзяць побач з Філарэтам, па ягоную правую руку. Тосты, віншаванні, падзякі...

На першым часе айцец Ігар (дарэчы, вельмі сумленны, шчыры чалавек і сапраўды без аніякай чарвяточыны святар) служыць у царкве сам. Затым прысылаюць новага святара, маладога, які праз год-другі змушаны пакінуць Пасеку (займеўшы царкву, яна ўжо стала сялом), хоць я і купіў для яго хаціну паблізу царквы. Маладому святару, які ўжо мае сям'ю, проста няма за што жыць. Людзі ў царкву не пайшлі. Цяжка назваць “прыходам” трох-чатырох чалавек, якія толькі на Радаўніцу ставяць свечкі за сваіх памерлых родзічаў...

(Неверагодная, проста містычная акалічнасць, пра якую даведаўся, паставіўшы апошнюю кропку ў гэтых нататках. З'ехаўшы з Пасекі ў іншую вёску, дзе пабудавалі новую царкву, малады святар дазволіў жыць у купленай мною хаце прышлым аднекуль людзям. Калі яны былі ў лесе, у хату ляснула маланка. Згарэла ўсё датла, тым лікам і прыбудовы. Адметна тое, што ў Пасецы апошні раз падобны выпадак адбыўся ледзь не пяцьдзясят год таму, калі маланка падпаліла хлеў дзеда Карпея...).

І вось цяпер, праз дзесяць год, канчаткова прыходжу да высновы: будаваць гэтую царкву я не меў права.

Маю радзіму можна смела назваць краем бязбожнікаў. Бальшавікі зрабілі сваю справу — забралі ў людзей веру ў Бога. Хоць, дарэчы, некалі зямля вакол вёскі была царкоўнаю, а сама царква, паводле паданняў, чамусьці правалілася скрозь зямлю (гэтае месца і дасюль называюць Глыбокай Ямай). Я ніколі не бачыў, каб мае бабулі хрысціліся, хоць абразы віселі над покутам у кожнай хаце.

Людзі жылі без Бога і не адчувалі ў ім ніякай патрэбы. Яны былі хутчэй язычнікамі, а не хрысціянамі. І толькі для блізіру, па завядзёнцы, здзяйснялі традыцыйныя рэлігійныя рытуалы: хрысцілі дзяцей, каледавалі, на Вялікдзень фарбавалі яйкі, ставілі на магілах крыжы... Але ж сапраўдная вера — гэта зусім не рытуалы. Вера — гэта ў першую чаргу духоўная праца над сабой.

Дык ці былі падрыхтаваныя да гэтага мае землякі?

Калі задума пабудаваць царкву яшчэ толькі нарадзілася, мне прысніліся два яскравыя, каляровыя сны. Першы: святар чытае малітву, а ў царкве, не зважаючы на яго, з кута ў кут сноўдаюцца мае аднавяскоўцы, жартуюць, смяюцца і лузгаюць семечкі... Другі: на прыгожым караблі, запоўненым людзьмі, я плыву па рацэ. Наперадзе, на берагах, бачацца абрысы белых-белых храмаў з залатымі купаламі. Адтуль, з храмаў, ільецца чароўная музыка, прыцягальна звіняць званы, а мне чамусьці робіцца страшна-страшна — такога страху я і наяве ніколі не адчуваў, як у тым сне. Зусім няшмат не даплыўшы да храмаў, карабель раптам пачынае нахіляцца на адзін борт, я адчайна спрабую зачапіцца за што-небудзь на палубе, каб не скаціцца ў ваду, і нічога не трапляецца пад рукі...

Кажуць, што такія яскравыя сны, тым болей калі яны запамінаюцца на ўсё жыццё, — прарочыя. Мусіць, Бог і сапраўды даваў мне знак, што царкву ў вёсцы будаваць не трэба...

Чаму ж я да Яго не прыслухаўся? Ды з-за звычайнага славалюбства, пыхлівасці. Вядома, мне хацелася, каб у маёй вёсцы не паміралі людзі, каб яны займелі

свой храм, маглі памаліцца і ў радасці, і ў горы. Але ж недзе ў глыбіні душы стрэмкаю ўсё ж сядзела фанабэрыстая надзея на тое, што некалі землякі будуць з удзячнасцю згадваць мяне — як фундатара царквы. Выходзіла, што і не храм зусім будаваў, а помнік самому сабе. На першым часе было нават жаданне павесіць на царкве шыльдачку, якая нагадвала б, на чые сродкі яна пабудавана. На шчасце, у апошні момант устрымаўся, хоць ужо і цікавіўся, колькі грошай давядзецца заплаціць за гэтую шыльдачку...

Дый назваць царкву я хацеў карысліва — у гонар сваёй маці Надзеі. Добра, што айцец Ігар падказаў: ёсць святыя Вера, Надзея, Любоў і маці іхняя Сафія, паасобку яны не ўшаноўваюцца. А я ж пра гэтых святых дасюль нічога не ведаў і толькі потым, зацікавіўшыся іхнім духоўным подзвігам, вырашыў напісаць раман пра часіны рымскага імператара Адрыяна...

Пішу гэтыя радкі ўвечары. Заўтра з раніцы будзе Радаўніца, і я паеду ў роднае сяло, да родных магіл. Я ведаю, што той самы малады святар, які некалі перабраўся ў іншае паселішча, усё ж расчыніць дзверы царквы (ён робіць гэта толькі на вялікія святы), але памаліцца перад іконамі, паставіць свечкі за спачын сваіх бацькоў і дзядоў прыйдуць усяго два-тры чалавекі...

Самае жахлівае відовішча — храм, які не наведваюць вернікі. Менавіта такі храм я пабудаваў. І ў гэтым мой самы вялікі грэх перад Богам...

Крыжык

Калі будаўніцтва царквы, якое я фінансую, блізіцца да фінішу, айцец Ігар, вельмі паважаны мною святар, дастае сярэбраны крыжык, замацаваны да ланцужка з гэткага ж металу, і з непрыхаванай узнёсласцю чапляе на маю шыю.

На адным баку крыжыка выява распнутага Хрыста, а на другім — словы "Спаси и сохрани".

Дагэтуль ніякіх ланцужкоў, амулетаў, а тым болей крыжыкаў я не насіў. Таму спачатку прысутнасць мета-

лічнага прадмета на сваіх грудзях адчуваю нават фізічна. З часам крыжык становіцца нібы часцінкаю майго цела, і я не здымаю яго ніколі, нават у лазні.

Калі наведваю Ерусалім, асвячаю крыжык самым доказным чынам, паклаўшы яго на пліту, дзе некалі пасля распяцця паклалі Хрыста...

Аднаго разу прачынаюся, праводжу рукою па сваіх грудзях і раптам адчуваю, што на іх няма крыжыка. Жах, які мяне захлынае, пераказаць немагчыма. Некалі ўбіў сабе ў галаву: калі страчу гэты крыжык, дык адразу сканаю. Па гэтай прычыне папрасіў жонку замяніць сярэбраны ланцужок на вяровачку, бо ён, ланцужок, часта рваўся, і мне даводзілася поўзаць па падлозе ці абмацвацца за пазухай, каб знайсці крыжык.

Звыклае поўзанне па падлозе, ператрэсванне пасцельнай бялізны плёну не прыносяць. Нават пыласос, які добрасумленна прашураваў па усіх пакоях, нічым мяне парадаваць не можа. Крыжыка няма. І я нават не магу ўцяміць, дзе і калі ён быў “пасеяны”.

Жыццё мае траціць сэнс. З-за крыжыка я стаўлю на сабе крыж, бо лічу, што неўзабаве сыду ў іншы свет. Кідаюся ў запой. У душы адчайна прашу Бога, каб ён вярнуў мне крыжык, забраўшы ўзамен усе матэрыяльныя даброты, якія маю. Не хочацца ні чытаць, ні пісаць, ні ўвогуле што-небудзь рабіць...

Калі ўжо зусім трачу душэўныя сілы, мне сніцца сон. Голас, які належыць немаведама каму, паведамляе:

— Сёння ты знойдзеш свой крыжык.

Дзіўна, але я веру гэтаму голасу і ўскокваю з ложка бадзёрым і ўзрушаным. Сваёй радасцю пра “голас” дзялюся з жонкаю, хоць яна ставіцца да гэтага скептычна...

Чамусьці ў мяне ўзнікае жадоба абкасіць перасталую траву вакол дома. Калі ў чарговы раз узмахваю касою, раптам заўважаю на свежай пожні сярэбраны бляск...

Чаму ж Бог на нейкі час забраў у мяне крыжык? Мусіць, даваў знаць, што не так жыву, не тое раблю...

І хто цяпер пераканае мяне, што Бога няма?

Замест эпілога

Пра тое, што адбылося ў маім жыцці блізкім часам, я напісаў не надта шмат. І не таму, што не было яркіх падзей ці сустрэч з цікавымі людзьмі. Хутчэй, наадварот. Проста самае значнае, самае адметнае пакуль што не выкрысталізавалася ў маёй душы, у маёй памяці. Патрэбен нейкі час, каб асэнсаваць перажытае, разгледзець і адчуць менавіта тое, што вартае ўвагі, аддзяліць, так бы мовіць, зерне ад шалупіння. “Лицом к лицу лица не увидать, большое видится на расстоянии”, — напісаў некалі Сяргей Ясенін.

Гэтыя нататкі задумваліся як эксперымент, натхнёны словамі Сяргея Законнікава (“Напішаш успаміны — памрэш”). І мне так хочацца верыць, што эксперымент яшчэ не завершаны...